

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING

Betydningens betingelser
s.2

KAPITEL 1

Historieopfattelse
s.12

KAPITEL 2

Talegenrer
s.27

KAPITEL 3

Metalingvistik
s.42

KAPITEL 4

Subjektteori
s.58

KONKLUSION

Bachtins betydningsteori
s.72

Noter

s.80

Litteraturliste

s.88

INDLEDNING

Betydningens betingelser

1.

Formålet med foreliggende opgave er at lave en kritisk-konstruktiv analyse af den russiske litteratur- og sprogteoretiker Michail M. Bachtins værk og derigennem afdække det, jeg har valgt at kalde *Bachtins betydningssteori*. For at klargøre dette formål skal jeg i denne indledning lægge ud med en kort præsentation af Bachtins forfatterskab og nogle af de vanskeligheder, der er forbundet med det, fordi jeg herved kan afmærke min egen læsestrategi. Dernæst skal jeg præliminært indkredse min opfattelse af det betydningsteoretiske felt hos Bachtin og på den baggrund formulere opgavens tese, og afslutningsvis skal jeg redegøre for opgavens opbygning.

2.

Man kan med rimelighed hævde, at Bachtins forfatterskab lader sig opdele i tre perioder.

Den første periode, oftest omtalt som *den tidlige Bachtin*, løber fra 1919 og frem til 1929. I denne periode skriver Bachtin artiklen "Kunst og ansvarlighed" (1919),¹ essayet "Indholdets, materialets og formens problem i det litterære kunstværk" (1924) samt de to fragmenter *Mod en handlingens filosofi* (1920-24) og *Forfatter og helt i æstetisk aktivitet* (1920-27). Han er i denne tid optaget af etiske, æstetiske og religiøse emner ud fra en filosofisk vinkel, især inspireret af nykantianismen, fænomenologien og livsfilosofien, samtidig med at man både her og senere i forfatterskabet ser glimt af den russisk ortodokse tro.²

Den anden periode begynder med *Problemer i Dostojevskijs værk* fra 1929 og løber på sin vis frem til hans død i 1975. Denne periode adskiller sig fra den første på tre måder. For det første ændres Bachtins æstetiske ideal, han går fra at hylde det fuldendte værk til at hylde det åbne værk, hvilket har voldsomme konsekvenser for hans forståelse af litteraturen generelt. For det andet introduceres fire nye interessefelt i hans værk: romanen, sproget, genren og latterkulturen. Og for det tredje forlader han den nærmest fagfilosofiske tilgang til

fordel for en bevægelse som går fra en specifik romanteori i *Dostojevskijs værk* over mere almene historiske og teoretiske overvejelser over romanen og sproget, ikke mindst i essayet "Ordet i romanen" (1934 -35), til sluttelig at inddrage en bredere kulturhistorisk vinkel i disse overvejelser, f.eks. i essayet "Fra romanordets forhistorie" (1940), afhandlingen *F. Rabelais i realismens historie* (1940), udgivet i let revideret form under titlen *François Rabelais og den folkelige kultur i middelalderen og renæssancen* (1965), og den kraftigt reviderede genudgivelse af bogen om Dostojevskij, nu med titlen *Problemer i Dostojevskijs poetik* (1963). I begyndelsen af perioden er inspirationen fra især fænomenologien stadig tydelig, men efterhånden rykker romantikerne (Schlegel, Schiller m.fl.), den tyske litteraturvidenskab (Spielhagen, Freytag, Ludwig m.fl.) og den såkaldte idealistiske nyfilologi (Vossler, Spitzer m.fl.) sammen med det man bredt kan kalde en åndshistorisk tilgang (Humboldt, Dilthey, den unge Lukács, men især Cassirer) ind og overtager billedet. Disse inspirationskilder diskuteres i forhold til bl.a. den traditionelle og den strukturelle lingvistik, formalismen og marxismen.

Selvom den anden periode altså ikke slutter, må man sige, at den flankeres af en tredje periode, oftest omtalt som *den sene Bachtin*. Den begynder i 1950'erne og løber også gennem resten af forfatterskabet, men frem for forskellige vinkler på romanen er den præget af en række forsøg på brede teoretiske diskussioner – det er f.eks. i denne tid Bachtin arbejder med "Problemet talegenrer" (1952 -53), at han søger at udforme en generel tekstteori i "Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber. Forsøg på en filosofisk analyse" (1959 -61) og diskuterer metodiske retningslinjer for litteraturstudiet i "Svar på et spørgsmål fra redaktionen på *Novyj Mir*" (1970) – samtidig med at han bl.a. i sine "Noter 1970-71" (1970-71) vender tilbage til nogle af de samme filosofiske problemstillinger som i sin tidlige periode, men nu set ud fra en anden teoretisk horisont. Man kan næppe tale om nye inspirationskilder i denne periode, men Bachtin opdager en ny modspiller i den gryende semiologi og strukturalisme (Lotman og Tartu-skolen).³

I denne korte præsentation har jeg momentant sat parentes om de problemer, som er forbundet med Bachtins forfatterskab, men når man skal beskæftige sig grundigere med det, må

parantesen ophæves og der må tag es stilling til en række historiske, teksthistoriske og receptionshistoriske problemer.

De receptionshistoriske problemer – for nu at tage det sidste først – knytter an til det forhold, at Bachtins forfatterskab er blevet fortolket på mange, modstridende måder, f.eks. noterer Morson & Emerson at Bachtin er blevet udlagt som strukturalist og poststrukturalist, marxist og post-marxist, talehandlingsteoretiker, sociolinguist, liberalist, pluralist, mysticist, vitalist, kristen og materialist, og samtidig er hans navn forbundet med begreber som dialogisme, polyfoni, heteroglossia mv., der ikke blot som Paul de Man bemærker bliver betragtet som essentielle af analytiske filosoffer, formalistiske semiotikere, narratologer, reader respons-teoretikere, religiøse fænomenologer, Heidegger-inspirerede ontologer mv., men også er indgået i analyser af alt fra populærkulturelle fænomener til finkulturelle værker.⁴ Denne uhyre forvirrede Bachtin-reception har fået Hirschkop til at hævde, at ”det hårde arbejde egentlig ikke er begyndt” (Hirschkop, 1989, s.3), dvs. det konkrete, hermeneutiske arbejde med at afdække og afklare Bachtins position faktisk ikke er gjort, og selvom Hirschkops udtalelse naturligvis er overdrevet, meget hårdt arbejde er gjort og meget godt om Bachtin er skrevet, så peger han stadigvæk på et væsentligt projekt, og i al beskedenhed er det et implicit formål med denne opgave at bidrage til dette projekt.

En vis del af den modsigelsesfulde reception må tilskrives nogle af de teksthistoriske problemstillinger, der er forbundet med Bachtins værk, og jeg vil her fremhæve to, som jeg mener er særligt vigtige for receptionshistorien generelt – og således også for min reception.

Den første problemstilling angår omfanget af Bachtins forfatterskab. Siden begyndelsen af 1970’erne har det været diskuteret, hvorvidt Bachtin i løbet af 1920’erne udgav en række bøger og artikler i kollegers navne, især V.N. Volosjinov og P.N. Medvedev, og nu stikker den omvendte problematik hovedet frem: at Medvedev skulle være forfatteren til en af Bachtins artikler. Den omfattende debat involverer alt fra minutiøse filologiske undersøgelser til implicit politisk motiveret begrundelser, men den eneste rimelige konklusion er, efter min opfattelse, at Bachtin og hans kolleger gensidigt har påvirket og inspireret hinanden, og at de er forfattere til de værker som bærer deres respektive navne.⁵ Konsekvensen af denne opfattelse er, at Bachtins forfatterskab bliver mindre hvad angår såvel antallet af bøger

ger og artikler som mængden af emner, f.eks. skrev Volosjinov om psykoanalysen, mens Bachtin kun yderst sporadisk henviser til den, og samtidig begrænses Bachtins teoretiske tilhørsforhold, f.eks. tænkte både Volosjinov og Medvedev deres arbejde ind i forhold til en marxistisk forståelsesramme, mens Bachtin distancerede sig fra den.⁶ Således mindskes Bachtins forfatterskab på forskellig vis, men til gengæld åbnes for en mere sammenhængende forståelse af hans position – og det bør nævnes, at jeg i denne opgave kun meget sporadisk vil henvise til Volosjinov og Medvedev.

Den anden problemstilling angår den fragmentariske karakter ved Bachtins forfatterskab, hvor man må konstatere at med undtagelse af hovedværkerne *Dostojevskijs poetik* og *François Rabelais* samt nogle få essays, er Bachtins tekster fragmentariske i en eller anden form: De er uafsluttede, u gennemarbejdede, noteagtige mv. eller mere eller mindre ødelagte af fugt og rotter, således som det gælder for de tidlige tyvermanuskripter.⁷

En væsentlig baggrund for den fragmentariske karakter er, at forfatterskabet blev til under voldsomme historiske betingelser – fra den russiske revolution over Stalintiden frem til koldkrigstidens æra – som for Bachtin betød utallige flytninger, frivillige som ufrivillige, indre eksil, sovjetisk censur mv. og således et fravær af de betingelser som skulle til for at han kunne færdiggøre sine tekster, endog få dem udgivet.⁸ En anden væsentlig baggrund er, at forvalterne af Bachtins litterære arv, Botjarov og Kozjinov, uden at oplyse om det har opdelt ellers sammenhængende tekster, f.eks. er "Tidens og kronotopens former i romanen" (1937-38) blevet adskilt fra "Dannelsesromanen og dens betydning i realismens historie" (1936-38), og sammensat andre tekster, f.eks. består "Teksten som problem" tydeligvis af to fragmenter, de har fjernet henvisninger, bl.a. til Ernst Cassirer, alt sammen ganske uhæderligt, men samtidig har de sikkert udgivet en del tekster, ikke mindst af noteagtig karakter, som man må formode Bachtin ikke selv anså for udgivelsesklar, men som hæderligt nok er udgivet i forskningens interesse. Der er endnu intet overblik over de manøvrer, Botjarov og Kozjinov har foretaget, og i forening med de skitserede historiske forhold betyder det, at man ikke kan udtale sig med videnskabelig sikkerhed om affattelsestidspunkterne for, inspirationskilderne til og sammenhængen mellem teksterne i Bachtins forfatterskab, og det har fået Hirschkop til kort og godt at betegne det som et "filologisk mareridt".⁹

Til redegørelsen for den fragmentariske karakter ved Bachtins forfatterskab hører dog også påpegningen af, at forfatterskabet er gennemtrukket af modsigelser og flertydigheder i et sådant omfang, at det ikke lader sig bortforklare som et udslag af hverken de nævnte historiske og teksthistoriske forhold eller den udvikling som finder sted inden for et forfatterskab, der strækker sig over mere end 50 år.¹⁰ Man må simpelthen tilskrive Bachtin en del af ansvaret, og han har da også selv erkendt dette aspekt ved sine tekster: 'Enheden i den idé som bliver til (udvikles). Heraf også en vis *indre* uafsluttethed i mange af mine tanker. Men jeg vil ikke gøre en dyd ud af en brist: i mine arbejder findes megen ydre uafsluttethed, ikke i selve tanken, men i dens udtryk og fremstilling' (Bachtin, 1991g, s.272) – hvor jeg vil tillade mig at tilføje, at når Bachtin i citatet hævder at tanken både har en 'vis indre uafsluttethed' og en (ydre?) afsluttethed, er det ofte den 'indre uafsluttethed', man som læser konfronteres med.

Således kan man sige, at mødet med Bachtins værk indebærer et møde med ikke blot en torso, men en fragmenteret torso, som tilmed er blevet fortolket i vidt forskellige og modstridende retninger, og dette fremtvinger en grundig refleksion over hvilken læsestrategi, man kan og vil anvende i forhold til værket.

Mit afsæt er – som disse indledende bemærkninger har skullet godtgøre – en anerkendelse af de historiske og tekstlige problemfelter og samtidig en besindelse på, at det ikke er muligt at udtale sig fuldstændig videnskabeligt korrekt om Bachtin og det 'filologiske mareridt', vi kender som hans forfatterskab. Dette afsæt kombineres så med en dobbelt læsestrategi: på den ene side en strengt *kritisk* tilgang, som under hensynstagen til især udviklingen i forfatterskabet søger at blotlægge den modsigelsesfulde, flertydige og diffuse karakter ved Bachtins begreber og teorier – således at hans egne uklarheder ikke bliver reproduceret eller tildækket – og på den anden side en *konstruktiv* udlægning, som søger at tænke med Bachtin og fremlæse en sammenhængende teori, således at forfatterskabets fragmentariske karakter og den kritiske tilgangs atomisering overskrides på en produktiv måde. Det er i det mindste min opfattelse, at denne tilgang muliggør en god og interessant afdækning og afklaring af Bachtins position.

3.

Det bidrag til forståelsen af Bachtin, jeg vil præsentere i denne opgave, gælder som nævnt Bachtins betydningsteori, eller mere præcist: det jeg har valgt at kalde Bachtins betydningsteori. Præciseringen er nødvendig, for når Bachtin diskuterer betydningsteoretiske emner – f.eks. genren, sproget eller subjektet – sker det aldrig i forhold til en betydningsteori, end sige en samlet betydningsteori, og selve begrebet optræder så vidt jeg ved ikke i hans forfatterskab. Men det er min opfattelse, og dette udgør opgavens *implicitte* tese, at man hos Bachtin kan finde belæg for en betydningsteori, og at det er muligt og meningsfuldt at give en eksplicit og systematisk fremstilling af den. Det er endvidere denne fremstilling som er formålet med den konstruktive indsats i opgaven, og jeg mener, at denne indsats er interessant og væsentlig af to forskellige grunde.

For det første er det min opfattelse, at man ved en afdækning af det betydningsteoretiske niveau kan få blotlagt det sammenhængende mønster hos Bachtin som udgør selve *forudsætningen* for hans kulturhistoriske, litteraturhistoriske og specifikt litterære analyser og fremstillinger. At afdække det betydningsteoretiske niveau åbner således op for en mere omfattende og dybtgående forståelse af de kulturelle og litterære områder, Bachtin selv eksplicit behandler, og dermed for en grundlæggende afklaring af hans teoretiske position. Denne begrundelse forbinder sig altså *internt* med Bachtins værk og forståelsen af det, og det er denne bestræbelse som vil optage mest plads, for selvom de områder der vil blive diskuteret i løbet af opgaven tidligere er blevet behandlet inden for Bachtin-forskningen, er de aldrig blevet fremstillet i et betydningsteoretisk perspektiv.¹¹

For det andet mener jeg, at denne grundlæggende afklaring kan anvendes til at indplacere og diskutere Bachtins position mere præcist end det hidtil er lykkedes inden for det 20. århundredes centrale (betydnings)teoretiske retninger – marxisme, positivisme, hermeneutik, strukturalisme, poststrukturalisme mv. Her er der altså tale om en *ekstern* profilering af Bachtins position, og da disse retninger, ligesom Bachtin selv, *også* udtrykker et specifikt kulturpolitisk ærinde, skal jeg undervejs – og især i opgavens konklusion – søge at indplacere og diskutere Bachtins betydningsteori i både et teoretisk og kulturpolitisk perspek-

tiv. Men det bør allerede her nævnes, at denne diskussion forbliver på antydningens og markeringsniveau, da indsatsen altså primært er rettet mod en intern forståelse af Bachtin.

På baggrund af denne begrundelse og motivering for opgavens målsætning er det på sin plads at rette opmærksomheden mod selve emnet, Bachtins betydningsteori, og da denne altså endnu ikke er blevet behandlet inden for Bachtin-forskningen er det relevant at skitsere hovedtrækkene. Som udgangspunkt vil jeg hævde, at Bachtin bestemmer den mindste betydning bærende enhed som *den sproglige ytring*, og det betyder at de spørgsmål enhver betydningsteori må kunne besvare – hvilke forhold er konstituerende for betydningdannelsen? på hvilken måde er de konstituerende? og med hvilket resultat? (jvf. Egebak, 1972, s.14) – hos Bachtin skal besvares i forhold til ytringen. Derfor kan man nærme sig Bachtins betydningsteori ved at se på hans definition af ytringen.

For Bachtin udgør ytringen en samlet kategori, som dækker over alt fra et lille 'ja' til en roman i flere bind, og selvom han naturligvis foretager en række differentieringer definerer han overordnet set enhver ytring som en enhed af tematisk-semantiske, kompositionelt-syntaktiske og ekspressivt-stilistiske komponenter (jvf. Bachtin, 1997, s.203). Han har selv flere steder forsøgt at lokalisere de forhold som er bestemmende for ytringen, og hvis man systematiserer hans udsagn vil jeg mene, at det er muligt at sammenfatte dem til fire forhold. For det første er enhver ytring altid realiseret ud fra og ind i en konkret, historisk kontekst, og hos Bachtin skal dette forstås både som den helt specifikke situation, ytringen finder sted i, og som den omgivende, brede historiske – sociale, politiske, kulturelle mv. – kontekst. Udredningen af dette er forbundet med Bachtins historieopfattelse. For det andet realiseres en ytring altid i en talegenre, og denne har en bestemmende indflydelse på ytringens indhold, form og komposition. Udredningen af dette finder sted inden for Bachtins genreteori. For det tredje finder ytringens realisering altid sted i et sprog, som aldrig er et neutralt medium, men altid bestemt i forhold til historiske og genremæssige forhold. Udredningen af dette finder sted inden for Bachtins sprogfilosofi, hans *metalingvistik*.¹² Og for det fjerde er ytringen altid realiseret af et subjekt, det den sene Bachtin kalder at ytringen skal have en "forfatter" (jvf. Bachtin, 1991a, s.196), men som jeg her – med et andet Bachtin udtryk – vil kalde for "talesubjekt" (Bachtin, 1995, s.50), for at fastholde

en mere almindelig og dermed mere bredtfavnende terminologi. Udredningen af dette er forbundet med Bachtins subjektfilosofi.

Denne korte præsentation af Bachtins ytringsteori lader sig, efter min opfattelse, reformulere i et betydningsteoretisk perspektiv – og med denne reformulering leveres også begyndelsen på opgavens tese – nemlig at de fire forhold: historie, genre, sprog og subjekt, kan siges at udgøre de konstitutive betingelser for ytringens realisering som betydningsbærende enhed, og at der er tale om fire betingelser, som nok er forskellige, men indgår i en gensidig udveksling og udvikling og således er de alle lige nødvendige for betydningsdannelsen. Og hermed kan opgavens *eksplicite* tese formuleres:

At Bachtins betydningsteori består af fire områder: historie, genre, sprog og subjekt, som indgår i en gensidig udveksling og udvikling med de andre områder, og som tilsammen udgør de konstitutive betingelser for realiseringen af ytringen som betydningsbærende enhed.

Eftervisningen af denne tese er projektet i nærværende opgave, og således kommer den ikke til at handle om de ytringer, især de litterære, som Bachtin er så berømt for at have analyseret, ikke mindst i skikkelse af Dostojevskijs eller Rabelais' værker, eller om et forsøg på at anvende Bachtins teori på andre ytringer, således som det ofte sker, men om selve mulighedsbetingelserne for disse ytringer.

4.

For at indløse dette projekt har jeg valgt at behandle hvert af de fire områder i et kapitel for sig, hvor jeg vil diskutere og bestemme dem, og selvom jeg naturligvis inddrager kapitlernes konklusioner i de efterfølgende, vil det først være til sidst – og det vil sige i konklusionen – at jeg sammenfører de fire områder og fremskriver Bachtins samlede betydningsteori. Begrundelsen for denne praksis er, dels at de forskellige områder kræver en forskelligartet tilgang set i forhold til deres status hos Bachtin, Bachtin-forskningen og andre teo-

rier på området, og dels at den efter min opfattelse muliggør den mest optimale vekselvirkning mellem den kritiske og den konstruktive indsats i opgaven.

Derfor har jeg valgt at opbygge opgaven således, at jeg i det første kapitel, "Historieopfattelse", vil blotlægge Bachtins forståelse af det historiske. Dette område er i høj grad underbetonet i Bachtin-forskningen og derfor kommer hovedparten af kapitlet til at bestå af mit forsøg på at indplacere Bachtin i en historieteoretisk tradition og bestemme hans udlægning og udvikling af den. Undervejs vil jeg også indgå i en kritisk dialog både med de få udlægnings af Bachtins historieopfattelse som findes og med Bachtin selv, mens jeg i det store hele har fravalgt sammenligninger og diskussioner med andre historieteorier.

I opgavens kapitel 2, "Talegenrer", skal jeg diskutere Bachtins genrebegreb. Bachtins genrebegreb er fremstillet utallige steder i Bachtin-forskningen, men bortset fra ganske få undtagelser er fremstillingerne ofte rene gengivelser af Bachtins egne udsagn uden diskussioner eller perspektiver. Derfor har jeg valgt en dobbelt strategi i min præsentation: dels vil jeg indplacere Bachtins forståelse af genren inden for det etablerede genreteoretiske landskab, således at det bliver muligt at indplacere hans teori mere klart, og dels vil jeg søge at overskride Bachtins egne – og omfattende – modsigelser og dermed give et bud på en samlet genreteori.

Opgavens kapitel 3, "Metalingvistik", udgør et forsøg på at give en klar og sammenhængende fremstilling af Bachtins udkast til en alternativ sprogteori. Dette vil ske ved en gennemgang af Bachtins egen – og igen: modsigelsesfulde – opfattelse af lingvistik og sprogfilosofi og udviklingen af hans eget metalingvistiske alternativ. Bortset fra nogle enkle centrale teoretiske pointer vil min fremstilling som helhed primært adskille sig fra de mange eksisterende udlægnings af Bachtins metalingvistik ved en påvisning af de historiske og genremæssige dimensioners betydning, men til gengæld indikerer denne påvisning et systematisk niveau i Bachtins tænkning, der mig bekendt ikke er blevet afdækket før.

I opgavens fjerde kapitel, "Subjektteori", vil jeg prøve at bestemme Bachtins subjekt-opfattelse. Dette vil ske ved en præsentation af de væsentligste udlægnings af subjektets status hos Bachtin som findes inden for Bachtin-forskningen, dvs. de to variationer over en humanistisk udlægning (en liberalistisk og en marxistisk) samt den anti-humanistiske ud-

lægning, og gennem en diskussion af disse positioner skal jeg søge at komme med min fortolkning.

I konklusionen, 'Bachtins betydningsteori', vil jeg sammentænke de fire dimensioner, som jeg delvist har adskilt og diskuteret hver for sig i løbet af opgaven og dermed give en samlet fremstilling af det jeg opfatter som Bachtins betydningsteori. Mit mål vil være at vise, hvorledes denne betydningsteori undgår ensidige, hypotaserende positioner – det være sig af historie-, genre-, sprog- eller subjektfilosofisk karakter – og således udgør et interessant og relevant bud på en nuanceret betydningsteori.

Kapitel 1

HISTORIEOPFATTELSE

1.

Dette kapitel er helliget forsøget på at blottlægge Bachtins forståelse af historien og initialt markere dens rolle i betydningsdannelsen. Forsøget er imidlertid mødt af to problemer. For det første har Bachtin aldrig givet en egentlig redegørelse for sin historieopfattelse, og hans omgang med historien er præget af mange vanskeligheder og modsigelser. For det andet findes der, så vidt jeg ved, kun meget få eksplicite fremstillinger af Bachtins historieopfattelse, og således er der en begrænset støtte og inspiration at hente i den etablerede Bachtin-forskning. Jeg har dog valgt at indlede med en kort skitse af de eksisterende tolkninger, og efter min egen præsentation, som vil blive mere konstruktivt-hermeneutisk end kritisk-diskuterende, skal jeg afslutte med en kort diskussion af de forskellige udlægnings og en præcisering af Bachtins position.

2.

En sammenhængende historieopfattelse kan bestemmes som en opfattelse, der besidder en klar holdning til de basale historiefilosofiske spørgsmål, dvs. ”spørgsmålet om historiens egentlige og bagvedliggende drivkraft, samt [...] spørgsmålet om, hvad der er dens mål og mening” (Olsen, 1979, s.9), og inden for Bachtin-forskningen findes primært to konkurrerende udlægnings af Bachtins svar på disse spørgsmål: en prosaisk og en åndshistorisk.¹

Den prosaiske udlægnings mest markante repræsentanter er Morson & Emerson (1990), men synspunktet findes også hos bl.a. Clark & Holquist (1984). Afsættet i denne udlægning er, at Bachtin er anti-positivist, anti-marxist, anti-hegelianer, anti-strukturalist og anti-systemteoretiker og således afviser enhver antagelse om, at der skulle eksistere mekaniske, dialektiske af material-historisk eller åndshistorisk tilsnit, strukturelle eller systematiske determinationsmønstre som sætter sig igennem med nødvendighed. I stedet forstår Bachtin, ifølge denne udlægning, historien som en uorden uden årsag, ’skabt’ af det han

kalder de *centrifugale* kræfter, som hele tiden genererer forskellighed, spredning mv., og derfor er historien grundlæggende kendetegnet ved åbenhed og uafsluttelighed, frihed og tilfældighed, et uendeligt potentiale for forandring. De centrifugale kræfter mødes af en stræben efter at skabe orden, regularitet mv. – en stræben Bachtin alment bestemmer som de *centripetale* kræfter – og det er dette møde som bestemmer historiens konstante, usystematiske forandringer. Det ligger i sagen selv, at når historien er en uorden uden årsag har den hverken mål eller mening, men ifølge Morson & Emerson mener Bachtin, at historiens åbne karakter pålægger individet en endeløs, nødvendig forpligtelse til at påtage sig et ansvar og skabe orden og mening i sit liv. Således er fraværet af en overgribende meningssammenhæng erstattet af en pluralitet af individuelle meninger (jvf. Morson & Emerson, 1990, kap.1, og Clark & Holquist, 1984, s.7f).

Den anden udlægning af Bachtins historieopfattelse argumenterer for, at Bachtin i forlængelse af Hegel betragter historien som åndshistorie, men at han til forskel fra Hegel ikke antager en fremadskridende, teleologisk udvikling.² Brandist – som har udfoldet denne udlægning mest differentieret – mener, at denne forskel mellem Bachtin og Hegel skyldes, at Bachtins forhold til Hegel er formidlet via Cassirer, og at han således overtager Cassirers afskedigelse af de teleologiske, hierarkiske elementer i Hegels åndshistorie og inspireres af Cassirers konflikt mellem mytiske og ikke-mytiske symbolske former til at definere en historisk, sproglig og litterær konflikt mellem de centripetale og centrifugale kræfter.³ En af de måder hvorpå Bachtin imidlertid adskiller sig fra Cassirer er, mener Brandist, at han også tolker den historiske konflikt under påvirkning fra den russiske populismes idealisering af det prækapitalistiske bondesamfund. Hos Bachtin iscenesættes dette som en konflikt mellem de folkelige og de officielle kulturformer og indskrives i en Hegel-inspireret historiefilosofisk konfiguration, hvor folkekulturens oprindelige, integrerede samfund (tese) afløses af det moderne, kapitalistiske samfunds opdeltede og differentierede samfund (antitese) for til slut at ophæves i en integreret og differentieret folkekultur (syntese), altså en integreret kultur som sikrer den mest differentierede individualitet. Denne ophævelse sker ikke med nødvendighed, men den er det mål, Bachtin sætter for historien og det mål hvor ud fra hans kritik af historien sker (jvf. Brandist 1996 og 2000).

Mellem disse to udlægninger af Bachtins historieopfattelse er der en række grundlæggende berøringspunkter: Bachtin betragter historien som en ikke-teleologisk, ikke-lineær og ikke-kausal proces, formet af to konfliktuerende faktorer, centrifugal- og centripetalkræfterne, og idealet er en kultur hvor en differentieret individualitet kan udfolde sig; mens forskellen mellem dem i al væsentlighed drejer sig om hvorvidt Bachtins tilgang er prosaisk eller åndshistorisk. Jeg skal som nævnt vende tilbage til disse udlægninger, men først skal jeg præsentere min egen fortolkning. Den bygger på en idé om, at Bachtins historieopfattelse udgør en variant af den historistiske tilgang, og efter en kort karakteristik af historismen skal jeg udfolde dette.⁴

3.

Historismen er ikke en homogen bevægelse med et fast program, men fra begyndelsen af – hos Vico og Herder – definerede den sig i modsætning til rationalismen, empirismen og determinismen, mens den siden – hos Humboldt og Ranke over Droysen og Dilthey frem til de spor den sætter hos nykantianere som Windelband, Rickert og Cassirer – definerede sig op mod den positivistiske tilgang og op mod Hegel, især hans antagelse om universalhistoriens fremadskridende, teleologiske bevægelse. Man kan generelt sige, at historismen reagerede mod ideen om, at der i historien skulle eksistere kausale, determinerende lovmæssigheder, og at disse lovmæssigheder kunne afdækkes via naturvidenskabens metodik eller en spekulativ logik. Dette lader sig også reformulere positivt i form af historismens fem konstitutive træk: *adskillelsen mellem natur- og åndsvidenskaben*, *hævdelsen af et individualitets-*, *et organisk og et historisk-genetiske princip* samt *åndsvidenskabens metodik*.

Selve *adskillelsen mellem natur- og åndsvidenskaben*, siden Windelband fastholdt i forskellen mellem nomotetiske og idiografiske videnskaber, bygger på antagelsen om, at naturprocesserne udgør kausalsammenhænge og lader sig afdække via den induktive eller hypotetisk-deduktive metode, hvor målet er at finde de gentagelige, ensartede og determinerende mønstre. Modsat er de historiske fænomener grundlæggende karakteriseret ved deres *individualitet*, dvs. de er enkeltstående, unikke, ugentagelige og besidder en egen værdi, og dette gælder uanset om individualitet bliver forstået som det enkelte menneske eller kollektive entiteter: en epoke, en kultur, et folk, en institution, en tradition mv. Denne indi-

vidualitet er udlagt *organisk*, således at dens helhed og dele gensidigt betinger hinanden og udvikler sig efter egne regler, som indgår i en udvikling påvirket af mere almene kræfter. Samtidig besidder alle historiske fænomener en *historisk-genetisk* karakter, dvs. ethvert historisk fænomen har en specifik historisk oprindelse og forandrer sig i de historiske sammenhænge det indgår i, og forståelsen af et fænomens oprindelse, tilblivelse og forandring udgør et vigtigt moment i historismen. Det er på baggrund af denne opfattelse af historiens karakter, at *åndsvidenskabens metodik* bestemmes anderledes end naturvidenskabens, i det mindste siden Droysen defineret som en forskel mellem forståelse og forklaring. Grundtanken er, at historisk forståelse skal søges i lyset af en epokes egne præmisser, ud fra interne og ikke eksterne kriterier, dvs. den historiske kontekst og sammenhæng skal forstås i forhold til de fænomener som indgår i den og omvendt. Historismen insisterer videre på at forståelsen skal ske i forbindelse med konkrete empiriske undersøgelser, men samtidig at den egentlige forståelse først kommer i stand, når det lykkes – via indlevelse og indføling, som det hedder frem til og med den tidlige Dilthey – at forstå den ånd, den menings- eller værdisammenhæng, som forener en given kontekst og dens dele, og således er historismen grundlæggende en åndsvidenskab. Som det fremgår har historismen desuden en tæt forbindelse til hermeneutikken, og efter Schleiermacher bliver hermeneutikken også den dominerende metodik i historismen – det er først hos den sene Dilthey, Windelband, Rickert og Cassirer, at der på forskellig vis åbnes op for, at den forklarende og forstående metode kan bruges samtidig.

På denne måde indeholder historismen en afskedigelse af antagelserne om et fremskridt og mål i historien, om en evig og almengyldig fornuft, en tidsløs menneskenatur mv. til fordel for en gennemgribende historisering. Dette kan give en relativistisk slagside,⁵ men fremhævelsen af enhver kulturs og epokes egen værdi betyder ikke mindst en positiv pluralisme og en fokusering på helheden og helhedsforståelsen frem for en teleologisk udlægning – omend det bør tilføjes, at de færreste historikere helt lever op til kun at anvende interne vurderingskriterier og undgår at fremskrive en udviklingshistorie.

4.

Bachtins variant af den historistiske tilgang udvikler sig gennem hans forfatterskab, og jeg skal her skitsere denne udvikling, fordi det giver den bedste mulige forståelse.

Hos den tidlige Bachtin er historismen filtreret gennem fænomenologi, livsfilosofi og nykantianisme – især i Rickerts værdiorienterede udgave ⁶ – samtidig med at dens rolle så at sige er konfronteret med to problemstillinger. For det første er historismen 'underordnet' Bachtins ahistoriske erkendelsesinteresse: i *Mod en handlingens filosofi* vil han afdække 'det moralske subjectums struktur' (jvf. Bachtin, 1993, s.6) og i *Forfatter og helt* vil han afdække 'det principielle grundlag for forholdet mellem forfatter og helt' (jvf. Bachtin, 2000, s.7), begge dele ved hjælp af en fænomenologisk analyse, mens han i 'Indholdets, materialets og formens problem' vil foretage en 'metodologisk analyse af poetikens grundlæggende begreb og problem' ud fra en systematisk æstetik, dvs. 'et studie som ikke er historisk' (Bachtin, 1991f, s.198). Samme forhold gør sig i øvrigt gældende for den første udgave af bogen om Dostojevskij fra 1929, hvor perspektivet er 'begrænset til teoretiske problemer', udelukkende "alle historiske problemer" (Bachtin, 1994d, s.275). For det andet er de tidlige tekster i høj grad uhomogene: *Mod en handlingens filosofi* er et noget anstrengt, neologisme-tungt forsøg på at skrive filosofi, mens *Forfatter og helt* har en æstetikteoretisk orientering og er gennemtrukket af en dyb religiøsitet. De to skrifter deler dog en fælles opfattelse af det moderne, sandsynligvis inspireret af Simmels 'kulturens tragedie' (Simmel, 1998), mens 'Indholdets, materialets og formens problem' er et æstetisk -filosofisk essay uden anstrengte neologismer, uden religiøsitet og uden et melankolsk blik på det moderne.

Trods afskærmningen over for historiske forhold og den højst forskellige tilgang og holdning i de tidlige skrifter mener jeg, at det er muligt at fremlæse en fælles historieopfattelse i teksterne gennem Bachtins diskussion af *den individuelle handling, livsverdenen, kulturverdenen og den overgribende historiske sammenhæng*.

Bachtins forståelse af *den individuelle handling* ligger i direkte forlængelse af historismen, idet han karakteriserer den ved, at den er udført af et bestemt individ, på et bestemt tidspunkt og sted, altså inden for det jeg skal kalde *individkonteksten*, og den er således enkeltstående, unik, uigentagelig samtidig med at den har en egenverdi ved at være udtryk for en målrettet intention og et unikt perspektiv eller sandhed (*pravda*). Den individuelle handling, eller lidt bredere: individkonteksten, er endvidere situeret inden for *livsverdenen*, dvs. den verden hvori "vi skaber, erkender, tænker, lever vores liv og dør" (Bachtin, 1993, s.2), altså "den etiske handlings virkelighed i alle dens varianter: livspraktikkens virkelighed

– i økonomisk, social, politisk og egentlig moralsk forstand” (Bachtin, 1991f, s.214). Denne livsverdenskontekst er, pointerer Bachtin, altid allerede gennemtrængt af etiske, praktisk-hverdaglige, sociale og politiske værdier, erkendelsesmæssige gyldigheder og æstetiske og moralske værdier, hvor disse værdier ”værdimæssigt helt og holdent bestemmer handling – en”, dvs. handlingen, eller altså individkonteksten, udgør en specifik position blandt utallige andre, som alle er situeret inden for og bestemt af livsverdenskonteksten (Bachtin, 2000, s.146ff og Bachtin, 1991f, s.213ff).

Samtidig arbejder Bachtin med ideen om en *kulturverden*, og den er stedet for de individkontekstuelle handlingers produkt eller objektiverede mening. Bachtin diskuterer især kulturverdenen i form af de tre uddifferentierede og autonomiserede områder: videnskab, moral og æstetik, og han hævder, at de inden for hver t deres område kan opnå en objektiv erkendelse (*istina*) omkring det sande, gode og skønne (jvf. Bachtin, 1993, s.43). Det interessante er her – hvor Bachtins historieopfattelse er på programmet – ikke at kortlægge, hvorledes han udlægger disse autonome vidensfelter, men at påpege, at han med sin skelnen mellem den individuelle handlings sandhed (*pravda*) og den objektive sandhed (*istina*) følger Rickert i hans skelnen mellem de værdier som givne historisk handlende individer har og de almengyldige og formelle værdier som alle kulturer kan vurderes ud fra, og således danner han samme bolværk mod historismens relativisme som Rickert (jvf. Bachtin, 1993, s.37 og s.71). Desuden er det vigtigt at fastslå, at Bachtin ikke betragter de autonome vidensområder som isolerede, men tværtimod fremhæver hvorledes de indgår i livsverdenen som erkendelsesmæssige gyldigheder, moralske og æstetiske værdier, og således indgår de i væsentlig, gensidig ”bestemmelse og vekselvirkning med alle andre områder inden for den kulturelle skaben, inden for kulturens enhed og inden for enheden af den historiske, kulturelle tilblivelsesproces” (Bachtin, 1991f, s.211). Det kan her være på sin plads at nævne, at Bachtin – som citatet antyder – også bruger begrebet ’kultur’ bredere end blot til at dække kulturverdenen, og dette skyldes, at han har fulgt Rickerts udskiftning af historismes begreb om ’ånd’ med begrebet ’kultur’. Bachtin opretholder ikke altid en skelnen mellem kulturverden og kultur, men da jeg mener, at det er klargørende, vil jeg fastholde den.

Sluttelig udgør historie for Bachtin også en mere *overgribende sammenhæng*, eller det han selv kalder ”bredere sociale og historiske sammenhænge” (Bachtin, 1991f, s.226),

men det er især denne del af historieopfattelsen som underbetones hos den tidlige Bachtin. I *Forfatter og helt* indikerer han dog, at de brede historiske sammenhænge gælder klassetilhørsforhold, det sociale kollektiv og selve epoken (jvf. Bachtin, 2000, s.215), men hermed indikerer han reelt to forskellige forhold: at der sammen med livs- og kulturverdenskonteksten også gives en *samfundsmæssig kontekst* (økonomiske, sociale, politisk mv. forhold), og at der eksisterer en *epokal kontekst*, det er f.eks. den som kommer frem i hans fragmentariske udgave af kropsovfattelsens historie, hvor han viser at hver epoke har sin særegne forståelse af kroppen (jvf. Bachtin, 2000, s.55ff). Disse forhold bliver først udfoldet i Bachtins anden periode og derfor vender jeg tilbage til dem nedenfor, men inden vil jeg fremhæve et citat fra *Forfatter og helt*, det sidste værk fra Bachtins tidlige periode, hvor han skriver: "Strengt taget er det således at [...] historien kender ingen forgangen tid, nutid eller fremtid [...] som absolutte unikke og irreversible momenter; selve historiens tid er, naturligvis, irreversibel, men inden for den er alle forhold tilfældige og relative (og reversible), thi der findes intet absolut værdimæssigt centrum" (Bachtin, 2000, s.217) – for med dette udsagn er Bachtin på vej væk fra Rickerts nykantianisme over mod en mere rendyrket historisk tilgang.

Denne bevægelse bliver tydelig i Bachtins anden periode, og den viser sig i, at hans interessefelt og erkendelsesinteresse forandres: interessefeltet går fra handlingsfilosofi og æstetisk teori til romanen og latterkulturen, sproget og genren, og erkendelsesinteressen går fra at have en ahistorisk karakter til at have en historisk karakter, f.eks. undersøger han ordet som "et socialt fænomen" (Bachtin, 1979a, s.154), skriver "romanordets forhistorie" (Bachtin, 1979b, s.301) og bidrager til "latterens historie" (Bachtin, 2001, s.93), ligesom han forfatter 'genrehistorie' og 'historisk poetik' (Bachtin, 1991a, s.113f).

Det er imidlertid vigtigt i første omgang at fastholde, at man trods forandringerne kan lokalisere en ensartet struktur hos Bachtin. Det gælder differentieringen mellem individ-, livsverdens-, kulturverdens-, samfundsmæssig og epokal kontekst, men samtidig tilføjer Bachtin en national kontekst, og grunden til dette er, at han som bemærket i denne periode installerer sproget i sin tænkning – ligefra individkonteksten, hvor ytringen i stedet for handlingen rykker i centrum, til den epokale kontekst, hvor epoken bl.a. karakteriseres ud

fra dens sprogforhold (jvf. 'Kapitel 3: Metalingvistik') – og den nationale kontekst skal Bachtin anvende til at diskutere mødet mellem forskellige nationale sprog. At han i øvrigt ikke tildeler den større betydning adskiller ham klart fra især de tidlige historikere og deres optagethed af nationalkarakter, folkeånd mv. Sammen med differentieringen mellem de forskellige kontekster fastholder Bachtin også *individualitets*begrebet, i den anden periode primært defineret som en specifik verdensanskuelse, til tider et specifikt verdensanskuelses-system når der er tale om en epoke, og det er her væsentligt at fremhæve, at de værdier (moraliske, æstetiske, politisk mv.), Bachtin tidligere diskuterede (ny)kantiansk nu indlejres som en del af en given verdensanskuelse og hermed kontekstualiseres radikalt (jvf. også Hirschkop, 1989, s.4f). Sluttelig fastholder Bachtin den *organiske* forståelse: De forskellige kontekster udgør dele og helheder, som lige fra individet til epoken forstås som åbne helheder, der indgår i en 'væsentlig, gensidig bestemmelse og vekselvirkning' med hinanden i historiens 'enhedslige, altomfattende og uafsluttede proces' (jvf. Bachtin, 1991e, s.188). Disse kontinuitetsmomenter genfindes også hos den sene Bachtin og peger således på nogle af grundtrækkene i hans variant af historismen.

Men i anden omgang betyder forskydningerne altså, at en mere rendyrket historisme træder frem. I stedet for at tematisere den kantianske opdeling mellem videnskab, moral og æstetik begynder Bachtin at fokusere på den metodologiske forskel på natur- og humanvidenskaberne (jvf. f.eks. Bachtin, 1979a, s.237f), og i stedet for at stræbe mod afdækningen af almengyldige forhold, søger han nu alene en hermeneutisk forståelse af ethvert fænomens individualitet og historisk-genetiske karakter, f.eks. forskellige genrer, såsom den sokratiske dialog og den menippæiske satire (jvf. Bachtin, 1991a, s.117ff), eller forskellige kulturer, hvor det mest udfoldede eksempel er latterkulturen (jvf. Bachtin, 2001). I denne sammenhæng er det oplagt at påpege, at Bachtin i sin beskrivelse af disse forhold fortsætter historismens forbindelse af en diakron og synkron tilgang, f.eks. i forbindelse med latterkulturens lange historie, hvor han viser hvorledes dens funktion og position skifter fra epoke til epoke, men i modsætning til historismen opsporer han faktisk aldrig et fænomens oprindelse: al oprindelse fortaber sig i de forgangne århundreder eller årtusinder. Derfor forstår Bachtin – i sin anden periode – *alle* fænomener og forhold som altid allerede historiske, og dette indebærer naturligvis også hans endelige afsked med Rickerts almene værdier. Slutteligt kan

man sige, at den forøgede historiebevidsthed giver sig udslag i, at Bachtin – i ”Ordet i romanen” – udkaster sit forslag til at bestemme historiens almene kræfter, og ikke overraskende sker det gennem en bestemmelse af to stridende kræfter: centrifugal - og centripetalkræfterne (jvf. Bachtin, 1994a, s.270ff), hvorved Bachtin tilføjer sin betegnelse til historismens lange række – fra Herders kamp mellem systolen og diastolen til Cassirers kamp mellem oprettholdelsens og fornyelsens kræfter.⁷ Og selvom Bachtin lader de to begreber forsvinde ud af forfatterskabet, skal jeg fastholde dem, fordi de leverer en god forståelsesramme for hans historisk-epokale fremstillinger.

Med denne præcisering af kontinuitet og forandring mellem første og anden periode hos Bachtin er det oplagt at fokusere på de forhold som er centrale for hans historieopfattelse og som uddybes eller tilføjes i den anden periode, og det vil især sige udlægningen af epoken, samfundet og de centrifugale og centripetale kræfter.

Og for at begynde bagfra kan man sige, at Bachtin med ideen om de centrifugale og centripetale kræfter søger at karakterisere processer, som altid forekommer samtidigt, og det er processer som har betydning inden for individ-, livsverdens-, kulturverdens-, samfunds-, national og epokal konteksten. F.eks. diskuterer han i ”Ordet i romanen” de centrifugale og centripetale kræfters manifestation inden for de samfundsmæssige og kulturelle relationer mellem det uofficielle og det officielle, og han diskuterer dem på et sprogligt, litterært og stilistisk niveau. I ”Fra romanordets forhistorie” og ”Epos og roman” (1941) fortsætter denne diskussion, men tilføjes et nyt element: latterkulturen, som slet og ret identificeres med de uofficielle, centrifugale kræfter og markeres i klar modsætning til den officielle kulturs manifestation af de centripetale kræfter, og i *François Rabelais* og til dels i *Dostojevskijs poetik* bliver det disse to kulturformer, som dominerer diskussionen.

Samtidig med ideen om disse to historiske kræfter rykker ind i Bachtins forfatterskab tildeles de samfundsmæssige forhold en central rolle. Dette skyldes, at Bachtin mener, at et samfunds sociale, økonomiske og politiske organisering – en organisering som han altid beskriver som hierarkisk, stands- eller klassesdelt – er medvirkende i bestemmelsen af alt fra specifikke intersubjektive forhold til den epokale helhed (jvf. f.eks. Bachtin, 1994b, s.152f hhv. Bachtin, 2001, s.139). Men samtidig fastholder Bachtin en differentiering mellem de samfundsmæssige og de kulturelle forhold, og denne differentiering lader sig definere som

en forskel mellem et ikke-generisk-sprogligt felt over for et generisk-sprogligt felt, omend – som det vil fremgå af næste kapitel – de to områder betinger hinanden gensidigt.

Selvom Bachtin absolut privilegerer det generisk-sproglige felt – kultur, sprog, litteratur mv. – er det vigtigt at fastholde, at Bachtin sætter *alle* disse forhold – sprog, litteratur, kulturformer, samfund, historiske kræfter – ind i en epokal sammenhæng, forstået således at de tilsammen danner epokens organiske helhed. Det er denne sammenhæng eller helhed som kommer til udtryk i epokens samlede kultur eller verdensanskuelsessystem, og selvom Bachtin ofte stikordsagtigt karakteriserer denne kultur, er hans primære interesse rettet mod en bestemmelse af epokens organiske sammenhæng som *mulighedsbetingelsen* for eller som det *interne determinationsmønster* der sætter selve verdensanskuelsessystemet. Kort sagt er det altså, ifølge Bachtin, epokens organiske sammenhæng der sætter betingelserne for hvad og hvordan der kan tales, tænkes, skabes mv. inden for epoken, f.eks. påpeger han at det er den epokale sammenhæng som bestemmer om det konventionelle eller det flerstemmige ord hersker (jvf. f.eks. Bachtin, 1991a, s.216), at det er den epokale sammenhæng som muliggør opkomsten af bestemte genrer, bestemmer hvilke genrer som dominerer, hvorledes de kan udnyttes osv. (jvf. f.eks. Bachtin, 1991a, s.127, s.145f., og Bachtin, 1991e, s.169), og man kan sige at stort set hele anden periode i Bachtins forfatterskab er tilrettet forsøget på at bestemme de historiske mulighedsbetingelser for romanens opkomst og udvikling – set i et litteraturhistorisk vue fra Plutark til Pusjkin som afdækker hvilke litterære genrer der dominerer og hvorledes de forskellige genrer relaterer sig til hinanden inden for forskellige epoker.

Væsentlige dele af denne tilgang er i fuld overensstemmelse med historismens grundprincipper omkring individualitet, historisk-genetisk forståelse, organisk sammenhæng mv., ligesom Bachtin også altid fastholder, at ethvert fænomen skal forstås i dets historisk-epokale kontekst og udvikling for at undgå illegitime 'moderniseringer og anakronismer' (jvf. Bachtin, 2001, s.174). Dette betyder også, at Bachtin på historisk manér ønsker at fastholde de forskellige epokers særegenhed og ideelt set ikke indskrive dem i en fremadskridende, teleologisk og nødvendig udviklingsgang – 'historiske forestillinger om nødvendighed er altid relative og foranderlige', som han bemærker (Bachtin, 2001, s.81) – men reelt set har han tendens til, som nævnt parallelt med de fleste andre historikere, at tillægge udviklingen

enten et fremskridt eller et forfald. Det interessante ved Bachtin er imidlertid, at han altså ikke kun søger at bestemme den epokale sammenhængs verdensanskuelse, men også den epokale sammenhæng som mulighedsbetingelse eller determinationsmønster for denne verdensanskuelse, for hermed etableres grundlaget for hans særegne position. Jeg skal vende tilbage til dette aspekt i kapitlets afslutning, men inden er det relevant at markere et par af de begrænsninger, som er tydelige hos Bachtin, ligesom jeg kort skal bestemme den sene Bachtins bidrag til historietænkningen.

Der er tre forskellige begrænsninger i Bachtins historisme, som jeg finder væsentlige at fremhæve, fordi de afsætter en stor mængde vanskeligheder.

Den første begrænsning gælder Bachtins brug af begreberne 'uofficiel' og 'officiel', fordi han forbinder 'uofficiel' både med de centrifugale kræfter og med en kultur, specifikt den folkelige latterkultur, mens han forbinder 'officiel' med de centripetale kræfter og med den herskende klasses officielle kultur. Der er et væld af problemer i dette, f.eks. fremhæver Bachtin altid hellenismen som en centrifugal periode, hvor mange kulturer og nationalsprog mødes, men hellenismen er – selvom Bachtin aldrig nævner det – et resultat af den officielle kulturs ønske om magt, konkret Alexander den Stores etablering af et verdensrige via sine felttog, og dermed er periodens centrifugalitet et resultat af den officielle kultur. Det er ikke muligt her at løse dette problem inden for Bachtins teori, det ville kræve en langt mere differentieret model, men for at afbøde problemerne har jeg valgt at overskære forbindelsen mellem de centrifugale kræfter og den uofficielle hhv. de centripetale kræfter og den officielle, således at den uofficielle kultur ikke med nødvendighed er spredende, forskelsdannende mv., og den officielle kultur ikke nødvendigvis er samlende, ensliggørende mv., men kan rumme begge tendenser.

Den anden begrænsning gælder Bachtins opfattelse af samfundsmæssige forhold. For selvom Bachtin ikke betvivler, at samfundets organisering har en konstitutiv betydning, berører han aldrig historisk-genetiske, material-historiske eller real-historiske aspekter ved denne organisering. I stedet er hans beskrivelser enten helt generaliserede, til tider begrænset til den blotte påpegning af om et givent samfund er feudalt, kapitalistisk mv. (jvf. f.eks. Bachtin, 2001, s.139), eller diffust differentieret, f.eks. taler Bachtin om dannelsen af

forkellige professioner, socialgrupper, klasse mv. uden antydning af den samfundsmæssig baggrund for eller de samfundsmæssige konsekvenser af dette (jvf. Bachtin, 1979a, s.180ff). Bachtin interesserer sig alene for effekterne af disse forhold i genre-, sprog- og subjektrelationer, og dette har givet en række problemer i hans teori, således som især mange marxister har påpeget. F.eks. bliver Bachtins forståelse af den officielle kultur ensidig, da han ikke differentierer væsentligt mellem en feudal, monarkisk eller kapitalistisk officiel kultur, de ønsker alle en hegemonisk orden; hans forståelse af den uofficielle kultur er idealiseret, bl.a. ved at han ikke overvejer muligheden af at anti-hegemoniske bestræbelser kan være negative; og endelig er han stort set ude af stand til at levere en overbevisende kritik af institutionel organisation og politisk-økonomisk magt (jvf. note 1).

Den tredje begrænsning er, at Bachtins konkrete diskussioner af forskellige epoker sjældent er voldsomt interessante. Dette skyldes at han forenkler de epokale sammenhænge til et niveau, hvor alle nuanceringer næsten er forsvundet, f.eks. sammenfatter han stort set Oplysningstiden i tre forhold: enevældig monarki, rationalistisk filosofi og klassicistisk æstetik (jvf. Bachtin, 2001, s.139). Men selvom Bachtin foretager disse forenklinger, kan han ikke få sine generelle epokale karakteristika til at hænge sammen med hans forestillinger om sprogets og litteraturens udvikling, f.eks. er parodien i den græske antik, ifølge Bachtins egen definition, epokalt og sprogligt umulig, men al høj litteratur i antikken havde, stadig ifølge Bachtin, sin parodiske dublet (Bachtin ser selv problemet, men hans løsning er ikke overbevisende, jvf. Bachtin, 1979b, s.322f). Og selvom Bachtin forenkler, undgår han ikke at modsige sig selv, f.eks. mener han et sted at Oplysningstiden var ahistorisk og et andet sted at den havde sans for historisk tid (jvf. Bachtin, 2001, s.156, og Bachtin, 1994a, s.26). Tilsammen betyder dette, at Bachtins konkrete historiske beskrivelser er mindre interessante, fordi de er simple, usammenhængende og modsigelsesfyldte, men dette hindrer paradoksalt nok ikke, at den position Bachtin tildeler historien i sin tænkning og den tilgang han fordrer er uinteressant, således som dette kapitel gerne skulle vise.

Hos den sene Bachtin videreføres den historistiske tilgang, men han tilføjer sin historieopfattelse en central nydannelse – differentieringen mellem 'den lille tid' og 'den store tid'. Bachtin anvender begrebet om 'den lille tid' og 'samtidens' lidt i flæng (jvf. f.eks. Bachtin,

1994c, s.169 hhv. Bachtin, 1991d, s.9), men begge begreber dækker faktisk alt fra den enkelte dag til epoken. I kontrast hertil betegner 'den store tid' en sammenhæng som strækker sig hen over alle epoker, og i den er opbevaret et potentiale af betydningsfænomener, hvis realisering først kommer for dagen inden for specifikke epokers særlige betingelser, ligesom den opbevarer al betydning som en gang er blevet realiseret (jvf. Bachtin, 1991d, s.10). Men 'den store tid' rummer ikke blot denne "evige og uafsluttede dialog i hvilken ingen mening dør" (Bachtin, 1994f, s.169), den rummer også den "fælles forståelse mellem århundreder og årtusinder, mellem folk, nationer og kulturer, [som] skaber hele menneskehedens komplekse enhed, hele den menneskelige kultur (en kompleks enhed af menneskelig kultur) og en kompleks enhed af menneskelig litteratur" (Bachtin, 1994c, s.167), og – skriver Bachtin – et "fænomen, der tilhører den lille tidsdimension, kan være decideret negativt og udelukkende hadefuldt, men i den store tidsdimension er det ambivalent og altid behageligt, ligesom delagtigt i tilværelsen", en "delagtighed i den evigt tilblivende" tilværelse (Bachtin, 1974, s.185). Derfor kan al kultur og litteratur kun forstås i deres fylde og egentlighed i 'den store tid' (jvf. Bachtin, 1991d, s.10).

Man kan vurdere Bachtins begreb om den store tid på to forskellige måder. Den ene – og mest oplagte – måde er, at der er tale om et metafysisk-religiøst begreb, idet 'den store tid' minder om såvel Hegels absolutte ånd, installationen af et mål med historien, en religiøs harmoniforestilling mv., og i denne udlægning er 'den store tid' tæt knyttet til det begreb om overadressaten, som også dukker op hos den sene Bachtin og som han selv beskriver som håbet om at blive hørt, dvs. håbet om at indtræde i den store tids endeløse dialog (jvf. Bachtin, 1995, s.65-66). Den anden måde er teoretisk-metodologisk, således som Bachtin selv til dels lægger op til i artiklen "Svar på et spørgsmål", hvor han primært forfægter vigtigheden i at se på historien i et stort perspektiv, ikke mindst fordi dette kan åbne op for en forståelse af både kontinuitet og forskel mellem epokerne, og i den udlægning, jeg her foretager af Bachtin, har jeg valgt at se bort fra hans metafysiske elementer, herunder også overadressaten,⁸ og begrænse hans begreb om 'den store tid' til et teoretisk -metodologisk princip.

5.

I det foregående har jeg forsøgt at levere en sammenhængende fortolkning af Bachtins historieopfattelse ud fra en idé om, at den udgør en variant af historismen, og som det fremgår mener jeg – ligesom den prosaiske og den åndshistoriske udlægning – at Bachtin betragter historien som en ikke-teleologisk, ikke-lineær og ikke-kausal proces, formet af to konfliktuerende faktorer, centrifugal- og centripetalkræfterne.

Problemet med både den prosaiske og den åndshistoriske udlægning er, efter min mening, at de overser den tidlige Bachtins historisme og dermed også hans udvikling fra primært at fokusere på individ-, livsverdens- og kulturverdenskonteksten til at inddrage disse kontekster i en samfundsmæssig, national og epokal sammenhæng, som igen indsættes i 'den store tid' – en udvikling som sammenfalder med hans bevægelse fra en 'ahistorisk' indstilling til en historisk tilgang.

Hertil kommer, at jeg i forhold til den prosaiske udlægning vil fastholde, at Bachtin ikke afviser enhver form for determination, men lokaliserer et internt determinationsmønster inden for en given epokes organiske helhed, og at dette interne determinationsmønster ikke blot er bestemmende for enhver individuel meningsdannelse, men for hele epokens kultur, dens verdensanskuelse. Og i forhold til den åndshistoriske udlægning – i Brandists version – går min væsentligste indvending på konstruktionen af Bachtins historieopfattelse som en hegelisk model med et populistisk ideal både som afsæt for kritik af og mål for historien. Der er mange problemer i denne konstruktion, men væsentligst er: at den opløser Bachtins nuanceringer, han skelner ikke kun mellem præ-kapitalistiske og kapitalistiske samfundsformer, men mellem mange forskellige og selvstændige epoker; at det populistiske ideal ikke fungerer som kritisk optik hos Bachtin, f.eks. må man formode at det forholder sig negativt til de centrifugale brydningsperioder, Bachtin altid vurderer positivt; og slutteligt at der ikke er belæg for at tale om, at Bachtin har et mål for historien – og i givet fald er det som antydning metafysisk-religiøst og ikke populistisk.

I forhold til denne prosaiske og åndshistoriske udlægning vil jeg – således som jeg har forsøgt at fremskrive – insistere på, at Bachtin arbejder med en række forskellige kontekstuelle sammenhænge: individkontekst, livsverden, kulturverden, samfund, nation, epoke – som alle på forskellig vis krydses af forholdet mellem den officielle og den uofficielle kultur

– og 'den store tid'. Og mens 'den store tid' – i min begrænsende tolkning – udgør et teoretisk-metodisk princip angående en diakron betragtning af de forskellige epoker, der lader både kontinuitetsmomenter og forskelligheder mellem epokerne komme til syne, så udgør hver epoke så at sige en synkron helhed. Og denne helhed skal både forstås som den bestemte organiske sammenhæng mellem individkontekst, livsverden, kulturverden, samfund, nation samt – i visse epoker – mødet med andre nationer, der kommer til udtryk i epokens samlede kultur eller verdensanskuelsessystem, altså epokens konkret-manifesterede betydnings- og værdisammenhæng, og den skal forstås som selve mulighedsbetingelsen eller det interne determinationsmønster, der sætter den epokale helheds kultur, dvs. som det historisk-formale a priori for selve betydningsdannelsen. Eller kort sagt: Bachtin dobbeltbestemmer helhedsbegrebet som både betydning (kultur) og mulighedsbetingelse for betydning (internt determinationsmønster), samtidig med at han definerer en given epokal sammenhæng ud fra det, dvs. at hver epoke udgør en selvstændighed helhed og er der med (principielt) ikke indskrevet i en fremadskridende, kontinuerlig og teleologisk udvikling.

Med denne tilgang til historien adskiller Bachtin sig fra en række andre historieopfat- telser, f.eks. positivismens idé om historiens lovmæssige fremgang, marxismens økonomiske determinisme og strukturalismens radikale ahistorisme, og selvom hans tilgang i al væsentlighed ligger inden for en historistisk-hermeneutisk forståelsesramme udviser den samtidig træk, som gør det oplagt at fortolke den i retning af poststrukturalistisk tænkning, ikke mindst Foucault, hvis undersøgelse af en epokes episteme eller diskursive formationer kan sammenlignes med Bachtins forsøg på at bestemme en epokes historiske sammenhæng som mulighedsbetingelse for bestemte betydningsdannelser.⁹ Og det er – således som det også fremgår af opgavens tese – naturligvis bestemmelsen af den historisk-epokale helhed som mulighedsbetingelse, som skal fastholdes her og som i det følgende skal udfoldes og diskuteres i vekselvirkning med Bachtins bestemmelse af genren, sproget og subjektet.

Kapitel 2

TALEGENRER

1.

Hvis man opsporede udviklingen af Bachtins genrebegreb, ville man konstatere en stadig udvidelse af dets omfangslogiske status – fra det tidlige essay ’Indholdets, materialets og formens problem’, hvor genren bestemmes som et kompositionelt-teknisk moment i et givent litterært værk, til den sene tekst ’Problemet talegenrer’, hvor genren identificeres som selve mulighedsbetingelsen for enhver ytring, uanset om denne ytring består af et ’øh’ eller en roman i flere bind. I dette kapitel, hvor koncentrationen skal samle sig om at afdække Bachtins genrebegreb, har jeg imidlertid valgt at se bort fra begrebets udvikling og i stedet *konstruere* en sammenhængende genreopfattelse på baggrund af den sene Bachtins radikalt udvidede genrebegreb. Dette skyldes at Bachtins udvidede genrebegreb ikke blot rummer hans tidligere litteraturteoretiske og -historiske genrebegreb, men det har også historie-, sprog- og subjektteoretiske implikationer og står således centralt i hans betydningsteori.

Afsættet for denne konstruktion vil være en kort præsentation af Bachtins begreb om talegenrer, de *primære* og de *sekundære* talegenrer, der kan fungere som samlingsbegreber på tværs af forfatterskabet. Denne præsentation vil blive efterfulgt af en kritisk gennemgang af de to former for talegenrer, reflekteret i forhold til andre teorier på området, og til slut i kapitlet vil jeg søge at sammenfatte Bachtins genreopfattelse.¹

2.

Bachtins mest omfattende fremstilling af sin idé om talegenrer findes i teksten ’Problemet talegenrer’. Der profilerer han den op mod forskellige sprogteoretiske positioner, bl.a. Humboldt, Voßler-skolen, Saussure, strukturalismen og den amerikanske behaviourisme, og formulerer dermed det ene af sine to hovedopgør med den traditionelle og strukturelle sprogteori – det andet vil jeg behandle i næste kapitel under begrebet metalingvistik. Dette opgør tager form ved, at Bachtin lægger ud med at påstå, at al hidtidig sprogteori har arbej-

det med antagelsen om et sprog(system) på den ene side og et individ som realiserer sig selv og sin tale i dette sprog på den anden side, evt. med en modtager for denne tale indtænkt rent mekanisk (jvf. Bachtin, 1997, s.209ff). Og selvom denne påstand er forsimplende grænsende til det illegitime eller slet og ret forkerte, ikke mindst i forhold til Saussure og strukturalismen, så er Bachtins kritik ikke desto mindre korrekt: at al hidtidig sprogteori har overset talegenrerne, og idet talegenrerne, ifølge Bachtin, sætter en normativ regularitet i forholdet mellem talesubjekt, sprog, ytring og adressat, er der tale om en afgørende mangel ved den hidtidige sprogteori.²

Hermed har Bachtin fået profileret sit begreb om talegenrer og i sin uddybende præsentation skelner han mellem to former: de primære og de sekundære talegenrer, hvorimellem der er en ”yderst stor og grundlæggende” forskel (Bachtin, 1997, s.205). Bachtin er ikke videre eksplicit omkring, hvad der konstituerer denne forskel, men en nærlæsning afslører fire kriterier: *historie, funktionsområde, orientering og struktur*.

Således er de primære talegenrer *historisk* set opstået først og deres *funktionsområde* er de mangfoldige former for dagligdags familiær eller offentlig samtale, selskabelig konversation, almindelig brevskrivning, militære kommandoformer mv., kort sagt det område som i sidste kapitel blev defineret som livsverdenskonteksten. Bachtin pointerer videre, at de primære talegenrer er *praktisk orienterede formidlingsformer* af mundtlig og skriftlig karakter, og at deres *struktur* er simpel, alene direkte og umiddelbart rettet mod andre primære talegenrer. I modsætning hertil opstår de sekundære talegenrer *historisk* set først med en ”kompleks og relativt højt udviklet og organiseret kulturel kommunikation” (Bachtin, 1997, s.204) og deres *funktionsområde* er den skønlitterære, videnskabelige, offentlige mv. kommunikation, altså kulturverdenen. Endvidere er de sekundære talegenrer *ideologisk orienterede repræsentationsformer*, dvs. de er udtryk for et specifikt syn på verdenen,³ hovedsaglig af skriftlig karakter, og deres *struktur* er kompleks, idet de indarbejder og omformer de primære talegenrer inden for deres egen genre.

Det er desuden Bachtins holdning, at man ikke kan studere de primære talegenrer separat – en ”ensidig orientering mod de primære talegenrer fører uundgåeligt til en vulgarisering af hele problemet” (Bachtin, 1997, s.205) – men i det følgende skal jeg alligevel diskutere de to former for talegenrer hver for sig. Grunden er, at dette kan give det bedste ud-

gangspunkt for at spørge til, hvorvidt Bachtins 'yderst store og grundlæggende' forskel lader sig opretholde og således lægge op til den afsluttende diskussion og gentænkning af forholdet mellem dem – en diskussion som også indeholder mit bud på Bachtins sammenhængende genreteori.

3.

Bachtins konkrete diskussion af de primære talegenrer er i høj grad begrænset. Han mener utvivlsomt, at de udgør forudsætningen for de sekundære talegenrer, lidt i stil med Jolles idé om, at de 'enkle former' udgør forudsætningen for de 'komplekse litterære former' (jvf. Jolles, 1996, s.18 og Welles & Warren, 1956, s.236), og han vender gentagne gange tilbage til denne tanke og illustrerer den ud fra de sekundære talegenrers synspunkt. Men bortset fra en række spredte bemærkninger rundt om i forfatterskabet er det kun i 'Problemet talegenrer', til dels i 'Ordet i romanen' samt i bogen om Rabelais (i form af et par specifikke eksempler), at Bachtin nærmer sig en mere direkte diskussion af de primære talegenrer.

Den mest specifikke definition Bachtin giver af de primære talegenrer er, at de udgør en 'relativt stabil og normativ' form for dannelse af en ytrings organiske helhed, og dette betyder i en lidt mere udfoldet udgave, at talegenren er regulerende for hvorledes tema, komposition og stil kan kombineres og komme til udtryk i en ytring – og her er det vigtigt at fastholde, at Bachtin pointerer, at talegenrerne ikke er *skabt* af subjektet, men *givet* til subjektet (jvf. Bachtin, 1997, s.203 og s.222). Samtidig fremhæver Bachtin, at enhver talegenre 'har sin egen typiske opfattelse af adressaten, og det er denne som definerer den som genre' (Bachtin, 1997, s.235), og i den sammenhæng er det væsentligt at understrege, at for Bachtin er alle subjekter så at sige altid allerede adressater, fordi ethvert subjekts ytring er et svar på en ytring i forventningen om at blive besvaret (jvf. Bachtin, 1997, s.211f), dvs. den adressatopfattelse, som er indlejret i talegenren, er en intersubjektivitetsrelation som involverer både talesubjekt og adressat. På baggrund af disse bestemmelser er det efter min opfattelse rimeligt at sige, at Bachtin forstår talegenren som grundlæggende bestemmende for *at* og *hvorledes* ytringen kan dannes som en afsluttet, organisk helhed, dvs. talegenren udgør mulighedsbetingelsen for ytringsdannelsen, og derfor er det helt logisk, at Bachtin påpeger, at vi 'kun taler i bestemte talegenrer' (Bachtin, 1997, s.219).⁴

For Bachtin er talegenrernes historisk-kontekstuelle binding imidlertid også helt central. F.eks. påpeger han hvorledes samfundsmæssige og hermed intersubjektive hierarkiske forhold af klasse-, stands- og professionsmæssig karakter danner baggrund for forskellige talegenrer (jvf. Bachtin, 1994b, s.152-153, og Bachtin, 1997, s.220f.), hvorledes relativ samfundsmæssig stabilitet betyder en standardisering af især de hverdagslige talegenrer, således at de mister semantisk dybde og stilistisk (/ekspressiv) individualitet (jvf. Bachtin, 1979a, s.228, og Bachtin, 1997, s.206 og s.220), og hvorledes de officielle talegenrer har "en høj grad af stabil og tvingende" karakter (Bachtin, 1997, s.220), mens de uofficielle talegenrer har en mere familiær form og ofte er rettet mod de officielle talegenrer, bl.a. i skældsordsgenren, 'cris de Paris' -genren, 'coq-à-l'âne' -genren mv., hvor de officielle talegenrers sprognormer og -konventioner negeres, degraderes osv. (jvf. Bachtin, 2001, s.39f., Bachtin, 1991b, s.156f., s.183f., s.415f., og Bachtin, 1997, s.236f). Det er her væsentligt at bemærke, at Bachtin etablerer en tæt sammenhæng mellem de samfundsmæssige forhold, der som tidligere nævnt udgør et ikke-generisk felt af økonomiske, sociale, politiske mv. strukturer, og de kulturelle forhold, som omvendt må betragtes som et dynamisk, interagerende felt af genrer, for at forklare dannelsen og forandringen af de mangfoldige og forskellige talegenrer, for hermed lykkes det, efter min opfattelse, Bachtin at undgå en privilegering af de samfundsmæssige eller kulturelle forhold og i stedet påpege deres gensidige konstitution – og herigennem også den gensidige konstitution af historie og genre.

En af de mest indlysende vanskeligheder ved på denne måde at binde genredannelsen til historiske forhold er, at med samfundsmæssig og kulturel kompleksitetsstigning og differentiering følger, som Bachtin også har bemærket, at talegenrernes rigdom og mangfoldighed bliver uoverskuelig (jvf. Bachtin, 1997, s.203). Hermed installeres en tendens til at underminere selve ideen med genrer – en tendens som kan iagttages overalt, hvor Bachtin insisterer på talegenrernes heterogenitet – men som jeg skal vise senere er ræsonnementet bag denne insisteren forbundet med hans diskussion af subjektproblematikken (se "Kapitel 4: Subjektteori"), og samtidig er det min opfattelse, at han ikke underminerer genren. Dette skyldes især den forbindelse han etablerer mellem historie og genre, således som jeg har forsøgt at afmærke her, hvor man altså kan sige, at de primære talegenrer dannes i den gensidige konstitution mellem samfundsmæssige og kulturelle forhold, eller for at være lidt

mere specifik: i livsverdenskontekstuelle sammenhænge, således som disse er organisk forbundet med kulturverdenens, den samfundsmæssige og den epokale kontekst, herunder den uofficielle og den officielle sfære. For de konsekvenser Bachtin trækker af dette – i det mindste i den tolkning, jeg argumenterer for – er: 1) at den specifikke historiske kontekst, som talegenren dannes i, indlejres i talegenren og konstituerer dens 'logik', som Bachtin kalder det (jvf. Bachtin, 1991a, s.128), dvs. det jeg ovenfor kaldte den normative regularitet mellem talesubjekt, tema, komposition, stil og adressivitet i den givne talegenre, f.eks. hvad og hvordan man kan tale med sin overordnede; og 2) at den givne talegenre kan fortsætte sin livsbane ud over den specifikke historiske kontekst, den blev dannet i, og indgå i en anden kontekst, hvori den indtager en anden position og dermed har en anden funktion samtidig med – eller netop på grund af – at dens 'logik' forbliver den samme. Dette er f.eks. hvad Bachtin fornemt viser i *François Rabelais*, idet han fremskriver dels hvorledes de primære talegenrer inden for latterkulturen alle er kendetegnet ved latterens logik, dels hvorledes deres position skifter fra en historisk-epokal kontekst til en anden, f.eks. er deres funktion revolutionær i renæssancen og nærmest funktionsløs i Oplysningstiden.

I den følgende gennemgang af de sekundære talegenrer skal jeg uddybe disse forhold, men allerede her skal det bemærkes, at når jeg ovenfor talte om talegenren som mulighedsbetingelsen for ytringen skal det forstås i sammenhæng med denne historisk-normative regularitet.

4.

Bachtins diskussion af de sekundære talegenrer er reelt set begrænset til en diskussion af litterære genrer, da han så vidt jeg ved intetsteds har forsøgt at udrede genreforhold i videnskabelige afhandlinger, offentlige dokumenter mv. Ifølge min opfattelse er dette imidlertid ikke et problem for Bachtins teori, og jeg vil derfor holde mig til at diskutere hans teori om de litterære genrer. Afsættet for denne diskussion skal være en kort præsentation af de generelle problemer som præger det litterære genreteoretiske landskab, og inden for dette må man først og fremmest skelne mellem *nyklassicistiske* og *moderne genreteorier*.

Den *nyklassicistiske genreteori* er kendetegnet ved en grundlæggende *normativ* tilgang og den viser sig ved: a) en insisteren på at enhver genre skal forblive 'ren', f.eks. må

komedie og tragedie ikke sammenblandes; b) en opstilling af 'regler' for hvilke emner, strukturer, stilarter og følelsesmæssige effekter som er passende til en given genre; og c) en oprettelse af et genrehierarki med eposet og tragedien i toppen og bl.a. pastoralen i bunden. Det bemærkelsesværdige ved denne genreteori er dens mangel på teori: den har ingen definitioner eller metoder som gør, at den kan skelne mellem forskellige genrer, og man må derfor antage, at dens skelnen mellem genrer alene bygger på historiske konventioner (jvf. Wellek & Warren, 1956, s.229) – og dette giver den en begrænset genreteoretisk betydning.

Den *moderne genreteori* har forladt denne normative tilgang til genrer, og med Wellek & Warren kan man sige at tilgangen i stedet er *deskriptiv* (jvf. Wellek & Warren, 1956, s.234) – omend man må forstå deskriptiv i en langt bredere betydning end de gør. Dette skyldes, at de alene sætter moderne, deskriptiv genreteori lig med en klassifikatorisk teori (jvf. Wellek & Warren, 1956, s.226), hvilket ikke er korrekt, f.eks. kan man pege på Croce, hvis nominalistiske opgør ikke blot rammer nyklassicismens normative genreteori men fjerner enhver mulighed for at udforme en genreteori (jvf. Hempfer, 1997, s.128f), eller Derridas opgør med såvel den normative som den klassifikatoriske genreteori gennem hans dekonstruktive påpejning af, at enhver genres renhed (u)muliggøres af dens urenhed og at dens klassifikation (u)muliggøres af dens de-klassifikation (jvf. Derrida, 1980, s.202ff) – og således er den moderne genreteoris deskriptive karakter alene at forstå i modsætning til den normativitet som nyklassicismen foreskrev.

Hertil kommer, at man efter min opfattelse kan sige, at den moderne genreteori – ud over de mere enestående undtagelser som f.eks. Croce og Derrida – lader sig opdele i to hovedretninger. Den ene er en *klassifikatorisk genreteori* og den anden er hvad man kan kalde en *historisk genreteori*.

Den *klassifikatoriske genreteori* arbejder, igen: efter min opfattelse, i dens mest udfoldede udgave med fire grundformer: *universelle, ideale, historiske og partikulære former*, samt to typer parametre: *ideale parametre* og *historiske parametre*. De *universelle former* går forud for genrerne, f.eks. i lingvistisk forstand som i Genettes modus begreb (jvf. Genette, 1997, s.189) eller i antropologisk forstand som hos Viëtor, der genfortolker Goethes 'naturformer' som menneskets handlende (=drama), følelende (=lyrik) og fortællende (=epik) væsen og således som former der muliggør alle genrer og findes i alle genrer

(jvf. Viëtor, 1997, s.24ff); mens de *ideale former* udgør idealtypiske genrekonstruktioner, oftest drama, lyrik og epik, men hos f.eks. Nøjgaard også en ikke-litterær/didaktisk genrekonstruktion (jvf. Nøjgaard, 1975, s.49). De *historiske former* udgør specifikke historiske genreformer, f.eks. komedien, oden, romanen osv., mens de *partikulære former* slet og ret er et andet navn for de konkrete værker. De *ideale parametre* er forbundet med de ideale former og gælder en teoretisk definition af de genrekonstituerende forhold, mens de *historiske parametre* er forbundet med de historiske former, konkret en *historisk klassifikation*, og gælder en specifik eksemplifikation af de ideale parametre, f.eks. udpeger Todorov 'det verbale aspekt' som et idealt forhold og peger på sonettens bestemte rimforeskrifter som en historisk eksemplifikation (jvf. Todorov, 1989, s.23 og s.19). Det som imidlertid kendetegner den klassifikatoriske genre teori er, at den i vid udstrækning udblænder eller neutraliserer egentlige historiske forhold og udviklinger til fordel for en klassifikation via genrebestemte kendetegn, træk eller strukturer.

Modsat udelukker den *historiske genre teori* hos f.eks. Jauss eller Fowler strengt taget universelle og ideale former og parametre, omend man kan sige, at de ideale parametre langt hen ad vejen svarer til et forsøg på en generel genredefinition, som den historiske genre teori også må indarbejde. I den eksemplificerende model, jeg har opstillet, har jeg dog valgt udelukkende at placere den historiske genre teoris genredefinition under de historiske parametre, da dette ikke blot tydeliggør forskellen mellem de to teorier, men også er principielt rigtigt.

Det som adskiller den historiske genre teori fra den klassifikatoriske er en radikal anderledes tænkning af forholdet mellem genre og historie. Man kan sige, at for den historiske genre teori fungerer genrebegrebet også som en fastholdelse af det fælles som gør, at man kan tale om, at en given række forskellige værker tilhører samme genre, altså det fælles som gør at den klassifikatoriske genre teori kan placere forskellige værker i forskellige klasser. Men den historiske genre teori har ekskluderet begrebet om klasser, fordi det udelukker en reel historisk forståelse af genrerne, f.eks. at klassificere alle sonetter i samme sonet-klasse giver ingen forståelse af sonettens betydning inden for et givent samfund, dets kultur, litterære system, den litterære kommunikation mv., endsige for dens forandrede position inden for et andet samfund, en anden kultur, et andet litterært system, eller kort sagt: den historiske genre teori udelukker begrebet om klasser, fordi det ikke kan redegøre for genrer hver-

ken i et epokalt-synkront eller historisk-diakront perspektiv. For at fastholde denne historiske vinkel, denne insisterer på at genrer kun lader sig definere, afgrænse og beskrive historisk, taler den historiske genreteori om genrer som grupper, historiske slægter mv. – og det er dette jeg har betegnet som *historisk refleksion* i min model (se næste side – hvor jeg i øvrigt har foregrebet begivenhedernes gang og allerede indplaceret Bachtin).

Med denne indledende aftegning af det genreteoretiske landskab er der etableret et begrebssystem, som gør det muligt at nærme sig Bachtins forståelse af de sekundære talegenrer, men når man reflekterer Bachtin i forhold til de skitserede retningslinjer konfronteres man med to problemstillinger, som det er nødvendigt at overskride.

Den første problemstilling er, at selvom Bachtin hovedsagligt anvender genrebegrebet på en måde som svarer overens med den historiske genreteori, så findes der en række eksempler på, at han også bruger det klassifikatorisk, f.eks. i essayene om kronotopen og dannelsesromanen (jvf. Bachtin, 1991c, s.15 og Bachtin, 1994a, s.10). Den anden er, at Bachtin gennem sit forfatterskab vælger at definere et bestemt træk eller forhold som genrekonstituerende, f.eks. er forholdet til adressaten som bemærket udpeget som det genredefinerende træk i "Problemet talegenrer", mens tids- og rumfremstillingen er udpeget som det genredefinerende i essayet om kronotopen (jvf. Bachtin, 1991c, s.14), og i essayet om dannelsesromanen er det billedet af helten som er genredefinerende (jvf. Bachtin, 1994a, s.10).

I forhold til den første problemstilling vil jeg mene, at den eneste konsistente tolkning er at læse Bachtins klassifikatoriske modeller ind i forhold til hans generelle historiske genreteori, således at f.eks. en given genres kronotopiske forhold forbindes med den historiske kontekst, genren blev dannet i, ligesom de indgår som en faktor i genrens videre historiske skæbne. Og selvom det ikke kan udfoldes her, er det min opfattelse, at denne historisering kan gennemføres i forhold til alle Bachtins klassifikatoriske tendenser, og dette skyldes bl.a., at selv i de essays, hvor Bachtin ønsker at være klassifikatorisk, slår hans historisme igennem, f.eks. ligger der en historisering bag Bachtins opgør med Kants transcendentale opfattelse af tid og rum i begyndelsen af kronotop-essayet (jvf. Bachtin, 1991c, s.14), ligesom han historiserer Goethes tidsopfattelse ved at påpege dens forbindelse med Oplysnings-tidens nye tidsopfattelse (jvf. Bachtin, 1994a, s.26).

	Universelle former	Ideale former		Historiske former			Partikulære former
		Ideal klassifikation	Ideale parametre	Historisk klassifikation	Historiske parametre	Historisk refleksion	
Viëtor	Naturformer	Genre-substans	Indhold, indre form og ydre form	Genrehistorie	Specifikation af de ideale parametre		Tekst/værk
Genette	Modus	Arkegenrer	Tema, modus og form	Genrer/arter/ varianter	”		”
Frye		Genrer	Fremstillingsradikalet	Genrer	”		”
Scholes		Modus	Modusformer	Genrer	”		”
Todorov		Teoretiske genrer	Verbal, syntaktisk, semantisk aspekt	Historiske genrer	”		”
Hempfer		”genre” (/samlingsbegreb)	Meddelelses-situation, modus og type	Genrer/undergenrer	”		”
Schaeffer				Genrer (genremodel)	Modus, form, tema og motiv	Genericitet	”
Fowler				Genrer	–	Typer, historiske slægter	”
Jauss				Grupper, Historiske slægter	Genrestruktur: narration, fremstillingsform, betydningsniveauer samt receptionsform og samfundsfunction	Grupper, historiske slægter	”
Bachtin				Genrer	talesubjektposition, indhold, materiale, karakterer, form, kronotop, komposition, adressat og logik	Genrer	”

I forhold til den anden problemstilling mener jeg, at den mest interessante og frugtbare løsning er at se bort fra Bachtins forskellige udsagn om hvilket træk der er dét genre-definerende og i stedet kombinere de træk han udpeger i løbet af sit forfatterskab til en samlet genredefinition.⁵ Og dette betyder – med det begrebsapparat, jeg installerede ovenfor – at de *historiske parametre*, Bachtin opstiller er: *talesubjektposition*⁶, *indhold (tema)*, *materiale* (herunder sprog, talegenrer, historisk kontekst, andre ytringer), *karaktererne*, *form (/stil/ekspressivitet/intonation)*, *kronotop*,⁷ *komposition* og *adressat*, hvortil kommer at enhver genre er gennemtrukket af en bestemt *logik* – det Bachtin også kalder genrens organiske helhed, natur, essens, væsen mv. – der som nævnt udgør en historisk sat normativ relation mellem genrens givne parametre og som implicerer at genren altid er udtryk for et *specifikt syn på verdenen*, en *ideologi*. Det er denne logik Bachtin altid søger at indkredse i sine fremstillinger af konkrete genrer – fra den overordnede bestemmelse af eposet i ”Epos og roman” til den specifikke analyse af *Bobok* i *Dostojevskijs poetik* – og samtidig er det denne logik som er afgørende for om der er tale om en monologisk eller dialogisk genre, altså om genreparametrenes relationsfelt er hierarkisk, entydigt og lukket eller om det er horisontalt, flertydigt og åbent, og det gælder uanset om det er Bachtins grundbestemmelse af epik, drama og lyrik som monologisk og romanen som dialogisk eller om det er hans bestemmelse af romanen som monologisk eller dialogisk der er på dagsordenen.⁸

På baggrund af disse løsninger på problemstillingerne inden for Bachtins litterære genre-teori, skal jeg afrunde dette afsnit med ganske kort at opridse hans genre-teori ud fra et *historisk-epokalt* og et *historisk-diakront* perspektiv.

I forhold til det *historisk-epokale* perspektiv er der efter min opfattelse to vigtige aspekter. Det første aspekt er – således som det er fremgået undervejs – at Bachtin altid placerer en given genres opkomst i en specifik epokal-historisk kontekst, altså en bestemt organisk sammenhæng mellem livsverden, kulturverden, samfund og nation(er), og det vil sige at han ligesom bl.a. H. Gunkel, M. Dibelius, R. Bultman og Jauss (jvf. Jauss, 1997, s.72) mener, at de sekundære talegenrer ikke skal forstås som en subjektiv skabelse eller et klassifikatorisk princip, men præcist som sociale foreteelser, således som disse er situeret inden for den givne historisk-epokale kontekst. Videre er hans idé, at denne kontekst præger genren for altid, idet den er bestemmende for den specifikke logik eller normative relationalitet

som definerer genren – og her bør det muligvis indskydes, at der selvsagt er en klar forskel på den genreteoretiske normativitet hos Bachtin og nyklassicismen: for Bachtin er der ikke tale om et bør/bør ikke, han anbefaler ikke regler eller lignende, men hævder i stedet at genrens indre logik eller normativitet slet og ret bestemmer hvad og hvorledes noget kan siges. Det andet aspekt gælder talegenrerne s situering, deres position og funktion inden for den givne epoke, hvor det faktisk er muligt at genanvende nyklassicismens idé om genrehierarkier – en idé som Bachtin i øvrigt ofte henviser til (jvf. f.eks. Bachtin, 1991e, s.167) – selv om det må fastholdes, at de genrehierarkier, Bachtin omtaler, ikke er noget han anbefaler eller opstiller, men hierarkier som er sat af den historisk-epokale sammenhæng. Der er her en vis lighed mellem Bachtin og den russiske formalisme, som også arbejder med en idé om foranderlige genrehierarkier inden for forskellige epoker, men Bachtin adskiller sig fra den russiske formalisme, idet han ikke lukker genren inde i et rent litterært system, men forbin-der såvel genrens logik som dens placering i genrehierarkiet med den omgivende historisk-epokale kontekst (jvf. Bachtin, 1991e, s.169).⁹ Dette viser Bachtin f.eks. i forhold til romanen, som i de centripetale epoker – bl.a. antikken, Romerriget, klassicismen – rangerer lavt i genrehierarkiet, men i de centrifugale epoker – hellenismen, senmiddelalderen, renæssancen mv. – dominerer genrehierarkiet og påvirker alle de andre genrer, fordi romanens logik – i modsætning til eposets, lyrikkens og dramaets logik – foreskriver en kritisk og selvkritisk orientering mod den uafsluttede samtid, den konstante forandring og den dialogiske stil (jvf. Bachtin, 1991e, s.166ff).

Hermed er en del af det *historisk-diakrone* perspektiv også blevet berørt, men det aspekt jeg især vil fremhæve gælder Bachtins forestilling om kontinuitet og fornyelse i en givne genre. Det er Bachtins opfattelse, at en genre kan fortsætte sin livsbane gennem århunderederne og gennem al den tid bevarer den erindringen om sin opkomst samtidig med at den ”fornys ved enhver etape af litteraturens udvikling og i ethvert individuelt værk” (Bachtin, 1991a, s.114). Denne vanskelige balance mellem kontinuitet og fornyelse er af flere genreteoretikere blevet løst under inspiration fra Wittgensteins begreb om familielighed (jvf. Fowler, 1997, s.259f), og Bachtins genrebegreb kan også forstås på denne baggrund.¹⁰ Som bekendt søger Wittgenstein med sit begreb om familielighed via en analogi at løse et sprog- og meningsteoretisk problem, og det interessante er her analogien, nemlig at Wittgenstein

betragter alle spil – boldspil, kortspil, brætspil mv. – som en familie, hvor spillene alle er mere eller mindre forskellige samtidig med at de indgår i et kompliceret netværk af ligheder, som overlapper og krydser hinanden (jvf. Wittgenstein, 1975, §66f). På samme måde kan man sige, at Bachtin ser en given genre som en familie, f.eks. kan man pege på hans udlægning af den menippæiske satire, hvor han opremser en lang række kendetegn ved denne genre, bl.a. eksperimentel fantastik og moralfilosofisk spørgen (jvf. Bachtin, 1991a, s.122f), som alle udgør en norm for formningen af det konkrete værk og tilsammen danner genres logik. Ligheden mellem alle menippæiske satirer er således at de alle er udtryk for denne logik, mens forskellen mellem dem er, dels at de accentuerer forskellige dele af logikken, man finder en forskellig mængde og sammensætning af genres kendetegn i forskellige værker, og dels at de konkrete værker iscenesætter kendetegnende forskelligt, blandt andet men ikke kun et udtryk for at de også reflekterer den historiske kontekst, hvor inden for de er blevet skabt. F.eks. udnytter både Apulejus i *Det gyldne æsel* (1942, opr. ca. 150) og Darrieussecq i *Truismes* (1996) den eksperimentelle fantastik i form af at et menneske forvandles til et dyr, men hos Apulejus tjener forvandlingen til at give et indblik i hverdagens nedrige liv, mens forvandlingen hos Darrieussecq er en følge af at hovedpersonen behandles nedrigt.

På denne måde kan Wittgensteins familielighedsbegreb anvendes til at forklare en del af Bachtins genrebegreb, og ved at bruge Wittgensteins begreb som indgangsvinkel kan man også modgå Bachtins tendens til at indskrive en kumulativ udvikling i genren og således få det til at passe overens med den historisk-epokale indplacering af genren, Bachtin ellers foretager.

5.

Hermed er Bachtins begreb om de primære og de sekundære talegenrer blevet fremlagt, og jeg skal nu vende mig mod den afsluttende diskussion af, hvorvidt Bachtins 'yderste store og grundlæggende' forskel mellem de to talegenrer lader sig opretholde.

Tidligere har jeg påpeget, at adskillelsen mellem de primære og de sekundære talegenrer, ifølge min forståelse af Bachtin, hviler på fire kriterier: historie, funktionsområde, orientering og struktur. Der er ingen tvivl om, at det første kriterium – at de primære talegenrer historisk set er blevet dannet før de sekundære talegenrer, som på sin side er afhæn-

gig af en mere udviklet kultur – må betragtes som korrekt. Til gengæld giver det ikke meget mening i en konkret vurdering af forholdet mellem de primære og de sekundære talegenrer, og Bachtin anvender det aldrig, idet alle hans væsentligste diskussioner omhandler historiske epoker, hvor de sekundære talegenrer er dannet. Det andet kriterium – at de primære talegenrer fungerer inden for livsverdenen og de sekundære inden for kulturverdenen – kan udgøre markeringen af en forskel mellem de to former for talegenrer, men da de andre kriterier ikke er holdbare har det en begrænset betydning. Hermed er det også sagt, at jeg ikke mener, at det tredje kriterium – adskillelsen mellem praktisk og ideologisk orientering – og det fjerde kriterium – de primære talegenrers simple struktur overfor de sekundære talegenrers komplekse struktur – lader sig opretholde. Som det er fremgået strider det mod Bachtins egen teori at påstå, at de primære talegenrer alene er praktiske formidlingsformer: via deres dannelse i en specifik historisk kontekst indlejres en logik eller normativitet i dem som reelt er et ideologisk forhold – og især de uofficielle-familiære talegenrer betegner Bachtin også selv som ideologiske. Og selvom der naturligvis er forskel i talegenrers strukturkompleksitet, har Bachtin selv påpeget flere former af primære talegenrer med en kompleks struktur, og det gælder ikke kun de uofficielle-familiære talegenrer, men også store dele af dagligdagssamtalen, som består i genfortællingen af andres ytringer, dvs. vi anvender en talegenre som muliggør indoptagelse og omformning af andre talegenrer (jvf. Bachtin, 1979a, s.226f).

Det ville være muligt at problematisere forskellen mellem de primære og sekundære talegenrer yderligere, f.eks. under henvisning til sociolingvistikken eller feminismen som på utallige måder har påvist de primære talegenrers sociale eller kønnede ideologi eller under henvisning til den række af sekundære talegenrer som ikke indoptager og omformer primære talegenrer, f.eks. lovtekster og formalvidenskaberne, men pointen skulle være klar: at forskellen mellem de to former for talegenrer på ingen måde er 'yderst stor og grundlæggende' – uden hermed at ophæve den markerede forskel mellem deres funktionsområder.

Tanken er i stedet at skabe en sammenhæng i Bachtins genreteori ved at hævde, at *enhver* talegenre lader sig forstå som en normativ relation mellem talesubjektposition, indhold, materiale, karakterer, form, kronotop, komposition og adressat, hvor talegenre

normativitet eller logik altid implicerer et specifikt syn på verdenen, en ideologi – det vil sige lægge Bachtins mest komplekse genreforståelse til grund for tilgangen til og bestemmelsen af talegenrer i det hele taget. Og samtidig med denne forståelse skal det fastholdes, således som Bachtin også selv lægger op til, at *enhver* talegenre er dannet i en historisk kontekst, hvilket ikke blot betyder, at den normative regularitet i enhver talegenre er historisk bestemt, men også at enhver talegenre indtager en bestemt position og funktion i en specifik historisk kontekst, dvs. sammen med resten af det komplekse og dynamiske netværk af talegenrer udgør den en konstitutiv, dvs. en både producerende og reproducerende, del af den historiske kontekst. Med denne konstatering skulle det være rimeligt at afslutte dette afsnit ved at konkludere, at Bachtins genreteori ikke blot tilhører den historiske genreteori, men udgør et selvstændigt og interessant bud inden for denne retning.

6.

I begyndelsen af dette kapitel bemærkede jeg, at Bachtin lancerede sin genreteori inden for og op mod en række forskellige sprogteorier, men som det indirekte er fremgået – via en manglende omtale – mener jeg ikke, at det er oplagt at sammenligne Bachtins genreteori med sprogteorier. For med sin genreteori søger Bachtin at bestemme forudsætningen for *at* og *hvorledes* det overhovedet er muligt at bruge sproget, at ytre sig, og det er derfor jeg påpegede, at hans kritik af Saussure og strukturalismen tenderede mod at være direkte forkert, idet Saussure med sit begreb om *langue* og strukturalismen med de forskellige ideer om strukturer – mytiske, litterære, historiske mv. – også beskæftiger sig med forudsætningen for *at* og *hvorledes* det er muligt at bruge (bl.a.) sproget. Trods denne lighed adskiller Bachtins genrebegreb sig markant fra både Saussures *langue*-begreb og strukturalismens strukturbegreb ved at det er udlagt som et grundlæggende historisk begreb, både internt-logisk og eksternt-positionelt/funktionelt.

I stedet er det mere oplagt at sammenligne Bachtins genrebegreb med Foucaults diskursbegreb, da begge begreber dels er forbundet med rent sproglige sammenhænge – for Foucault som for Bachtin eksisterer diskursen eller genren kun i manifesteret sproglig form – og i al væsentlighed betegner en ytringsimmanent regulerende størrelse, som identificerer en bestemt gruppe udsagn i forhold til en given anden gruppe, og dels peger på et felt – et

diskursivt eller generisk felt – hvis interne relationer såvel som relationer til det ikke-diskursive/-generiske felt inden for en given periode er bestemmende for positionen og funktionen af de enkelte diskurser/genrer.

Trods disse markante ligheder synes Bachtin dog at adskille sig fra Foucault ved at antage en kontinuitet i genrens logik – således som jeg ovenfor har forsøgt at antyde med den menippæiske satire som eksempel – som Foucault sandsynligvis ville anse for essentialistisk og følgelig forkaste som forkert. Omvendt vil jeg mene, at denne logik er med til at forklare dynamikken i Bachtins historiske genreteori, så selvom den nok er essentialistisk er den et uundværligt indslag i Bachtins konception af genren.

Kapitel 3

METALINGVISTIK

1.

Det er først hos den sene Bachtin, formentlig først i "Teksten som problem", at begrebet *metalingvistik* optræder som betegnelse for hans egen sprogfilosofi, men for så vidt ideen er at levere et alternativ til den traditionelle og strukturelle lingvistik og sprogfilosofi ved at tænke "sproget i dets konkrete og levende helhed" (Bachtin, 1991a, s.193), kan begrebet dække hans forskellige forsøg på at formulere en sprogfilosofi, fordi der på dette niveau er en kontinuitet gennem hele forfatterskabet.

Dette er baggrunden for, at jeg her omtaler Bachtins sprogfilosofi som metalingvistik, men som den korte indledende præsentation af Bachtins omgang med sproget vil vise kan man ikke tale om én metalingvistik. I stedet vil jeg argumentere for, at der gives to versioner af metalingvistikken, og jeg skal kort diskutere disse versioner, dels fordi de mig bekendt aldrig har været til debat i Bachtin-forskningen,¹ dels fordi det er afgørende hvilken af versionerne man tilslutter sig, når man skal forsøge at lave en kritisk-konstruktiv fremstilling af Bachtins betydningsteori. Det vil blive klart, at kun den første version af metalingvistikken er konsistent med den fortolkning, jeg laver af Bachtins forfatterskab, og det er ligeledes denne version som markerer dét, jeg i sidste kapitel omtalte som Bachtins andet opgør med den traditionelle og strukturelle lingvistik og sprogfilosofi, mens den anden version i vid udstrækning befinder sig inden for samme refleksionsramme som den traditionelle og strukturelle lingvistik og sprogfilosofi. Hermed opstår imidlertid et problem, idet Bachtins første version af metalingvistikken er udformet før talegenren får den centrale status hos Bachtin som jeg argumenterede for i sidste kapitel, mens den anden version står i et uforløst spændingsforhold til spørgsmålet om talegenrer.² Derfor vil en væsentlig del af dette kapitel bestå i en præsentation af Bachtins første version af metalingvistikken gen tænkt under inddragelsen af hans senere begreb om talegenren.

2.

Gennem hele Bachtins forfatterskab finder man bemærkninger om sproget, og selvom de hos den tidlige Bachtin er ret få og spredte, vidner de alle om en initial bestræbelse mod at overskride en rent lingvistisk forståelse (jvf. Bachtin, 1993, s.32f; Bachtin, 2000, s.201, og Bachtin, 1991f, s.228 og s.243ff). Det er imidlertid først med bogen om Dostojevskij fra 1929, at sproget får en dominerende plads, man kan nærmest tale om en 'lingvistisk vending' hos Bachtin, påvirket af hans samarbejde med Volosjinov og Medvedev, og med det lidt senere essay, 'Ordet i romanen', udfoldes Bachtins mest radikale forsøg på at tænke sproget som et metalingvistisk faktum – i den udgave jeg vil kalde *den historisk-normative version* – samt implikationerne af dette for en forståelse af de store litterære genrer: eposet, dramaet, lyrikken og især romanen.

Den historisk-normative version fra "Ordet i romanen" anvender Bachtin videre i 'Fra romanordets forhistorie', 'Epos og roman' samt til dels 'Kronotopen' og Rabelais - bogen, hvorefter den så at sige forsvinder ud af forfatterskabet. Dette betyder ikke at refleksionen over sproget forsvinder ud af Bachtins forfatterskab, det forbliver et centralt omdrejningspunkt, men hos den sene Bachtin – i 'Problemet talegenrer', 'Teksten som problem', genudgivelsen af Dostojevskij-bogen, særligt det kraftigt reviderede kapitel: 'Ordet hos Dostojevskij', og 'Noter fra 1970-71' – erstattes den historisk-normative version af Bachtins metalingvistik med det jeg kalder en *historisk-videnskabelig version*, hvor jeg anvender begrebet 'historisk' for at indikere en vis kontinuitet hos Bachtin, mens 'videnskabelig' skal markere at refleksionsrammen ændres.

I det følgende skal jeg prøve at præcisere forskellen mellem disse to versioner af metalingvistikken, og da Bachtins skiftende forhold til lingvistikken og de konsekvenser det har udgør et kardinalpunkt, skal jeg tage afsæt i dette.

3.

På traditionel vis mener Bachtin gennem hele sit forfatterskab, at lingvistikken består af fire områder: fonetik, grammatik (morfologi og syntaks), semantik og leksikologi – og ind imellem også dialektologi. Det vigtige er imidlertid, at Bachtin mener – og det gælder også gennem hele forfatterskabet – at lingvistikken er kendetegnet ved, at den ud fra et enkelt, natur-

ligt sprog abstraherer et enhedsligt system af fonetiske, grammatiske, semantiske og leksikale regler og love. I den historisk-normative version af sin metalingvistik kalder Bachtin dette system for *enhedssprogets system* (jvf. f.eks. Bachtin, 1979a, s.163), mens han i sin historisk-videnskabelige version kalder det for *sprogssystemet* (jvf. f.eks. Bachtin, 1995, s.47), og selvom dette antyder en forskel hos Bachtin bør det kritisk bemærkes, at han ingen af stederne går ind i en dybere diskussion af de specifikke lingvistiske områder, han holder sig slet og ret til en helt generaliseret forståelse, ligesom han i al væsen tighed ikke skelner mellem forskellige lingvistiske teorier, dvs. *al* lingvistik bliver reelt set slået sammen til en ensartet størrelse, begge dele tendentielt illegitimt.³ Men selvom Bachtin således karakteriserer lingvistikken på samme måde gennem hele sit forfatterskab, har han altså forskellige udlægninger af den.

Den ene udlægning er præsenteret i "Ordet i romanen" – og dette essay kan i den forbindelse altså læses som para digmatisk for den tilgang der præger Bachtins anden periode – og her gør Bachtin sig til talsmand for, at lingvistikken som videnskab, herunder både dens arbejde og dens resultater, er udtryk for historisk-ideologiske forhold. Lingvistikkenes arbejde består i at *skabe* et enhedssprogssystem og herved opstille en række love og regler for korrekt sprogbrug, men dette betyder naturligvis en udelukkelse, undertrykkelse, ignorering mv. af en lang række sprogforekomster, som ikke anses for korrekte, og omvendt privilegeringen af andre (jvf. Bachtin, 1979a, s.163f). Videre hævder Bachtin, at dette skabte enhedssprogssystem udgør kernen i den officielle kulturs sprog, det han netop kalder 'det korrekte sprog' eller 'det litterære sprog', og selvom det er nød vendigt at opretholde et lidt skarpere skel mellem enhedssprogssystemet og den officielle kulturs sprog end Bachtin gør (jvf. nedenfor), tydeliggør denne forbindelse Bachtins idé om, at lingvistikken deltager i de omfattende historiske "socialpolitiske og kulturelle centraliseringsprocesser" (Bachtin, 1979a, s.164). Bachtin er naturligvis ikke blind for, at f.eks. et alment gældende sæt af grammatiske regler er med til at muliggøre vores indbyrdes forståelse (jvf. Bachtin, 1979a, s.164), men hans pointe er stadigvæk, at der i dette sæt regler ligger en hierarkiserende historisk sat og historisk foranderlig normativitet.

Bachtins anden udlægning af lingvistikken og dens genstandsfelt finder som nævnt sted i hans sene tekster, og selvom han stadig mener, at lingvistikken udgør studiet og kon-

stitueringen af sprogsystemet, ser han nu dette arbejde som 'helt og aldeles legitimt' (Bachtin, 1991a, s.193). Dette betyder kort sagt, at Bachtin nu diskuterer lingvistikken som en videnskab, der afdækker et *givent* system af grammatiske, syntaktiske mv. regler og love (jvf. Bachtin, 1995, s.60), dvs. lingvistikken *skaber* ikke længere et normativt, regulativt system for sproganvendelsen, men giver en systematisk, teoretisk redegørelse for objektivt eksisterende grammatiske, syntaktiske mv. regler og love i sproget, og således er hverken lingvistikken eller dens arbejde indlejret i historisk-ideologiske konfigurationer, men alene udtryk for et empirisk, neutralt, videnskabeligt studie af det sproglige materiale.⁴

Disse to forskellige udlægninger af lingvistikken, som jeg kort vil kalde for 'den normative lingvistik' og 'den objektive lingvistik', antyder to forskellige udlægninger af sproget generelt og dermed også de to forskellige udgaver af metalingvistikken. Dette skyldes at så længe Bachtin taler om 'den normative lingvistik' enhedssprogsystem installeres det sammen med en række andre historisk-deskriptive kategorier – forskelligstemmer, forskelligtale mv. (jvf. nedenfor) – inden for en historisk-epokal sammenhæng, og alle aspekter af sproget – 'lige fra lydbilledet til de mest abstrakte meningsførere' (Bachtin, 1979a, s.154) – bliver betragtet som indlejret i og udtryk for denne sammenhæng. F.eks. vil Bachtin hævde, at når man ytrer sig grammatisk korrekt i forhold til de regler, 'den normative lingvistik' har sat, er dette *også* en reproduktion af de herskende normer i den officielle kultur uanset hvilken betydning ytringen ellers kan siges at have. I forhold til denne forståelse er det metalingvistikkenes opgave at afdække den sprogopfattelse som eksisterer inden for en given historisk-epokal sammenhæng og vise hvorledes denne er en væsentlig faktor i hvordan og hvilke betydninger som kan sættes i spil.

Når Bachtin derimod taler om 'den objektive lingvistik', spalter han det sproglige materiale i sprogsystemet hhv. ytringen, og samtidig med at han altså gør lingvistikken til en objektiv videnskab der studerer sprogsystemet som objektivt genstandsfelt, gør han metalingvistikken til en objektiv videnskab der studerer ytringen som objektivt genstandsfelt. Videre mener han, at lingvistikken og metalingvistikken skal 'komplementere hinanden' (Bachtin, 1991a, s.193), at de er sideordnet som to forskellige, men ligeberettigede sprogvidenskabelige discipliner – omend denne sideordning er en principiel markering, reelt har Bachtin vanskeligt ved ikke konstant at fremhæve metalingvistikken på bekostning af 'den

objektive lingvistik'. Med reference til eksemplet ovenfor kan man sige, at Bachtins opfattelse er, at 'den objektive lingvistik' sprogsystem *ikke* afsætter betydning i ytringerne, f.eks. vil en grammatisk korrekt ytring set i forhold til 'den objektive lingvistik' *blot* være en grammatisk korrekt ytring, og dette får Bachtin til at hævde, at 'det gentagelige' i enhver ytring tilhører sprogsystemet. Heroverfor profilerer han 'det uigentagelige' i enhver ytring som det der sætter betydning, det der har med "ærlighed, sandhed, godhed, skønhed, historie at gøre" (Bachtin, 1995, s.48), og selvsagt tilhører 'det uigentagelige' selve sprogbrugen og dermed metalingvistikken – en påstand, som ville have været umulig tidligere, fordi Bachtin da så lingvistikken som en historisk virkende kraft, involveret i de samfundsmæssige og kulturelle kampe, der udspiller sig ikke mindst omkring godhed, sandhed mv., og i denne egenskab også som en størrelse der afsætter betydning i enhver ytring. Man kan derfor sige, at selvom Bachtins sene metalingvistik udgør hans egen udlægning af forholdet mellem sprogsystem og ytring og selvom fokus er på ytringen, så befinder den sig inden for samme refleksionsramme – også ifølge Bachtin selv (se sidste kapitel) – som den traditionelle og strukturelle lingvistik og sprogfilosofi.⁵

Med denne fremstilling og diskussion håber jeg at have vist to ting. For det første at der i løbet af Bachtins forfatterskab er et grundlæggende skift i hans forståelse af lingvistikken fra 'den normative' til 'den objektive' lingvistik, og at dette skift indebærer en ændret udlægning af sproget og et radikalt fald i graden af historisk refleksion og sproglig-betydningsmæssig kompleksitet. For det andet at Bachtin har to versioner af metalingvistikken, den historisk-normative og den historisk-videnskabelige, hvor den første version gælder afdækningen af en historisk-epokal sammenhængs sprogopfattelse, mens den anden version gælder en teori om ytringen, altså en specifik sprogopfattelse. Der er således tale om to vidt forskellige tilgange til og udlægninger af 'sproget i det konkrete og levende helhed' og på et teoretisk niveau er de to versioner af metalingvistikken inkompatible, man kan – lidt spidsfindigt, måske – sige at den første version vil indeholde en afdækning af mulighedsbetingelsen for den anden version, og som nævnt mener jeg at det kun er den første version som er i overensstemmelse med den tolkning, jeg foretager af Bachtins forfatterskab. Men – som ligeledes nævnt – mener jeg også at der er en vis kontinuitet mellem de to versioner af metalingvistikken, og den består i at væsentlige dele af den historisk-videnskabelige metaling-

vistik læst i den rette optik kan forstås som en grundig og detaljeret redegørelse for mulighedsbetingelserne for forskellige former for ytringer. I det følgende, hvor jeg skal fremstille Bachtins historisk-normative metalingvistik, trækker jeg derfor veksler på hans senere version, når den understøtter min fremstilling.

4.

I Bachtins historisk-normative metalingvistik kan man skelne mellem to forskellige tilgange, som hænger intimt sammen, men som – nødtørftigt – lader sig opdele i dels en række historisk-deskriptive kategorier: forskelligstemmer, forskelligtale, forskelligsprog, enhedsprog og mangesprog,⁶ og dels to sprogopfattelseskategorier: en dialogisk og en monologisk sprogopfattelse. Jeg har her valgt at lægge ud med en gennemgang af Bachtins historisk-deskriptive kategorier på et deskriptivt niveau, efterfulgt af en præsentation af de to sprogopfattelseskategorier, og til sidst en redegørelse for såvel de historisk-deskriptive kategorier som sprogopfattelseskategorierne på et historisk niveau. Undervejs vil jeg desuden påpege hvorledes kategorierne forbinder sig med hinanden og med Bachtins genrebegreb.

Bachtins historisk-deskriptive kategorier består altså først og fremmest af følgende begreber: *forskelligstemmer*, *forskelligtale*, *forskelligsprog*, *enhedsprog* og *mangesprog*.

Med begrebet *forskelligstemmer* vil Bachtin indfange og betegne selve det forhold, at der i en konkret historisk sammenhæng forekommer en lang række individuelle ytringer (jvf. Bachtin, 1979a, s.157). Således udgør begrebet en sprogfilosofisk pendant til det som hidtil er blevet bestemt som det individuelle kontekstniveau: det er inden for denne individuelle kontekst at den enkelte, konkrete ytring realiseres, og denne realisering sker – som nævnt i sidste kapitel – altid i en specifik talegenre. Jeg skal her ikke gå videre ind i en diskussion af forskelligstemmer-begrebet, men jeg vender tilbage til det i de efterfølgende kapitler.

Begrebet *forskelligtale* anvender Bachtin til at indfange og betegne selve det forhold, at enhver individuel ytring altid er udtryk for et ideologisk standpunkt, en verdensanskuelse, som den deler med andre individuelle ytringer. I "Ordet i romanen", hvor disse historisk-deskriptive kategorier introduceres, bruger Bachtin ofte begrebet "sprog" (til tider i cita-

tionstegn, men ikke konsekvent) for at markere dette forhold, f.eks. en social classes "sprog", en professions "sprog" mv. (jvf. f.eks. Bacht in, 1979a, s.183), og han påpeger at de forskellige konkrete ytringer er skabt af disse "sprog" (jvf. Bachtin, 1979a, s.157). Som det fremgik af foregående kapitel, vælger han imidlertid senere at lade genren være regulerende for dette forhold, og i en gentænkning af Bachtins teori kan man derfor sige, at forskelligtale udgør det sprogfilosofiske korrelatbegreb til det genreteoretiske begreb om de primære talegenrer: begge er forudsætning for den individuelle ytring og begge forbinder ytringen med bredere livsverdenskontekstuelle forhold og dermed med større samfundsmæssige og kulturelle ideologiske positioner.⁷ I denne forbindelse skal det endvidere nævnes, at Bachtin også anvender begrebet *dialogisk forskelligtale*, og selvom han selv installerer det i en mislykket historiefilosofisk konfiguration (jvf. nedenfor), vil jeg her udlægge det som en konkret, men generel markering af, at man ikke blot må skelne mellem monologisk og dialogisk forskelligtale i overensstemmelse med at man må skelne mellem monologiske og dialogiske primære talegenrer, men også at det er i forskelligtalen at den dialogiske sprogopfattelse har sit udspring.

Forskelligsprog indbyder visse vanskeligheder. Bachtin bruger ikke begrebet særligt konsekvent – nogle gange sidestiller han det med forskelligtale, andre gange sidestiller han det med mangesprog og atter andre gange ser han det som et kendetegn ved 'det litterære sprog', f.eks. romanens repræsentation af forskelligtale.⁸ Selvom begrebet således ikke har en fast mening, vil jeg her tillade mig alene at fortolke det ud fra den sidste mulighed, Bachtin giver udtryk for, og i konsekvens heraf hævde, at forskelligsprog er det sprogteoretiske korrelatbegreb til det genreteoretiske begreb om de sekundære ytringsgenrer og således forbundet med kulturverdenskonteksten. Også forskelligsprog lader sig naturligvis opdele i monologisk hhv. dialogisk forskelligsprog, det er det Bachtin eksemplarisk viser ikke blot i modstillingen mellem eposet, dramaet og lyrikken over for romanen, men også romanens to stilistiske linjer i essayet om "Ordet i romanen".

Med *enhedssprog* vil jeg – som det er fremgået – hævde, at Bachtin skaber en fælles - betegnelse for det fonetiske, grammatiske mv. system, lingvistikken abstraherer ud fra sproget, altså enhedssprogssystemet, og for det officielt anerkendte og anvendte sprog, altså det 'korrekte' eller 'litterære' sprog, det som i dansk sammenhæng kan identificeres som

rigsdansk. Således kan begrebet om enhedssprog fastholde sammenhængen mellem den lingvistiske abstraktion og det officielle, korrekte sprog, men jeg vil også fastholde forskellen mellem det lingvistiske og det officielle niveau – i højere grad end Bachtin – for mens lingvistikken søger at 'rense' sproget og skabe et enhedssprogsystem og dermed værdilader et 'korrekt sprog', så er denne officielle anvendelse af dette 'korrekte sprog' ikke kun værdiladet i forhold til, at det anvender dette sprog, men også værdiladet i forhold til den kontekst det indgår i, f.eks. er der forskel på en politikers valgtale og en lærer som retter danske stile. Derfor fastholder jeg de tre begreber: enhedssprog, enhedssprogsystemet og det officielle, korrekte sprog, men samtidig vil jeg i denne sammenhæng, hvor jeg søger at indtænke Bachtins genreteori, også fastholde, at Bachtin nødvendigvis må betragte lingvistikken og dens konstituering af et enhedssprogsystem som genremanifestationer, dvs. som historisk dannede, historisk foranderlige og historisk-ideologisk ladet, ligesom dette gælder for hele det område som Bachtin betegner som det officielle, korrekte sprog. Alle disse forskellige genremanifestationer må uundgåeligt finde sted inden for de primære og sekundære talegenrer, og derfor skal Bachtins idé om enhedssprog forstås som den monologiske sprogopfattelse, der som nævnt også kommer til udtryk i disse genrer.

Det sidste begreb Bachtin anvender er *mangesprog*, og med dette ønsker han at betegne det forhold, at der inden for samme nationale eller kulturelle kontekst forekommer forskellige naturlige sprog, man kan f.eks. tale om mangesprog i ethvert multietnisk samfund. For Bachtin er ideen om mangesprog vigtig, fordi den involverer et møde mellem forskellige naturlige sprog og dette muliggør dannelsen af flere dialogiske primære såvel som sekundære talegenrer (jvf. Bachtin, 1991e, s.172f). Det skal dog for en ordens skyld påpeges, at når Bachtin taler om mødet mellem forskellige naturlige sprog, så gælder det ikke en lingvistisk sproghistorisk udredning af gensidig påvirkning mellem forskellige sprog, men en påvirkning mellem de forskellige historisk-ideologiske, verdensanskuelsesmæssige eller kort sagt kulturelle værdier, holdninger, opfattelser, traditioner mv., som sprogene er bærer af og udtryk for.

5.

Med denne korte gennemgang af de historisk-deskriptive kategorier er der også åbnet op for en præsentation af de to sprogopfattelseskategorier, den dialogiske og monologiske sprogopfattelse, som Bachtin arbejder med, og jeg har forsøgt at markere, hvorledes de to sprogopfattelser både er forbundet med specifikke sprog- og genreforhold og kan siges at krydse disse forhold – der findes såvel dialogiske som monologiske primære og sekundære talegenrer. Hermed skal også være sagt, at der såvidt jeg kan se ikke er tvivl om, at den dialogiske og monologiske sprogopfattelse må ses som udtryk for de genremæssige forhold, de er indlejret i og refleksioner over genrer, men samtidig er det Bachtins idé med disse to overordnede kategorier at insistere på, at den sprogopfattelse som eksisterer inden for en given historisk-epokal sammenhæng også har betydning for genredannelsen og -udnyttelsen. Dette kommer tydeligst til udtryk i Bachtins beskrivelse af, hvorledes både eposet, dramaet og lyrikken dialogiseres i de perioder, hvor den dialogiske sprogopfattelse hersker,⁹ og derfor er det relevant kort at skitsere Bachtins forståelse af den dialogiske og monologiske sprogopfattelse.

I Bachtins forfatterskab findes mange forsøg på at bestemme *den dialogiske sprogopfattelse*, og samtidig med utallige gentagelser findes også en konstant variation og nuancering af temaet. Dette vanskeliggør en præcis definition, hvis det overhovedet er muligt at lave én, og derfor er målet her primært at aftegne hovedlinjerne i Bachtins udlægning.

Et af de steder, hvor Bachtin mest udfoldet forsøger at bestemme den dialogiske sprogopfattelse, er i "Ordet i romanen", og her sker det gennem en refleksion over 'ordet'¹⁰ i tre forskellige dimensioner, det Bachtin omtaler som ordets orientering i forhold til: a) genstanden, adressaten og talesubjektet; b) andre 'sprog', dvs. det som her bliver udlagt som genrer; og c) andre naturlige sprog (jvf. Bachtin, 1979a, s.168) – og som det vil blive klart udgør disse tre dimensioner en sprogteoretisk, en genreteoretisk og en historisk dimension.

I forhold til den første dimension er Bachtins tanke, at ordet opfattes som det man kunne kalde løsgjort i dets referentielle, semantiske og kommunikative aspekter, og for Bachtin har dette en dobbelt implikation, fordi det ikke kun muliggør f.eks. at det samme ord kan anvendes om forskellige genstande, men også en given genstand kan tilnærmes fra

forskellige vinkler – ”fra oven, fra ned, frontalt, bagfra, tidligere, senere, først, sidst, fortidigt, nutidigt, kort (momentært), langt osv.” (Bachtin, 1991e, s.183). Det er ligeledes dette løsgjorte forhold som åbner op for, at ordet kan rumme eller gennemkrydses af flere betydninger på samme tid – det aspekt, Bachtin har diskuteret i form af det fremmede ord, det tostemmige ord, det flerstemmige ord osv.¹¹ Og endelig er det også dette forhold som så at sige lader talesubjektet og adressaten indtræde i ordet, idet det er åbent for intentioner, intonationer, accentueringer, værdiladninger, og dermed fylder ordet med spor af tidligere anvendelse, spor af kommende anvendelse. Og det er denne referentielle, semantiske og kommunikative løsgjorthed Bachtin helt kort bestemmer som ”ordets indre dialogicitet” (jvf. Bachtin, 1979a, s.162).

I forhold til den anden dimension – ordets orientering i forhold til andre genrer – er ’ordets indre dialogicitet’ også på spil, men reflekteres på et niveau, som har betydning for den første dimension og som eksplicit forbinder Bachtins sprogfilosofi med hans genreteori. I en kort udgave kan man sige, at Bachtins pointe er, at ordets referentielle, semantiske og kommunikative aspekter ”vokser sammen med specifikke synspunkter, tilgange, former for tænkning, nuancer og accenter hos de givne genrer” som ordet anvendes i (Bachtin, 1979a, s.180-181), og dette indebærer at ordene faktisk får en vis referentiel, semantisk og kommunikativ stabilitet, den er givet af genren, samtidig med at et givent ord uden vanskeligheder kan have en forskellig stabil betydning inden for forskellige genrer, f.eks. forskelligheden mellem den vulgære og den kliniske brug af en del fællesbegreber. Og det er netop denne relative stabilisering som er med til at muliggøre ’ordets dialogicitet’, f.eks. den latterkulturelle ambivalente negering af det geistlige sprog, således som Bachtin har givet mangfoldige eksempler på i sin bog om Rabelais. Med denne sammenføring af ordet og genren understreger Bachtin altså, at opfattelsen, anvendelsen og forståelsen af ord – eller bredere: sprog – er indskrevet i et genremæssigt forhold og dermed forbundet med bredere historisk-kontekstuelle forhold.

Det er også dette sidste aspekt Bachtin markerer i forhold til den tredje og sidste dimension – ordets orientering i forhold til andre naturlige sprog. I Bachtins fremskrivning af dette ligger der, efter min opfattelse, en dobbelt pointe. Først og fremmest den pointe som allerede blev nævnt i gennemgangen af mangesprog ovenfor, nemlig at ordets møde med

andre naturlige sprog reelt gælder et møde mellem forskellige kulturer, og således er det karakteristiske ved den dialogiske sprogopfattelse, at den er åben over for dette møde, lader sproget, verdensanskuelserne, værdierne udfordres af det, og at der herigennem dannes nye – dialogiske – genrer. Men dernæst den pointe, at selve den dialogiske sprogopfattelse er forbundet med bestemte kulturelle eller bredere: bestemte historisk-epokale forhold – og hermed at der er et tæt sammenflettet forhold mellem de historiske, genremæssige og sproglige forhold.

I forhold til den dialogiske sprogopfattelse skal jeg her kun aftegne et kort rids af *den monologiske sprogopfattelse*, og dette skyldes, at Bachtin i vid udstrækning nærmest bestemmer den som en ren 'negativ' refleks af den dialogiske sprogopfattelse.

Dette betyder, at i forhold til den første dimension – ordet i forhold til genstanden, talesubjektet og adressaten – betragter den monologiske sprogopfattelse ordet som stabilt eller lukket i dets referentielle, semantiske og kommunikative aspekter – og dermed også som et ord, der entydigt kan bestemme genstanden fra én vinkel. Bachtin sammenligner denne opfattelse med den mytiske Adam som giver hver enkelt ting dets navn (jvf. Bachtin, 1979a, s.171),¹² men med en mere moderne terminologi ville man sige, at den monologiske sprogopfattelse arbejder ud fra en kompositiv forestilling om sproget, altså antagelsen af "at hvert ord besidder sin egen betydning, der kan specificeres uafhængigt af de andre ord i sproget" (Collin & Guldmann, 1998, s.57) – og hermed bliver ikke blot andre, fremmede ord, men også talesubjektet og adressaten så at sige udelukket fra ordet. Derfor taler Bachtin om det autoritative ord, den enstemmige ord osv., når han bestemmer den monologiske sprogopfattelse (jvf. Bachtin, 1979a, s.229f og Bachtin, 1991a, s.199f), og overalt er det forbundet med en entydiggørelse og hierarkisering.

Dette forhold afspejles naturligvis også i den anden dimension – ordets orientering i forhold til andre genrer. Det monologiske ord er som det dialogiske sammenflettet med specifikke genreforhold, det monologiske ord kommer til udtryk i monologiske genrer, men dette betyder ikke at dets forbindelse til andre genrer er udelukkende, men i stedet at den er hierarkiserende. Bachtins bedste eksempel er lingvistikken, der nok blotlægger en mangfol-

dighed af dialekter mv., men med ønsket om at definere 'det korrekte sprog' over for det ukorrekte.

Det er ligeledes dette hierarkiserende forhold som kan fremlæses i den tredje dimension – ordet i forhold til andre naturlige sprog. Bachtin har ikke skrevet meget direkte om dette, men jeg vil insistere på, at han principielt her har samme dobbelte pointe som i forbindelse med den dialogiske sprogopfattelse. Altså at dette hierarkiserende forhold til andre sprog – dvs. genrer, verdensanskuelser, kulturer mv. – er sat af den kulturelle eller historisk-epokale sammenhæng.

6.

I de foregående to afsnit har jeg forsøgt at holde mig på et deskriptivt niveau, men som det allerede er blevet nævnt – og således som det er en central pointe i opgaven som helhed – er det en helt væsentlig pointe hos Bachtin at indtænke alle de forhold, han reflekterer over, i en historisk sammenhæng. Dette gælder også for hans metalingvistik. Men som det blev klart allerede i kapitlet om Bachtins historieopfattelse, har han ofte vanskeligt ved at få sin tænkning til at danne en sammenhængende enhed, og jeg skal derfor her lægge ud med kort at påpege tre problemer hos Bachtin.

Bachtin ønsker at anvende sine historisk-deskriptive kategorier og de dermed forbundne opfattelser af sproget som dialogisk og monologisk til at karakterisere forskellige historisk-epokale sammenhænge, og det første problem Bachtin løber ind i er, efter min mening, at han har en tendens til at installere sine historisk-deskriptive kategorier i en historiefilosofisk konfiguration – det sker især i essayene 'Epos og roman' og 'Fra romanordets forhistorie' – hvor der sker en bevægelse fra enhedsproglig dominans, hvilket også vil sige at forskelligtalen er monologisk, over et møde med mangesprog, som skaber en dominerende dialogiseret forskelligtale. Denne fremstilling står dog i direkte modsætning til Bachtins generelle historieopfattelse – som også kommer frem i de nævnte essays – hvor sprogopfattelsen er bundet sammen med en specifik historisk-epokal sammenhæng, f.eks. ser Bachtin enheds sproget som dominerende i antikken, Romerriget og klassicismen, mens forskelligtalen dominerer hellenismen, senmiddelalderen, renæssancen og det sene 1700-tal

(jvf. Bachtin, 1991e, s.167 og s.168). Der kan således ikke være tale om en enkelt fremadskridende logik.

Det andet problem hos Bachtin følger også af hans forsøg på en historiskfilosofisk konfiguration af hans historisk-deskriptive kategorier, men her forbundet med hans litteraturhistorie. Bachtins tanke er kort sagt, at eposet, dramaet, lyrikken grundlæggende er monologiske genrer, mens romanen – og dens mangfoldige forløbere: parodier, sokratiske dialoger, menippæiske satire osv. – grundlæggende er forbundet med den dialogiske sprogopfattelse, og i hans historiefilosofiske udlægning er eposet, dramaet og lyrikken dannet under de tidlige enhedsprogede kulturer, mens romanen som genre dannes med opkomsten af dialogiseret forskelligtale. Men denne fremstilling er problematisk i forhold til Bachtins litteraturteori, for ifølge hans egen idé er dialogiseret forskelligtale forudsætningen for alle romanens historiske forløbere samt – for nu at sætte sagen på spidsen – hele latterkulturen, hvis forhistorie strækker sig mindst lige så langt tilbage som eposets forhistorie – i "Kronotopen" placerer Bachtin eposets opkomst i samme folkløriske fortid som latterkulturen (jvf. Bachtin, 1991c, s.130). Der er altså kort sagt en markant modsætning mellem Bachtins litteraturhistorie og litteraturteori som følge af hans historiefilosofiske konfiguration af de metalingvistiske kategorier.

Det tredje problem Bachtin løber ind i skal blot kort nævnes. Dette problem er realhistorisk i den forstand, at Bachtin hævder, at den dialogiserede forskelligtale og dermed romanen blomstrer fra slutningen af 1700-tallet, og mens den sidste påstand er antagelig, er det et historisk faktum, at perioden er kendetegnet ved en stræben efter at skabe et enhedsprog og at denne stræben også finder sted inden for den litterært-kulturelle sfære.

I denne sammenhæng skal jeg ikke gå nærmere ind i en diskussion af de to sidste problemer, det næstsidste fordi mit ærinde her ikke er litterært, omend mit løsningsforslag til det første problem også vil have konsekvenser for det litterære, det sidste fordi det næppe lader sig løse inden for Bachtins teori, omend en mulig vej kunne være en grundigere redegørelse for hans dobbeltbestemmelse af begrebet om 'det litterære sprog' (jvf. note 8).

Men i forhold til det første problem finder jeg det oplagt at genfortolke Bachtins teori således, at den historiefilosofiske understrøm fjernes og i stedet insistere på, dels at man i

alle de epoker Bachtin omtaler må antage eksistensen af forskelligtale, forskelligsprog, enhedssprog og – sikkert også i en vis udstrækning – mangesprog, og dels at disse forskellige sproglige forhold forbinder sig til den historisk-epokale sammenhæng, således som jeg allerede har antydnet – dvs. forskelligtalen er forbundet med livsverdenskonteksten, forskelligsprog med kulturverdenskonteksten, enhedssprog (især) med den officielle kultur, mens mangesprog angår den nationale kontekst – samtidig med at det korrelerende forhold mellem Bachtins sprog- og genrebegreber fastholdes. Da Bachtin endvidere ser forskelligtalen som den dialogiske sprogopfattelses konstitutionsfaktor og enhedssproget som den monologiske sprogopfattelses konstitutionsfaktor, kan man også antage, at begge sprogopfattelser altid er tilstede. Dette betyder ikke en underminering af Bachtins idé om, at der er forskel på hvilken sprogopfattelse som dominerer og dermed karakteriserer den historisk-epokale sammenhæng, tvært imod vil jeg hævde, at denne gentænkning giver en mere dynamisk og kompleks model, som åbner op for at se en grundlæggende sammenhæng mellem Bachtins historie-, genre- og sprogopfattelse, hvor der er en overensstemmelse mellem den sprogopfattelse, de genrer, som dominerer genrehierarkiet (se sidste kapitel), og den historisk-epokale sammenhæng. Jeg mener kort sagt, at det er muligt at lave forbindelseslinjer mellem a) de centripetale kræfter, samfundsmæssig og kulturel stabilisering, enhedssprog, monologisk-hierarkiseret forskelligtale og et genrehierarki domineret af de monologiske genrer, og b) de centrifugale kræfter, samfundsmæssig og kulturel destabilisering, dialogisk forskelligtale og (evt.) mangesprog og et genrehierarki domineret af de dialogiske genrer. Her er det dog vigtigt at huske, at ingen epoke er enten det ene eller det andet, i alle epoker kæmper disse former med hinanden, og dette betyder ikke alene at der altid kun er tale om relativ dominans, men det betyder først og fremmest, at det er selve *konstellationen* mellem de historiske, genremæssige, sproglige forhold i deres centripetale og centrifugale møde som konstituerer en given epokes helhed, forstået i den betydning jeg tidligere har argumenteret for, altså som epokens interne determinationsmønster, der sætter epokens kultur (betydningshelhed).

Hermed skulle hovedlinjerne i Bachtins historisk-normative metalingvistik være blotlagt, og som det er fremgået har indtænkningen af hans genreteori også medført en pointering af forholdet og sammenhængen mellem Bachtins sprogfilosofi og historieopfattelse.

Det er også disse sammenhænge som, efter min opfattelse, helt klart berettiger at tale om Bachtins metalingvistik som et opgør med den traditionelle og strukturelle lingvistik og sprogfilosofi – og for den sags skyld også de stilistiske, romanteoretiske mv. retninger, som han kritiserer så ofte i løbet af sit forfatterskab. De befinder sig alle – kan det nu kort formuleres – inden for og til stadighed reproducerende den monologiske sprogopfattelse. Dette metalingvistiske opgør har umiddelbart en anden karakter end det genreteoretiske opgør, jeg fremskrev i sidste kapitel, fordi Bachtin her ikke går ind i en konkret diskussion af lingvistikens områder, de forskellige lingvistiske teorier, de forskellige sprogfilosofier mv., det hele reduceres stort set til det samme (jvf. ovenfor), mens han i sin genreteori gik ind og påpegede det han så som en mangel ved lingvistikken og sprogfilosofien. Som denne genreteoretiske gennemtænkning af Bachtins metalingvistik forhåbentlig har vist, er det dog muligt at se de to opgør som sammenhængende – og derfor vil jeg betragte dem som et samlet opgør.

Det som er blevet fremskrevet her – og som er tydeligere i Bachtins sprogfilosofi end i hans genreteori – er imidlertid, at Bachtin betragter lingvistikken, sprogfilosofien, stilistikken, romanteorien mv. i deres hidtidige udgaver som udtryk for de omfattende historiske 'socialpolitiske og kulturelle centraliseringsprocesser', der ifølge Bachtin altid finder sted inden for en historisk-epokal sammenhæng og forenes i det han kalder den officielle kultur. Dette betyder en underminering af disse teoriers selvproklamerede objektivitet, fordi det hermed understreges at de ikke blot deltager i de samfundsmæssige og kulturelle kampe, der udspiller sig omkring sandhed, godhed mv., men også at deres deltagelsesform implicerer privilegeringsmønstre – altså en hierarkisering af sandt og falsk, godt og ondt osv. med efterfølgende udelukkelse, undertrykkelse og marginalisering. Samtidig opsporer Bachtin en anden sprogopfattelse, den dialogiske sprogopfattelse, hvis verdensanskuelse, værdier og traditioner vender sig mod den officielle kulturs hierarkisering og tilbyder en alternativ udlægning af det sande og gode, en anden vision om verdenen.

Hermed bliver det klart, at der er et lag i Bachtins betydningsteori som ikke kun angår betydningsdannelsens betingelser, men forbinder sig med det jeg i min indledning kaldte Bachtins 'kulturpolitiske ærinde', og det er ikke mindst de tte som i tidens løb har gjort det både oplagt og berettiget at sammenligne Bachtin med f.eks. Frankfurterskolens gennemgribende kritik af den instrumentelle – eller monologiske – fornuft, Gramscis kritik af den hegemoniske kultur og ideologi, eller Foucaults kritisk-diskursive fremstillinger af f.eks. galskabens, fængslets og seksualitetens historie. Jeg skal vende tilbage til dette kulturpolitiske ærinde hos Bachtin i min konklusion, men inden skal jeg afdække det sidste område i hans betydningsteori – subjektteorien.

Kapitel 4

SUBJEKTTEORI

1.

’Formodentlig vil man en gang se vores epokes egentlige filosofiske præstation i afvikling - en af bevidsthedsfilosofiens paradigme” har Habermas på et tidspunkt udtalt,¹ og inden for Bachtin-forskningen hersker der en udbredt enighed om, at Bachtin deltager i denne afvikling: han erstatter bevidsthedsfilosofiens monadiske subjekt, der gør verden såvel som andre til objekt for erkendelse og betydningskonstitution, med sin egen dialogiske filosofi, hvor subjektet er decentreret og altid allerede indgår i et forhold til andre subjekter.

I et mere detaljeret syn på Bachtins subjektoplevelse, ikke mindst i forhold til hans sprogoplevelse, melder sig imidlertid en dobbelthed, således som Madsen har påpeget: ’Med understregningen af dialogens og dermed diskursens fundamentale stilling opløses det bevidsthedsbegreb, som dukker op rundt omkring [...] [hos Bachtin med det] resultat, at det er diskursen, der kæmper med diskursen, altså ren intertekstualitet. På den anden side bliver selve den stræben, som manifesteres i den diskursive interaktion meningsløs, hvis ikke der indarbejdes en instans, der forholder sig til diskursiviteten” (Madsen, 1971, s.123). Denne dobbelthed hos Bachtin har givet anledning til, at man i Bachtin-forskningen kan finde to forskellige udgaver af Bachtins subjektoplevelse: en humanistisk, herunder en liberalistisk og marxistisk variation, og en anti-humanistisk. Jeg skal i det følgende give en præsentation af disse udlægninger i nævnte rækkefølge og via en diskussion forsøge at bidrage med min egen tolkning.

2.

Den mest nuancerede liberal-humanistiske udlægning af Bachtins subjektteori findes hos Morson & Emerson (1990), idet de skelner mellem flere forskellige udgaver af Bachtins subjektteori i forhold til udviklingen i hans forfatterskab: det handlende selv, det romanag-

tige selv, det karnevalske selv og til sidst en tilbagevenden til selv-opfattelsen fra før det karnevalske selv.² Jeg skal her skitsere de forskellige selv-opfattelser.

Den tidlige Bachtin forsøger, ifølge Morson & Emerson, at præsentere et alternativ til den traditionelle udlægning af forholdet mellem subjekt og objekt, menneske og verden, herunder det traditionelle forhold mellem subjekt og subjekt, og dette sker ved, at han udarbejder en model for subjektet – eller selvet, som Morson & Emerson kalder det – som er ’ikke-systematisk og interpersonel’ (Morson & Emerson, 1990, s.179). Det ’ikke-systematiske’ skal forstås både i forhold til selvet og verdenen, ingen af dem er ’stabile’ men tilblivende og forandrende, og dette betyder, at forholdet mellem dem også er noget som bliver til: ”den ydre verden *bliver* bestemt og konkret for os alene gennem vores vilde forhold til den” (Morson & Emerson, 1990, s.180), dvs. det er menneskets forhold til verden som bestemmer den og dens struktur og ikke omvendt (jvf. Bachtin, 2000, s.8). Trods de kantianske undertoner i dette er Bachtins pointe eksistentielistisk: hvis selvet ikke indtræder i dette forhold til verdenen, bliver forholdet til verden ’tilfældigt’, uegentligt og fremmed, dvs. selvet kommer til at leve et liv som om det havde ’et alibi i væren’, mens hvis selvet indtræder i dette forhold til verdenen og således erkender, at det ikke har ’et alibi i væren’, kan det handle ’bevidst, rationelt og ansvarligt’ (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.179), dvs. give verden form, mening og værdi. Det samme gør sig – *mutatis mutandis* – gældende i forholdet mellem selver. Bachtin udarbejder her en triade bestående af: jeg-for-mig-selv, jeg-for-den-anden og den-anden-for-mig, og hans grundtanke er, at selvet først bliver et selv når det indgår i et forhold til et andet (tilblivende) selv, men selvom relationen er grundlæggende interaktiv har den en ikke-sammensmeltning – det Bachtin fastholder via begreber som udenforståenhed, synsoverskud mv. – som forudsætning: kun ved at fastholde, at der er tale om en interaktion mellem to (eller flere) unikke, uerstattelige selver, som indtager hver deres unikke, uerstattelige position i verdenen, kan forholdet blive ansvarligt, kreativt og værdifuldt (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.184f).

Denne opfattelse gentænker Bachtin efter sin lingvistiske vending, hvor han udvikler sin idé om det Morson & Emerson altså kalder ’det romanagtige selv’, fordi romanen bliver Bachtins model for forståelsen af selvet. Ifølge Morson & Emerson forlader Bachtin sin triadiske model (jeg-for-mig-selv, jeg-for-den-anden og den-anden-for-mig) og ser i stedet den

centrale opposition i sproget, det 'romanagtige selv er konstitueret af og som sprog, forstået i Bachtins metalingvistiske forstand' (Morson & Emerson, 1990, s.218), hvilket kort sagt vil sige: dialogisk.³ Dette betyder, at både verden og selvet skal tilegnes dialogisk, verden og selvet får alene form, mening og værdi i en dialogisk tilegnelse, men Morson & Emerson beskriver især selvets dannelse, hvor Bachtin – under inspiration fra Volosjinovs og Vygotskijs ideer om 'den indre tale' (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.203ff) – udvikler en model, hvor selvet opfattes som indre dialoger, især mellem det Bachtin kalder 'den autoritative tale' og 'den indre overbevisende tale' (jvf. Bachtin, 1979a, s.229ff), som selvet former og omformer, erindrer og reaccentuerer gennem hele livet, og det er disse processer der i tidens løb former selvet til en personlighed. Hermed bliver bevidsthedens stemme til bevidsthedens dialog i en konstant aktivitet og et selv-skabende projekt, hvor selvet forstås både som unikt og uerstatteligt og som ikke-sammenfaldende hverken med sig selv, dvs. det er åbent og udviklende, eller med andre selver (jvf. Morson & Emerson, s.216ff).

Den sidste model for selvet, Bachtin udvikler, er det Morson & Emerson kalder 'det karnevalske selv', og i denne selv-opfattelse forsvinder alle momenter af ansvarlighed, erindring, kontinuerlig selv-dannelse såvel som grænserne mellem selvet og verden og selvet og andre selver til fordel for latterens ikke-kontinuitet, dens glemsel, dens opløsning af grænserne mellem selv, andre selver og verden – det sker i karnevalet, den groteske realisme mv. Til latteren er også forbundet et sprog, og det udgør en reduceret udgave af det dialogiske sprog: det er skumpet ind til eder, forbandelser og blasfemi, og der er ikke længere en dialog mellem individuelle stemmer, fordi dialog forudsætter to ansvarlige selver, mens karnevalets ord bliver råbt ud på markedspladsen af latterens kollektiv, et kollektiv hvor alle selver er sammensmeltet og dermed opløst (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.225ff).

For Morson & Emerson udgør 'det karnevalske selv' er radikalt og uansvarligt indslag og fremmedlegeme hos Bachtin, men som nævnt mener de, at han til sidst i sit forfatterskab igen vender tilbage til at udpege selvet i form af en 'subjektiv bevidsthed', udviklet i dialog med andre selver og verden, som den fundamentale værdi (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.229ff).

Den marxistisk-humanistiske udlægning, her repræsenteret af Gardiner (1990), adskiller sig fra den liberal-humanistiske ved at inddrage den socio-historiske dimension som konstituerende faktor.

Den marxistisk-humanistiske udlægning hos Gardiner minder i afsættet om det Morson & Emerson beskrev som 'det romanagtige selv', altså at subjektet (som det hedder hos Gardiner frem for selvet) er formet af en dialogisk kamp mellem konkurrerende stemmer, genrer mv., af dets fortsatte dialog med sig selv, med andre og med verdenen, men Gardiner lægger vægt på, at disse stemmer, genrer mv. er socio-historiske, de er opstået og udvikler sig i en social, historisk kontekst, og dermed bliver subjektets bevidsthed en 'indre kompleks og socialt-konstitueret entitet' (Gardiner, 1990, s.74). Men dette forhold betyder ikke en ophævelse af subjektet, det betyder en decentrering af den traditionelle opfattelse af subjektets selvberørende og selvgennemskuende karakter, for subjektet udgør hos Bachtin, ifølge Gardiner, stadig en (relativ) biologisk og biografisk enhed, dvs. det har en 'natur', et sæt af kvaliteter, evner, kræfter (jvf. Gardiner, 1990, s.74). Det er denne forståelse af subjektet som skaber grundlag for Bachtins humanisme, både i den forstand at Bachtin fastholder en interesse i frihed, kamp mod undertrykkelse, opfyldelsen af menneskelige potentialer mv., således som det bl.a. kommer til udtryk i bogen om Rabelais, og i den forstand at han tror på, at subjektet kan få en kreativ, aktiv rolle i historiedannelsen, for selvom subjektet altså er strukturelt begrænset af sociale institutioner, ideologiske formationer mv., har det mulighed for at opnå en forståelse af disse forhold og derved nærme sig frihed og moralsk ansvarlighed (jvf. Gardiner, 1990, s.71ff) – eller med Bachtins egne ord: "Jo bedre en person forstår den grad i hvilken han er ydre determineret (hans substantialitet), jo tættere kommer han på forståelsen og udøvelsen af hans virkelige frihed" (Bachtin, 1991e, s.139).

Mellem den liberal-humanistiske og marxistisk-humanistiske udlægning er der en grundlæggende lighed, fordi begge udlægnings fastholder selvet/subjektet som en størrelse, der ikke blot står over for (omend dialogisk) verdenen og andre subjekter, men som samtidig besidder en 'instans' som gør, at det kan forholde sig til de forskellige stemmer, genrer mv., og at det dannes som ansvarligt og aktivt handlende subjekt – det som Morson & Emerson kalder 'bevidstheden' og Gardiner 'natur' (jvf. citatet fra Madsen ovenfor). Hermed fasthol -

der begge udlægninger også, at det er mennesket qua subjekt som skaber historien, meningen, værdier mv., og det er heri de deler deres fælles humanistiske fodslag. Forskellen er modsat, at Morson & Emerson underbetoner de sociale og historiske faktoreres betydning til fordel for et fokus på det ansvarlige individ, mens Gardiner sætter det sociale og historiske i fokus for dannelsen af det ansvarlige individ – og så er visionerne om 'det gode samfund' naturligvis også forskellig i de to traditioner.

Over for denne humanistiske udlægning af Bachtin, som i en eller anden form er den mest dominerende,⁴ findes enkelte Bachtin-forskere, der bestemmer Bachtin som anti-humanist, og en af de mest eksplicitte versioner er givet af Kristeva.⁵

Kristevas fremstilling af Bachtins subjektteori tager afsæt i hans sprogteori, og hendes opfattelse er, at Bachtin i sin sprogteori definerer ordet – det hun kalder diskursen, fordi hun mener at 'ordet' hos Bachtin dækker udsagn generelt – som et territorium, hvor forskellige diskursinstanser mødes, dvs. ethvert ord er et ord om et ord henvendt til et ord, og således tilhører det et uendeligt 'intertekstuel rum'. For Kristeva er det videre vigtigt at påpege, at idet ordet fungerer inden for denne intertekstualitet, så får det ikke sin mening ved at referere til noget uden for sig selv, det får ikke sin mening ved at have et cartesiansk 'ego' som garant, og det får ikke sin mening fra en fast brug, kort sagt: ordet har ikke en fast mening, syntaktisk eller semantisk. Denne forståelse af ordet/diskursen forbinder Kristeva med en udlægning af Bachtins begreb om 'dialog' som en term, "der betegner diskursens dobbelte tilhørsforhold til et 'jeg' og den anden, den *Spaltung* af taleren som psykoanalysen skulle etablere med videnskabelig varsomhed" (Kristeva, 1970, s.13), hvor den anden ikke skal forstås som en konkret anden, men det intertekstuelle rums uendelighed af diskurser, og dette betyder, at Kristevas læsning af Bachtins udsagn om, at 'mennesket ikke sammenfalder med sig selv' ikke handler om menneskets åbenhed, som hos Morson & Emerson, men dets 'deling' mellem 'jeg' og den anden, hvor 'jeget' sættes af denne andethed (jvf. Kristeva, 1973, s.13). Det er således her, at Kristeva åbner op for den anti-humanistiske læsning: Bachtins 'subjekt' udlægges som et fragmenteret 'jeg', der indgår i en mangfoldighed af diskursinstanser, og derfor skal det bevidsthedsbegreb, Bachtin arbejder med, alene forstås som diskursens møde med den anden(s) diskurs, bevidstheden er en diskurs, og hermed

erstatte Kristeva – som hun programmatisk formulerer det – det humanistiske begreb om intersubjektivitet med begrebet om intertekstualitet (jvf. Kristeva, 1969, s.85).

Hermed har jeg præsenteret de tre versioner af Bachtins subjekttopfattelse, og inden jeg går over til en diskussion af dem skal det kort fastholdes, at forskellen mellem Morson & Emerson og Gardiner på den ene side og Kristeva på den anden side altså kan bestemmes ved, at Morson & Emerson og Gardiner trods decentreringen af subjektet ikke opgiver subjektet som et aktivt, ansvarligt handlende individ, der sætter betydning og værdi i verdenen, mens Kristevas decentrering af subjektet betyder, at det intertekstuelle rums diskurser sætter en betydning og værdi i verdenen, som subjektet er et afkast af. Der er således tale om to positioner, en humanistisk og en anti-humanistisk, som er principielt filosofisk uforenelige.

3.

For at nå til en bestemmelse af Bachtins subjekttopfattelse skal jeg som nævnt tage afsæt i en diskussion af de tre forskellige udlægninger.

Som det er fremgået er det kun Morson & Emerson der giver en fremstilling af subjektet hos den tidlige Bachtin,⁶ og i store træk mener jeg, at den er udmærket. Når Morson & Emersons fremstilling af Bachtin er så omfattende og nuanceret som den er, kunne man dog indvende mod den, at Bachtins idé om 'menneskets ikke-sammenfald med sig selv' hos Bachtin ikke kun er udlagt som menneskets åbenhed, som Morson & Emerson hævder, men det er også diskuteret som menneskets spaltning mellem kød og ånd, altså syndefaldet, selvets konstituering via den anden, menneskets frihed fra materielle vilkår osv., ligesom man kunne anfægte Morson & Emersons fremstilling af Bachtins idé om 'den ansvarlige handling', fordi de ser bort fra det påtrængende behov for en kvalificering af ansvarsbegrebet hos Bachtin, da han afskediger al hidtil gældende moralfilosofi, men aldrig selv kvalificerer sit ansvarsbegreb, der skal erstatte moralfilosofien.

Mere væsentligt – i det mindste i denne sammenhæng – er imidlertid to andre forhold. For det første reflekterer Morson & Emerson ikke Bachtins subjekttopfattelse i forhold til den historiske sammenhæng, der – som jeg har påvist tidligere – allerede danner en refleksionsbaggrund hos den tidlige Bachtin: subjektet er ikke en ahistorisk størrelse der

ansvarsfuldt kan vælge at indgå i en bestemmende relation til verden og andre, men omvendt: subjektet er altid allerede sat i en historisk kontekst, som er bestemmende for subjektets forhold til verden og andre subjekter. Dette forhold bliver naturligvis endnu mere udtalt i Morson & Emersons gennemgang af Bachtins anden periode, hvor de ganske vist på en god måde får påpeget forandringen i Bachtins subjektoplevelse efter hans 'lingvistiske vending', men igen synes at glemme de historisk-epokale sammenhænge, som ellers bliver fremskrevet igen og igen hos Bachtin i denne periode og ikke mindst fremskrevet i relation til sproget – således som jeg påviste i sidste kapitel. For det andet – og dette gælder både for anden og tredje periode – udelader Morson & Emerson en diskussion af Bachtins genrebegreb i forbindelse med subjektet, og dette er forkert, for selvom man ikke drager så radikale konsekvenser af genrebegrebet som jeg gør, så burde det være klart, at genren tildeles en så central rolle i forholdet mellem sprog og subjekt, at det bør inddrages i diskussionen. Over for Morson & Emerson må man altså give Gardiner ret i hans pointering af sprogets socio-historiske form og dermed den socio-historiske forudsætning for subjektudviklingen, og selvom han i denne sammenhæng underbetoner genrebegrebet, er det dog med i hans refleksion. Mod Gardiner må man imidlertid fastholde, at forestillingen om en menneskelig 'natur' ikke er udtrykt hos Bachtin, men alene hos Volosjinov,⁷ og derfor har Morson & Emerson ret i at fremhæve bevidsthedsbegrebet, det er dette begreb som findes centralt placeret overalt i Bachtins forfatterskab – f.eks. pointerer han i "Ordet i romanen" i en diskussion af forholdet mellem menneske og sprog, at "Bevidstheden står over for nødvendigheden i at *vælge et sprog*" (Bachtin, 1979a, s.186).

Til sidst konstruerer og kritiserer Morson & Emerson 'det karnevalske selv' hos Bachtin, og på den ene side må deres konstruktion og kritik siges slet og ret at være unuanceret eller fordrejet, fordi Bachtin i al væsentlighed behandler latterkulturen som en *litterær* tradition, hvis repræsentanter ud over Rabelais tæller Cervantes, Shakespeare, Grimmelhau-ser, Sterne, Dostojevskij m.fl., og det er vel muligt at påstå uden videre bevisførelse, at deres værker udgør andet end eder, forbandelser og blasfemi eller et kollektivt råb på markedspladsen. På den anden side er det korrekt, at latterkulturens logik, dens verdensanskuelse, indebærer en ophævelse af grænserne mellem subjektet, den anden og verden, men efter min opfattelse udgør latterkulturen et betydningssystem, der netop udfordrer de grænser

mellem subjektet, den anden og verden, som en given officiel kultur har sat – og derfor er det vanskeligt at se Morson & Emersons angreb på latterkulturen som andet end et udslag af det liberale forsvar for det ansvarlige subjekt.⁸

I denne kritik af den humanistiske position har jeg især vægtet manglen på indrefleksion af historie og genrer – og som kritikken antyder mener jeg, at Bachtin må læses i forhold til en anti-humanistisk position. Jeg er således grundlæggende på parallelkurs med Kristevas læsning, selvom jeg mener, at den bør nuanceres en del, således som det vil fremgå af følgende afsnit.

4.

Før jeg går i gang med diskussionen af Bachtins anti-humanisme kan det være på sin plads at præcisere, hvad jeg forstår ved anti-humanismen, både for at undgå misforståelser og for at få den mest nuancerede diskussion, og med Hyldgaard kan man sige, at anti-humanisme er kendetegnet ved to forhold: 1) subjektet, forstået som jeget, er aldrig en betydningsgivende instans, og 2) forholdet til den anden er aldrig tematiseret således, at der først er et subjekt som dernæst træder ind i et forhold til den anden: der er intet 'før' forholdet til den anden (jvf. Hyldgaard, 1991, s.61). Det er disse to spor, jeg vil efterfølge hos Bachtin, men inden bør det bemærkes, dels at man overalt vil kunne finde modstridende og modsigende udsagn om subjektet i Bachtins forfatterskab, således som det også har været tilfældet med de andre områder, jeg har diskuteret, dels at mængden af udsagn direkte om subjektopfattelsen hos Bachtin faktisk er relativt beskedne, hvis man ikke som f.eks. Morson & Emerson konstruerer subjektopfattelser ud fra Bachtins teorier om romanen, latterkulturen mv. – og som det vil fremgå mener jeg ikke, at det er en holdbar tilgang.

Det første spor omhandler altså anti-humanismens idé om, at subjektet ikke er en betydningsgivende instans, og denne idé hviler på en grundlæggende skelnen mellem det man kan kalde et 'formalt' niveau, som sætter mulighedsbetingelserne for betydningdannelse, og et 'realt' niveau, hvor betydningerne realiseres og udveksles. Det er den skelnen man f.eks. finder hos Heidegger mellem det ontologiske og det ontiske niveau, hos Lacan mellem den

symbolske og den imaginære orden og hos Foucault mellem det epistemiske og det diskursive niveau – alle nuanceringer usagt. Det er klart fra det foregående, at Bachtin ikke har et sådant begrebssæt, men som jeg har forsøgt at fremskrive, kan man hos ham lokalisere en opfattelse af en given historisk-epokal helhed som bestående af både et internt determinationsmønster, som sætter rammerne for hvad der kan tænkes, siges, skrives, og en kultur, som udgør helheden af det som er tænkt, sagt og skrevet, og såfremt denne tolkning er rigtig, kan man altså lokalisere en differentiering mellem et 'formalt' og 'realt', et mulighedsbetingende og et betydende niveau i Bachtins teori, som er parallelliserbart til de andre anti-humanister. I min gennemgang af Bachtins historie-, genre- og sprogteori har jeg forsøgt at afdække dette mulighedsbetingende niveau, karakteren af det interne determinationsmønster, og jeg har prøvet at fastholde Bachtins kompleksitets- og differentieringsniveau, hvor det er muligt at bevæge sig f.eks. fra individkonteksten over dens situering inden for livs- og kulturverdenskontekster til deres situering inden for en national kontekst og slutteligt dennes historisk-epokale situering eller omvendt fra f.eks. den dialogiske sprogopfattelse via mangesprog, forskelligsprog, forskelligtale og frem til forskelligstemmer, som er en konkret, betydende manifestation af denne sprogopfattelse.

I denne sammenhæng skal Bachtins stadige insisteren på en mangfoldighed af individkontekster, talegenrer og i sidste ende forskelligstemmer fremhæves, fordi denne insisteren er vidnesbyrd om, at Bachtin ikke har udelukket subjektproblemet, men i stedet har forsøgt at definere de positioner og funktioner, som subjektet kan indtage inden for netop mangfoldigheden og forskelligheden af kontekstuelle, genremæssige og sproglige relationer. Der er på denne måde ikke tvivl om, at Bachtin arbejder med et subjekt – forstået som et tænkende, handlende og talende menneske – ligesom alle andre anti-humanister, og der er ingen tvivl om, at dette subjekt så at sige sætter sin individualitet eller personlighed igennem i en konkret ytring, hvad enten det nu er en kærlighedserklæring eller en roman, ligesom der ikke er tvivl om, at der eksisterer en omfattende mængde af subjekter, som taler om forskellige ting, mener noget forskelligt og foretager forskellige valg. Men det er stadigvæk det interne determinationsmønster som muliggør denne mangfoldighed af forskellige betydningsdannelser, således som Hirschkop også prægnant har formuleret det: 'For mens han [Bachtin] insisterer på, at dialoger er sande møder mellem subjekter og beskriver dem som

sådan, opløser de sidste sig ved en nærmere undersøgelse i historiske strukturer: forfatteren viser sig at være et andet navn for kunstværkets struktur, stemmer viser sig at være "sprog", poetens autoritet viser sig at være den centraliserede stats autoritet" (Hirschkop, 1999, s.21).

Bachtin har også selv enkelte steder formuleret denne tanke forholdsvist eksplicit. Det gælder f.eks. i forbindelse med Dostojevskijs værk, hvor Bachtin skriver, at dets særtræk ikke kom fra "Dostojevskijs subjektive erindring, men den objektive erindring inden for den genre han arbejdede med" (Bachtin, 1991a, s.130), og han fører en lignende påstand i marken omkring Rabelais' værk, hvis betydning ikke er skabt af Ra belais, men den folkelige latterkultur (jvf. Bachtin, 2001, s.21). Et andet sted hævder Bachtin, at bag enhver ytring skal der altid være en forfatter (uanset om det er en hverdagslig ytring eller en roman; Bachtin generaliserer her forfatterbegrebet, mens jeg undervejs i denne opgave har anvendt hans begreb om 'talesubjekt'), dvs. for at betydning realiseres skal der være et subjekt der realiserer den – og det er naturligvis i denne forstand, at subjektet også udgør en mulighedsbetingelse for betydningsdannelse – men det interessante kommer i Bachtins videre refleksion (og her tillader jeg mig undtagelsesvist at komme med et langt citat):

'Det er almindeligt at tale om en forfattermaske. Men i hvilken ytring (talehandling) er der et *ansigt* og ikke en maske, dvs. ingen forfatter? Forfatterformen afhænger af ytringens genre. Genren på sin side er bestemt af ytringens emne, mål og situation. Forfatterformen og den talendes hierarkiske plads (position) (leder, tsar, dommer, krigere, præst, lærer, privatindivid, fader, søn, husbond, kone, broder og så videre). Den korresponderende hierarkiske position hos modtageren af ytringen (den underordnede, den forsvarede, studenten, sønnen og så videre). Den som taler og den som tales til. Alt dette bestemmer ytringens genre, tone og stil: lederens ord, dommerens ord, lærerens ord, faderens ord og så videre. Dette bestemmer forfatterformen. En og samme aktuelle karakter kan antage forskellige forfatterformer. I hvilke former og hvorledes er talerens ansigt afsløret? [...] Den uendelige forskellighed af talegenrer og forfatterformer i daglig tale kommunikation (underholdende og intime kommunikationer, forskellige former for ønsker og krav, kærlighedserklæringer, skænderier og skældsord, udveksling af høfligheder og så videre). De adskiller sig fra hinanden i

forhold til deres hierarkiske sfærer: den familiære sfære, den officielle sfære og deres underkategorier” (Bachtin, 1994b, s.152-153).

I citatet er 'ansigt' parallelt med opfattelsen af et humanistisk subjekt – det russiske ord for ansigt kan også oversættes med 'person'⁹ – og det spørgsmål Bachtin stiller om, hvorledes talerens ansigt er afsløret, besvarer han aldrig, og ud fra sammenhængen at tolke skyldes det, at det aldrig afsløres, fordi der ikke findes et ansigt, men kun forskellige forfattermasker eller forfatterformer, som netop er bestemt af de forskellige positioner og funktioner, som de givne kontekster, genrer og sprog lader subjektet indtræde i. Det er naturligtvis her også vigtigt at bemærke, at Bachtin netop taler om, at 'samme aktuelle karakter kan antage forskellige forfatterformer', fordi det er samme forhold Kristeva peger på, når hun taler om det fragmenterede subjekt: det er ikke subjektet, der definerer de forskellige sociale, genremæssige, sproglige og intersubjektive forhold, tvært imod forvandler subjektet sig som en kamæleon i hver af de forskellige kontekster, men som Hyldgaard formulerer det: 'Der er [...] ikke tale om en art 'personlighedsspalting', når man taler pænt og respektfuldt til chefen og derefter går hjem og kalder kæresten for et skvat' (Hyldgaard, 1991, s.69), det er slet og ret et spørgsmål om – med Bachtin – at de kontekstuelle, genremæssige og sproglige forhold definerer mulighedsbetingelserne for hvad man kan sige og hvordan man kan sige det.

Hermed er det andet spor i Bachtins anti-humanisme også lanceret, altså selve tanken om, at relationen mellem jeg og den anden er sat af noget der kommer før jeget og den anden, idet de begge netop er sat af relationen.

Det er i denne forbindelse igen relevant at pege på det lange citat, fordi heraf fremgår det at både talesubjektet og adressaten indtræder i en kontekstuel situation, hvor den position de kan indtage allerede er sat af de givne samfundsmæssige og kulturelle forhold og dermed er deres intersubjektive relation bestemt på forhånd. Det interessant er videre, at Bachtin fremhæver talegenrens tætte sammenfletning med den givne situation, det gælder det jeg i kapitlet om talegenrer søgte at definere som den historiske normativitet som indlejres i talegenren, og at han fremhæver, at talegenren sætter relationen mellem den der taler og den der tales til, det var det aspekt jeg tidligere omtalte som det genrebestemte forhold

mellem talesubjektposition og adressat, fordi hermed hævder Bachtin, ifølge min opfattelse, at det er den historisk bestemte genre, som udgør det 'noget' som eksisterer 'før' forholdet mellem jeget og den anden, dvs. det er talegenren som sætter den position jeget og den anden kan indtage i forholdet og dermed i forhold til hinanden.

Hos Kristeva er dette forhold som bemærket læst psykoanalytisk i forlængelse af Lacan, hvor relationen mellem jeget og den anden er sat af den store Anden, men selvom Kristevas læsning har været central for min læsning, vil jeg mene at det er rigtigere at læse Bachtin i en diskursteoretisk retning end i Kristevas psykoanalytiske retning. Dette skyldes, at de forbindelser mellem historie, genrer, sprog og dermed også subjekter, som jeg mener er tilstede hos Bachtin, har tendens til at blive underbetonet eller gjort lovligt abstrakte i Kristevas læsning – selvom hun ikke kun skriver under inspiration fra Lacan, men også fra Marx – mens en diskursteoretisk inspireret læsning kan åbne op for disse forbindelser, således som jeg har forsøgt at antyde her – og i øvrigt gennem hele opgaven.

Denne markering af inspiration fra og distance til Kristeva skal lede til en anden – og denne gang helt entydig – distancering. Det gælder distanceringen til den omfattende mængde af Bachtin-forskning, som anvender Bachtins refleksioner over forholdet mellem forfatteren og helten, det jeg har kaldt talesubjektpositionen og karaktererne, som argumentationsgrundlag for Bachtins forståelse af forholdet mellem jeg og den anden. Der er ingen tvivl om, at hos den tidlige Bachtin – ikke mindst i *Forfatter og helt* – blandes forholdene på en uigennemskuelig måde, men målet må være at holde de to forhold ude fra hinanden. Ellers opstår der, efter min opfattelse, løselige problemer. Dette kan f.eks. illustreres ved en sammenligning mellem Bachtins læsning af Dostojevskij og hans læsning af Rabelais, hvor afsættet selvsagt er Bachtins positive vurdering af begge forfattere. Hos Dostojevskij er, ifølge Bachtin, forholdet mellem forfatter og helt horisontalt, de er lige og indgår i dialog med hinanden; mens hos Rabelais er forholdet mellem forfatter og helt, stadig ifølge Bachtin, hierarkisk, således at forfatteren hæver sig over sine helte og monologisk bestemmer over dem, dvs. Rabelais behandler sine helte på samme måde som Tolstoj, den forfatter Bachtin konstant nedvurderer i bogen om Dostojevskij (men hylder andre steder, jvf. f.eks. Bachtin, 1979a, s.178). Implikationerne af dette er, at man enten må vælge at gøre som Morson & Emerson (selvom deres præmisser er en anelse anderledes), nemlig at kritisere

Bachtins Rabelais-bog som en fejltagelse fra Bachtins side og dermed skabe en sammenhæng i hans værk og hans forståelse af subjektet og subjektforhold, eller som Gardiner så at sige gør, nemlig slet og ret være tavs omkring, at Rabelais er en monologisk forfatter og i stedet fokusere på det revolutionære potentiale i Rabelais -bogen. Eller som jeg vil anbefale: at se Bachtins fortolkninger af Dostojevskij og Rabelais – og Tolstoj, Goethe og hvem han nu ellers fortolker – som forsøg på at afdække de historisk -epokale, kulturhistoriske, genre-mæssige og sproglige forhold, der udgør mulighedsbetingelserne for, at disse værker, disse ytringer, har kunnet skabes som betydende æstetiske helheder – og så forstå Bachtins tilgang til subjektet og subjektforhold i forlængelse af denne tænkning. Det er i det mindste det jeg har forsøgt at gøre i dette kapitel.

5.

Med denne gennemgang håber jeg at have påvist, at Bachtin befinder sig inden for den teoretiske anti-humanisme hvad angår hans forståelse af subjektet og subjektforhold, og jeg håber at have fået antydning, at denne forståelse er i overensstemmelse med hans samlede teori – et forhold, jeg dog skal uddybe i min konklusion.

Før jeg vender mig mod konklusionen, vil jeg imidlertid kort kommentere Gardiners anden bestemmelse af Bachtins humanisme, dvs. hans idé om at Bachtin er humanist, fordi Bachtin udviser en interesse for frihed og lighed, opfyldelsen af menneskelige potentialer, kamp mod undertrykkelse mv., idet dette er et forhold som mange Bachtin-forskere netop fremhæver som argument for, at Bachtin er humanist. Hertil kan man kun sige, at hvis dette er definitionen på humanismen, så er Bachtin humanist – han har, som jeg nævnte i sidste kapitel, et 'kulturpolitisk' ærinde, hvor han søger at blotlægge forskellige kulturers, genrers, sprogs hierarkiserende eller anti-hierarkiserende omgang med sandheden, godheden osv., og der er ingen tvivl om, at han tager parti for anti-hierarkiseringen, friheden mv. Men denne definition står ikke i modsætning til anti-humanismen, tværtimod kunne man sige, at Bachtin nødvendigvis, ifølge sin egen teori, må være interesseret i frihed, anti-hierarkisering mv., fordi dette om noget har været bestemt af de intellektuelle genrer i det 20. århundrede. Eller med andre ord: det centrale spørgsmål i diskussionen af humanisme og anti-humanisme kan aldrig afgøres af spørgsmålet om, hvilken politisk holdning, man indtager, men må

afgøres på et filosofisk grundlag, hvor spørgsmålet angår subjektets status – og set i dette perspektiv er altså Bachtin anti-humanist.

KONKLUSION

Bachtins betydningsteori

1.

I løbet af denne opgave har jeg forsøgt at fremskrive en sammenhængende opfattelse af fire forskellige områder inden for Bachtins teori: historie, genre, sprog og subjekt, og det er sket ud fra den tese, at disse fire områder i fællesskab udgør fundamentet for hans betydningsteori. Min fremskrivning af områderne har været præget af en ekspliciteret bevægelse mellem kritiske og konstruktive momenter, og samtidig har jeg flere steder antydnet, hvorledes man kan se forbindelseslinjer mellem områderne. I denne konklusion er målet primært at fokusere på disse forbindelseslinjer og således give en kort samlet fremstilling af Bachtins betydningsteori. Dette vil fylde den væsentligste del af konklusionen, men jeg skal også tage tråden op fra de antydninger af Bachtins kulturpolitiske ærinde, jeg har nævnt undervejs, for på denne måde at tegne en samlet profil af Bachtins position inden for det 20. århundredes tænkning. Og hermed vil opgaven finde sin endelige afslutning.

2.

I min fremskrivning af Bachtins betydningsteori har læsestrategien i al væsentlighed været styret af en betoning af det historiske perspektiv i Bachtins tænkning, og det gælder ikke alene i forhold til mit omfattende forsøg på at præcisere Bachtins historieopfattelse, men i lige så høj grad i forhold til de andre tre områder: genre, sprog og subjekt. Alle stederne har jeg kritisk omgået Bachtins tendenser til metafysiske, klassifikatoriske og substantialistiske indslag til fordel for den gennemgribende historisering, han først og fremmest giver udtryk for. Og mit håb er, at argumentationen for denne historisering har været så grundig undervejs, at jeg her kan tillade mig at antage den som etableret refleksionsramme og underbetone den i den følgende mere systematiske fremstilling.

Det er oplagt at tage afsæt i Bachtins forståelse af en given historisk-epokal sammenhæng, når man skal forsøge at give en sammenhængende og systematisk fremstilling af hans betydningsteori, for selvom den udgør en differentieret, kompleks og dynamisk helhed, har han peget på nogle grundlæggende strukturer, som involverer forbindelsen mellem historie, genre, sprog og subjekt.

Enhver given historisk-epokal helhed kan, ifølge Bachtin, forstås som en helhed, der kan opdeles i seks forskellige, men indbyrdes eller – som Bachtin oftest ville sige – organisk sammenhængende kontekstuelle niveauer: en individ-, livsverdens-, kulturverdens-, samfundmæssig, national og sluttelig epokal kontekst.

Individkonteksten udgør den konkrete, specifikke kontekst, hvor subjektet manifesterer sin ytring i forhold til et andet subjekt, hvad enten det nu er tjeneren som modtager en bestilling eller poeten som afslutter sin digtsamling. Det er denne uoverskuelige mængde af ytringer inden for en historisk-epokal sammenhæng, Bachtin definerer med sit begreb om forskelligstemmer, og man kan sige, at i deres forenede helhed udgør alle forskelligstemmerne reelt epokens realiserede betydning, de udgør det jeg har kaldt epokens kultur.

Denne individkontekst er imidlertid situeret inden for såvel en livs- og kulturverdenskontekst som en samfundmæssig kontekst (af sociale, økonomiske mv. forhold). Disse kontekstuelle forhold er på den ene side adskilte i den forstand at livs- og kulturverdenen udgør et sprogligt-genremæssigt felt, mens samfundskonteksten udgør et ikke-sprogligt-genremæssigt felt, men de er på den anden side sammenhængende idet Bachtin fastholder, at de primære talegenrer/forskelligtale, som er regulerende i livsverdenen, såvel som de sekundære talegenrer/forskelligsprog, som er regulerende i kulturverdenen, er dannet i en konkret, men kompleks krydsning af disse tre forskellige kontekster. Bachtin peger f.eks. selv på hvorledes den polyfone roman blev muliggjort af en bestemt krydsning mellem ikke mindst den menippæiske satires genretradition og kapitalismens voldsomme indbrud i et agrart, tilbagestående Rusland. Og det væsentlige er naturligvis, at Bachtin lader genren, uanset om det er en primær eller sekundær talegenre, besidde en relativ selvstændighed og egen logik, den kan ikke reduceres alene til de givne kulturel-ideologiske eller social-økonomiske forhold, samtidig med at han pointerer, at den er et produkt af og indtager en specifik position og funktion inden for den givne kulturel-ideologiske og social-økonomiske kontekst. For

med denne komplekse dobbelthed sikrer Bachtin sig mod en fetichering af enten det kulturelle eller samfundsmæssige og åbner op for en dynamisk tænkning af forbindelseslinjerne mellem områderne.

Selvom Bachtin primært diskuterer relationen mellem det officielle og det uofficielle på et epokalt niveau, ligesom jeg hidtil har gjort, så er det klart at denne relation (også) udspiller sig inden for triaden af livsverdens-, kulturverdens- og den samfundsmæssige kontekst. Jeg har undervejs i opgaven især vægtet den officielle kultur, fordi Bachtin betragter den som tæt sammenflettet med etableringen af den monologiske sprogopfattelse, mens han ser forskelligheden – som ikke entydigt, efter min opfattelse, kan bestemmes som sammenflettet med den uofficielle kultur – som konstitutionsfaktoren bag den dialogiske sprogopfattelse. Og disse to sprogopfattelser er knyttet sammen med de forskellige genrer, både de primære og sekundære talegenrer, og således også med livs- og kulturverdenen, samtidig med at de under særlige historiske betingelser kan være medkonstituerende i dannelsen af nye genrer – det Bachtin især diskuterer i forbindelse med de historiske perioder, hvor forskellige nationale sprog, og det vil altså sige forskellige nationale kontekster og kulturer, mødes med særlig intensitet og giver ophav til nye genredannelser. Således arbejder Bachtin med en organisk sammenhæng, en gensidig påvirkning, accentuering og konstituering mellem sprogopfattelserne, de forskellige genrer og de historisk-kontekstuelle forhold.

Det sidste kontekstuelle niveau, Bachtin diskuterer, er det historisk-epokale niveau, og dette er særligt centralt, fordi dette niveau ikke blot rummer alle de andre, men også fordi Bachtin tillægger det en afgørende vægt. Dette skyldes, at Bachtin kan siges at arbejde med en idé om, at enhver epoke udgøres af et specifikt internt determinationsmønster, dvs. et specifikt relationelt felt, konstitueret af og konstituerende for det konfliktuelle forhold mellem de centripetale og centrifugale kræfter, som organiserer og distribuerer de sproglige, genremæssige og historiske forhold (hvor historiske forhold her er forstået helt specifikt som relationen mellem livs- og kulturverdenskonteksten på den ene side og samfundskonteksten på den anden side). Det vil mere konkret sige, at det er epokens interne determinationsmønster som sætter dominansforholdet mellem den dialogiske og monologiske sprogopfattelse og dermed også forholdet mellem de dialogiske og monologiske primære og sekundære talegenrer, det er dette mønster som bestemmer hvilke genrer der dominerer

genrehierarkiet, konstituerer bevægelsen mellem samfundsmæssig destabilisering og stabilisering, mellem den officielle og den uofficielle kultur, hvor hele dette komplekse felt af modstridende og gensidigt påvirkende relationer indgår i en specifik epokal konstellation, som netop er kendetegnende for den givne historiske epokes interne determinationsmønster. Og den konsekvens Bachtin trækker af dette er, at det er denne konstellation som sætter rammerne for hvad der kan siges, skrives, tænkes inden for den givne epoke, den er konstituerende for den givne epokes opfattelser, værdier, traditioner, forståelsesmønstre mv., kort sagt: den sætter det Bachtin selv kald er epokens "verdensanskuelsessystem" (Bachtin, 1974, s.181). For en ordens skyld bør det her gentages, at selvom Bachtin på denne måde hævder, at enhver given epokes interne determinationsmønster definerer et bestemt verdensanskuelsessystem, så insisterer han samtidig på, at der inden for hver epoke findes en radikal pluralitet og heterogenitet af – for nu at forsøge at danne en pæn sløjfe – individkontekster således som de er sat og muliggjort inden for livsverdens-, kulturverdens- og den samfundsmæssige kontekst og de heri mangfoldige konstituerede og konstituerende primære og sekundære talegenrer, hvilket skaber rum for en stor forskellighed af subjektpositioner og dermed for subjektets realisering af betydning – den konkrete sproglige ytring.

Til denne forståelse bør naturligvis tillægges Bachtins overordnede syn på historien – det jeg har bestemt som hans udlægning af historien fra 'den store tids' perspektiv. Her har jeg argumenteret for, at han gør op med en totaliserende historieopfattelse som vil forklare hvordan historien bliver til og hvilket mål den har til fordel for en forståelse af historien som en ikke-kausal, ikke-lineær og ikke-teleologisk proces. Ud fra dette perspektiv betragter Bachtin så historien som bestående af en lang række epokale helheder, som udgør selvstændige helheder med hvert deres interne determinationsmønster, og selvom han ofte insisterer på, at der er tale om åbne helheder – det er et af hans yndlingsudtryk, uanset om det gælder epoker eller litterære værker – og dermed giver rum for, at enhver epoke på en eller anden måde forbinder sig med andre epoker, så udviser hans fremstillinger en klar tavshed om disse forbindelseslinjer til fordel for en markering af deres forskellighed. Selv i hans genre-teori, hvor han ynder at opspore en given genres lange historie, er hans pointe, at genren indgår på forskellig vis i hver epokes genrehierarki og dermed at dens position, funktion og udnyttelse er grundlæggende forskellig fra epoke til epoke. Og dette betyder en afsked med

enhver historiefilosofisk antagelse om fremskridt og mål i historien og i stedet en fastholdelse af en gennemgribende historisering.

Med denne koncentrerede fremstilling af forbindelseslinjerne mellem Bachtins forståelse af forholdet mellem historie, genre, sprog og subjekt håber jeg samtidig at have påpeget, dels hvorledes Bachtin undgår ensidige, hypotaserende positioner – det være sig af historie-, genre-, sprog- eller subjektfilosofisk karakter – dels hvorledes alle fire områder indgår i realiseringen af en konkret betydning, en sproglig ytring – hvilket naturligvis vil sige, at selve ytringen er gennemkrydset af historiske, genre-, sproglige og subjektuelle forhold, hvorfor en forståelse af den kræver en afdækning af disse forhold. Det var det teoretisk og metodisk formulerede som at de fire områder udgør mulighedsbetingelserne for ytringens realisering, og jeg håber nu ikke blot at have eftervist denne teses holdbarhed, men samtidig at have skabt grundlag for at hævde, at Bachtins betydningsteori således udgør et interessant og relevant bud på en nuanceret betydningsteori.

3.

I det foregående – som i opgaven generelt – har jeg underbetonet Bachtins ellers udprægede værdiladede holdning til de fænomener, han beskæftiger sig med. Dette har jeg gjort, fordi jeg mener, at de teoretiske diskussioner og indsigter som findes hos Bachtin først og fremmest kræver en – netop – teoretisk diskussion og stillingtagen, f.eks. giver det ikke meget mening at vurdere Bachtins genre-teori ud fra hans privilegering af de dialogiske genrer. Men omvendt vil det stride både mod Bachtins værk, der som helhed altså er værdiladet og værdiladende, og mod en af hans grundlæggende indsigter, nemlig at enhver ytring er formuleret i en genre, som indholder et specifikt syn på verdenen, ikke at reflektere det syn på verdenen, som han giver udtryk for i sit forfatterskab. Og hertil kommer, at der er sammenhæng mellem det teoretiske og det værdimæssige aspekt i Bachtins tænkning.

Dette er tydeligt i den gennemgribende historisering, jeg har påpeget flere gange, for i denne historisering og relativisering af alle forhold – samfundsmæssige, kulturelle, genre-, sproglige, intersubjektive – ligger der en politisk betydning, dels fordi den eksplícit er skrevet op mod den officielle kultur, den herskende tænkning, der præsenterer sig som

tidsløs, eviggyldig og sand, og dels fordi den afslører eller fremhæver at alle ting og forhold er noget skabt, produceret og dermed foranderligt. I dette er indskrevet et spørgsmål om de socialpolitiske og kulturelle centraliseringsprocesser, om den kulturelle magt og undertrykkelse, udelukkelse og marginalisering, om de samfundsmæssige og ideologiske kampe, der udspiller sig omkring sandhed, godhed, skønhed mv. – og der er ingen tvivl om, at Bachtins klare privilegering af det dialogiske, romanen og latterkulturen over for det monologiske, eposet og den officielle kultur er et indspil i disse kampe. Når Bachtin fremhæver romanen skyldes det jo ikke mindst, at den udgør et samlings- og refleksionspunkt, der lader en epokes eller kulturs mangfoldige genrer krydses og komme til orde, og dermed peger romanen – i det mindste den dialogiske – på, at der ikke gives én sandhed, således som eposet hævder, men at der gives en pluralitet af sandheder, hvis sameksistens – det er Bachtins pointe – peger på muligheden af en ikke-hierarkisk, ikke-undertrykkende og ikke-udelukkende, kort sagt: en fri og lige omgang mellem mennesker. Det er – i denne kultur-politiske refleksion – samme pointe som skjuler sig bag Bachtins privilegering af latterkulturens ambivalente negeringslogik, hans videnskabskritiske opgør med den traditionelle og strukturelle lingvistik, sprogfilosofi, stilistik og romanteori, hans forkærlighed for den sokratiske dialog, den menippæiske satire og hele feltet af grotesk realisme.

I denne kritik af den officielle kultur og dens søgen efter magten og sandheden såvel som den primært litterært reflekterede tilgang minder Bachtin om en væsentlig del af den vestlige marxisme – det gælder Adornos kritik af den instrumentelle fornufts herredømme og håbet om at den modernistiske litteratur kan afsløre glimtet af en menneskelighed, det gælder Lukács' kritik af den gennemgribende tingsliggørelse og håbet om den episke romans dannelseseffekt; Brechts kritik af kapitalismens undertrykkende system og hans tillid til det *episke* teaters revolutionær-politiske potentialer; og det gælder – for blot at komme med et sidste eksempel – Gramscis kritik af kapitalismens hegemoniske struktur og ideologi og håbet om at den undertrykte klasses folkekultur kan repræsentere en kritisk modkraft. Videre kunne man nævne, at Bachtin deler fodslag med den vestlige marxisme i den videnskabskritiske tilgang, ikke mindst den konstante kritik af positivismen, kritikken af udialektisk marxisme og af stalismen, optagetheden af formens og stilens betydning i litterære værker mv., men selvom der er denne overvældende mængde af ligheder, er Bachtin – som

nævnt – ikke marxist, han antager ikke at økonomien er determinerende i sidste instans. Hans teori er i stedet vokset ud af en historisk, åndshistorisk og dermed hermeneutisk tradition under påvirkning af nykantianisme og fænomenologi, formalisme og marxisme, og dette er resulteret i en tilgang, som tager en række af de bedste momenter fra hermeneutikken, ikke mindst insisteringen på at enhver ytring skal forstås i den kontekst, den blev til i, at del og helhed gensidigt konstituerer hinanden mv. – uden at Bachtin deler den politiske konservatisme som findes hos en Heidegger eller Gadamer – og forener dem med en tænkning som – i dag – kan bestemmes som diskursteoretisk i lighed ikke mindst med Foucaults projekt. Som Foucault inden for de områder, han fokuserer på, søger Bachtin at blotlægge forskellige kulturers, sprogopfattelsers, genrers officielle eller uofficielle, hierarkiserende eller anti-hierarkiserende, undertrykkende eller frigørende omgang med sandheden, godheden osv. samt de implikationer det har for mennesket. Og denne blotlægning er ikke alene en historie-, kultur- eller betydningsteori, men også en kulturpolitik, forstået ud fra det kriterium, at 'politik' præcis også handler om og indgår i en kamp mellem forskellige måder at beskrive eller fortolke på. Og derfor kan romanen – som antydnet – stå som symbolet på Bachtins kulturpolitiske ærinde: romanen beskriver og fortolker verdenen i et dialogisk perspektiv, som insisterer på det åbne møde mellem en mangfoldighed af sandheder, verdensanskuelser, værdier mv. uden at tillade hierarkisering, undertrykkelse eller marginalisering, men i stedet fordrer en konstant kritik og selvkritik – og det samme gør Bachtin i sit forfatterskab. Dette er også baggrunden for, at jeg vil tillade mig ikke blot at hævde, 'at Bachtins betydningsteori udgør et interessant og relevant bud på en nuanceret betydningsteori', men at den samtidig peger på et interessant og relevant kulturpolitisk ærinde.

4.

Som nævnt i begyndelsen af dette kapitel har min læsning været styret af et strategisk valg – en betoning af det historiske i Bachtins tankegang og en kritik af hans mere metafysiske, klassifikatoriske, substantialistiske mv. tendenser. Dette valg er – kan man sige – et udslag af Bachtins egen indsigt: 'Det er næppe muligt at tale om nødvendighed i humanvidenskaberne. Her er det kun videnskabeligt muligt at afdække *muligheder* og at *virkeliggøre* en af dem' (Bachtin, 1994e, s.139). Det har jeg gjort, jeg har afdækket én mulighed hos

Bachtin og forsøgt at virkeliggøre den i denne opgave, men mit håb er, at denne mulighed ikke blot giver en produktiv forståelse af Bachtins forfatterskabs interne sammenhæng og dets placering inden for den kulturteoretiske og kulturpolitiske tænkning i det 20. århundrede, men samtidig åbner op for andre, nye og videre muligheder for at udforske Bachtin: hvorledes kan Bachtins betydningsteori omsættes i analysen af sproglige ytringer, hvorledes kan den åbne op for analysen af ikke-sproglige ytringer – maleri, musik, film mv. – hvorledes kan den udgøre et kulturpolitisk indspil i forhold til nutidens hyperkomplekse multinationale, multikulturelle og multimediale verden mv.? At afdække disse muligheder og virkeliggøre dem må imidlertid lægge beslag på et andet arbejde.

NOTER

Noter til ”Indledning: Betydningens betingelser”.

¹ En praktisk bemærkning. Jeg har valgt at oversætte alle titler på Bachtins værker til dansk – samt alle citater fra Bachtin såvel som andre – og første gang et værk optræder nævner jeg hele titlen og dets forfatterår. Herefter forkorter jeg de af Bachtins titler som er særligt lange og undlader forfatterår, men oplysningerne kan findes i litteraturlisten. Det bør desuden bemærkes, at jeg arbejder med Bachtin i oversættelse, da jeg ikke behersker russisk, og på baggrund af information om oversættelsernes kvalitet fra russisk kyndige – Nina Møller Andersen og Johan Öberg – har jeg valgt at anvende danske, svenske, tyske og engelske oversættelser i nævnte rækkefølge. I forbindelse med Bachtins essay ”Ordet i romanen” har jeg haft mulighed for at arbejde med den kommende danske oversættelse (da jeg er redaktør af den sammen med Jørgen Bruhn), men for den almene tilgængeligheds skyld refererer jeg til den tyske oversættelse.

² Det religiøse islæt i Bachtins forfatterskab kommer især frem i *Forfatter og helt*, ”Retorikkens løgnagtighed” (1943) og ”Mod en genbearbejdelse af Dostojevskij bogen” (1961), men jeg har i det store hele fravalgt at gå ind i en diskussion af denne religiøsitet og kun trukket den ind i billedet, når jeg har fundet det højst relevant. Forskningen i Bachtins religiøse holdning har i øvrigt først og fremmest fundet sted i Rusland (jvf. Emerson, 1997), men flere vestlige forskere er også begyndt at interessere sig for emnet, f.eks. Ruth Coates (1998) og herhjemme Alex Fryszman (1996 og 2002).

³ Der er givet mange fremstillinger af Bachtins forfatterskab og de divergerer alle fra hinanden (og fra denne) på den ene eller anden måde, f.eks. er der forskellige meninger om antallet af perioder: Clark & Holquist udpeger 4 perioder (jvf. Clark & Holquist, 1984, s.3), Morson & Emerson mener også at der er 4 perioder, men at den ene har to spor (jvf. Morson & Emerson, 1990, s.64f), mens Todorov lokaliserer 6 perioder (jvf. Todorov, 1984, s.11-12). Jeg har valgt en bred fremstilling, dels fordi billedet af forfatterskabet stadig nuanceres, senest med udgivelsen i 1996 af det femte bind (som er det hidtil eneste bind) af Bachtins *Samlede værker*, hvor mange hidtil upublicerede tekster er blevet trykt, dels fordi der er så omfattende tekstgenetiske problemer, at en mere præcis opdeling indtil videre er temmelig vanskelig (jvf. nedenfor). For grundige gennemgange af Bachtins forfatterskab og perioderne i det kan henvises til de nævnte værker af Clark & Holquist og Morson & Emerson; mens jeg selv sammen med Jørgen Bruhn har givet en fyldig redegørelse for den første periode (i Bruhn & Lundquist, 1998) og den anden periode (i Bruhn & Lundquist, 2001a).

⁴ Den modsigelsesfulde Bachtin-reception behandles hos Morson & Emerson, 1990, s.4, og Paul de Mans kommentar findes hos de Man, 1989, s.110-111. Angående eksempler på analyser af populærkulturelle fænomener se f.eks. Fiske (1989), Stam (1989), Pedersen (1996 og 1998) og Lundquist (1998 og 2002a); mens analyser af finlitterære værker kan findes hos bl.a. Lodge (1990), Doctor (1994) og Meyer (1998). Mere udfoldede fremstillinger af Bachtin-receptionen kan findes i *The Bakhtin Newsletter* (1996), hvor der gives et kort rids af 10 forskellige landes Bachtin-reception, hos Emerson (1997) som giver en fyldig redegørelse for den russiske Bachtin-reception, og hos Andersen & Lundquist (2002), hvor der gives en grundig redegørelse for den danske Bachtin-reception.

⁵ Diskussionen af hvorvidt Bachtin har udgivet bøger og artikler i andres navne er bl.a. taget hos Clark & Holquist, som gør sig til talsmænd for, at Bachtin udgav bøger og artikler i sine kollegers navne (se Clark & Holquist, 1984, kap.6), mens påstanden afvises på forskellig vis af bl.a. Morson & Emerson (1990, kap.3) og Hirschkop (1999, s.126ff). Den omvendte problemstilling er indikeret af Poole (2001b).

⁶ Det bør bemærkes, at der naturligvis også er uenighed om, hvorvidt Volosjinov og Medvedev er marxistiske i deres orientering, f.eks. hævder Clark & Holquist, at Volosjinovs og Medvedevs værker ikke er marxistiske (Clark & Holquist, 1984, s.153-54), og mens Morson & Emerson klart mener, at værkerne er

marxistiske (Morson & Emerson, 1990, s.117), indtager Hirschkop en mellemposition: værkerne modsiger ikke en marxistisk orientering, men implicerer den heller ikke (Hirschkop, 1999, s.131).

⁷ Det fragmentariske ved Bachtins tekster kan enhver overbevise sig om ved at læse f.eks. *Mod en handlingens filosofi* (1920-24), eller "Teksten som problem" (1959 -61); mens beskrivelsen af Bachtins tidlige skrifers miserable tilstand bl.a. kan findes hos Holquist (1993, p.vii).

⁸ I denne opgave vil jeg stort set se bort fra Bachtins liv, men en god fremstilling findes i Holquist & Clarks klassiske biografi *Mikhail Bakhtin* (1984), som også leverer en gennemgang af Bachtins særegne udgivelses-historie. Da denne biografi imidlertid gentager en lang række af de myter, som er blevet spundet om – og af – Bachtin, bør den suppleres med f.eks. Hirschkops opdaterede version *Mikhail Bakhtin. An Aesthetic for Democracy* (1999), hvor mange af myterne gennemhulles og de nyeste forskningsresultater præsenteres. På dansk findes en kort introduktion til Bachtins liv og værk – som bygger på begge de nævnte bøger – hos Bruhn & Lundquist (2001b).

⁹ Citatet er hentet hos Hirschkop, 1999, s.xvi. Det er i øvrigt også hos Hirschkop, at man finder de fleste kommentarer omkring tekstgenetiske vanskeligheder og Botjarovs og Kozjinovs 'udgivelsespolitik' (jvf. Hirschkop, 1999, s.112ff.); men i forbindelse med en tekstkritisk afdækning af forfattersår og inspirationskilder bør Pooles forskellige arbejder også fremhæves (jvf. Poole 1998, 2001a og 2001b). For en ordens skyld bør det også påpeges, at selvom det naturligvis er uhæderligt af Botjarov og Kozjinov at slette henvisninger, så var Bachtin ikke selv videre hæderlig med hensyn til opgivelsen af sine kilder, f.eks. har Matejka påvist en omfattende inspiration fra Broder Christiansens *Philosophie der Kunst* i Bachtins tekst "Indholdets, materialets og formens problem" (jvf. Matejka, 1996), mens Poole har påvist, at Bachtin direkte har oversat længere passager fra Cassirers *Individuum und Kosmos* i sin bog om Rabelais (jvf. Poole, 1998) – uden at Bachtin henviser til Christiansen eller Cassirer de relevante steder.

¹⁰ Alle Bachtin-forskere bemærker disse modsigelser og flertydigheder, se f.eks. Todorov (1984, s.63ff.) og Morson & Emerson (1990, s.2), og Gardiner gør desuden opmærksom på Bachtins vage formuleringer, hans evige gentagelser og utallige neologismer, der dukker op for blot at forsvinde igen (jvf. Gardiner, 1992, s.1).

¹¹ Det tætteste man kommer er, så vidt jeg er orienteret, Gorm Larsens "Diskurs og dialogicitet – eller Bachtin som semiotiker", hvor målet også er en afdækning af Bachtins betydningsteori, men nærværende forsøg adskiller sig væsentligt fra Larsen ved den eksplisite inddragelse og diskussion af Bachtins historie- og subjekttopfattelse samt den langt højere grad af nuancering i genre- og sprogopfattelsen som følger af, at jeg har langt mere plads til rådighed. Larsen præsenterede oprindeligt sin tekst som foredrag ved *Bachtinselskabet i Danmarks seminar "Bachtins sprogteorier – i forskellig belysning"* (2001), og han har været så venlig at give mig et eksemplar af sin tekst. Den udgør et afsnit i hans ph.d. og vil blive udgivet efteråret 2002.

¹² I forlængelse af et forslag fra Kristeva (1970) anvendes termen *translingvistik* visse steder frem for begrebet metalingvistik; men da det i dag er den mest udbredte praksis i den anglo-amerikanske og nordiske Bachtin-forskning at tale om metalingvistik, vil jeg følge denne praksis her.

Noter til "Kapitel 1: Historieopfattelse"

¹ Det bør påpeges, at Bachtins tanker også er blevet anvendt inden for en marxistisk, historie-materialistisk udlægning, men jeg har ikke kendskab til nogen fortolkninger inden for denne orientering som ikke samtidig kritiserer Bachtin for idealistiske elementer (jvf. f.eks. Gemzøe, 1971, s.21 og s.26, Madsen, 1971, s.104, Stallybrass & White, 1987, s.6ff, Percey, 1987, s.71f, Gardiner, 1990, s.182 og s.187 og Brandist, 2000, s.91). Man kan altså ikke tale om, at Bachtins historieopfattelse i egentlig forstand er blevet udlagt marxistisk, og derfor ser jeg her bort fra forsøgene på at integrere Bachtins tænkning i en marxistisk forståelsesramme. Det er i øvrigt også fra de nævnte værker, at en del af den kritik jeg senere vil anføre kommer.

² Denne holdning repræsenteres af bl.a. Zima (1989), Côté (2000) og Holquist (1990) – omend Holquist samtidig opfatter Bachtin som ’militant *anti-hegelianer*’ (Holquist, 1990, s.16 og s.73).

³ Cassirers betydning for Bachtin er en relativ ny opdagelse inden for Bachtin-forskningen. Så vidt jeg ved var det Brian Poole som satte fokus på dette forhold ved et foredrag på Bachtin-centreret i Sheffield i 1996 (Poole, 1998), og effekten har været en stadig opsporing af lighedspunkter mellem Cassirer og Bachtin. Ud over de nævnte artikler af Brandist har forbindelseslinjerne mellem Cassirer og Bachtin optaget Holquist (jvf. Holquist 1998 og 2001 – dog uden at nævne Hegel en eneste gang), Bruhn (1999 og 2001), Bruhn & Lundquist (2001a) og – omend initialt – Gemzøe (2002).

⁴ Ifølge Jensen hersker der en vis forvirring om, hvad historismen dækker, og derfor giver jeg denne korte karakteristik (jvf. Jensen, 1995, s.141f). Det kan i øvrigt nævnes, at ud over Jensen bygger den følgende fremstilling af historismen og den efterfølgende diskussion på: Clausen, 1963, s.20ff; Hass, 1977, s.12-32; Olsen, 1979, kap. IX-XV; Dahl, 1986, kap.1; Skirbekk & Gilje, 1987, kap.10 og 19; Lübcke, 1988, ’Filosofiens forfaldstid’ og ’Dilthey: Ånd og natur’; Schanz, 1996, ’Det historiske’ og ’Omkring historiefilosofisk tænkning og metafysikkritik’; og Cassirer, 1998.

⁵ Denne relativisme var ikke et problem for de tidlige historister – Herder, Ranke, Savigny mv. – fordi de havde installeret Gud som en metafysisk-religiøs ’sikring’: enhver individualitet (individ, epoke mv.) er lige nær Gud og deres forskellighed er udtryk for Hans generøsitet. Denne metafysiske ’sikring’ forsvinder fra og med Dilthey og der søges forskellige erstatninger for at undgå relativismen, f.eks. Rickerts idé om almene værdier, der – som jeg vil vise – genfindes hos den tidlige Bachtin.

⁶ Det bør påpeges, at en væsentlig del af Bachtin -forskningen ser den nykantianske Marbruger-skole og især Hermann Cohen som hovedinspirationskilde for Bachtin (jvf. f.eks. Holquist, 1995, s.xiiiif, Bernard-Donals, 1994, 18ff, og Nielsen, 1998, 223f), og mens dette muligvis kan være rigtigt i diskussionen af den tidlige Bachtins etiske diskussioner, er jeg overbevist om, at Heinrich Rickert fra Badenerskolen udgør en væsentlig inspiration for den tidlige Bachtins historietænkning. Desværre findes der ingen diskussioner af Bachtin og hans forhold til historismen, og det nærmeste man kommer en diskussion af Rickerts i ndflydelse på Bachtin er Hirschkop (1990), hvor emnet dog er Bachtins sprogteori, og Tihanov (2000, s.45f), omend dette er meget indirekte, da Tihanov primært vil opspore linjer fra Hegel via bl.a. Rickert, Cassirer, Simmel og Dilthey til Bachtin. Her er det vigtige naturligvis, at Bachtin i sit tidlige forfatterskab kun er bekendt med Rickert og formentlig Simmel, hvorfor inspirationen må komme derfra. I øvrigt kan det nævnes, at Dmitrij Lichacev i en artikel om ’historismens princip i studiet af skønlitteratur’ faktisk fremhæver Bachtin (jvf. Lichacev, 1973, s.310f), men uden at komme ind på Bachtins historieopfattelse.

⁷ Tidligere har jeg sammen med Bruhn foreslået romantikken og især Goethe som inspirationskilde til denne tanke (jvf. Bruhn & Lundquist, 2001a, s.16), og selvom jeg nu formoder at det er Herder eller Cassirer (eller Herder formidlet via Cassirer), er der en lang række andre muligheder, for hvis man læser Olsens fremstilling af historietænkning bliver det tydeligt, at selve ideen om samlende og spredende kræfter genfindes i jødedommen, den tidlige græske tænkning, den romerske tænkning osv. (jvf. Olsen, 1979). I øvrigt diskuterer Cassirer både Herders idé og sin egen udlægning af den (i Cassirer, 1998, s.18 hhv. s.131).

⁸ Det ville være muligt at definere overadressaten teoretisk-metodologisk, f.eks. i stil med Gorm Larsen (2001) der forstår overadressaten som den fortolkning af en tekst der udkrystalliserer sig med tiden, men så vidt jeg kan se anvender Bachtin over alt begrebet om overadressaten metafysisk og derfor ser jeg bort fra det her.

⁹ Det bør nævnes, at jeg behandler positivismen, marxismen og strukturalismen som mere entydige og ensidige retninger end de reelt er, men en nuanceret udlægning og sammenligning kan ikke rummes inden for

denne opgave, og at min sammenstilling af Foucault og Bachtin er inspireret af Brandist, som afdækker den nykantianske baggrund for Foucault og Bachtin (og Derrida, i øvrigt) (jvf. Brandist, 2001), og Bruhn, som især fokuserer på Cassirer som inspirationskilde for både Foucault og Bachtin (jvf. Bruhn, 2001, s.429ff).

Noter til 'Kapitel 2: Talegenrer'

¹ I modsætning til min diskussion af Bachtins historieopfattelse skal jeg i denne fremstilling af Bachtins genreopfattelse kun i beskeden grad trække veksler på den eksisterende Bachtin-forskning. Dette skyldes som indledningsvist nævnt, at der ikke findes voldsomt mange interessante bidrag på dette område – de bedste er efter min opfattelse Copley (1988), Bruhn (2001 og 2002), Henriksen (2002) og til dels Gardiner (1992), selvom hans mest interessante diskussion udfolder sig i forhold til Volosjinovs og Medvedevs genrebegreb.

² Man kunne også argumentere for, at Bachtins kritik ikke er korrekt, fordi han reelt forskyder problemstillingen og diskuterer ud fra andre præmisser, og det er bl.a. også på den baggrund af hans kritik af Saussure og strukturalismen tenderer mod at være direkte forkert. Jeg skal ikke gå ind i en længere diskussion af dette, fordi jeg mener, at Bachtins projekt reelt adskiller sig fra både Saussure og strukturalismen; men jeg vil erklære mig enig med Larsen (2001), når han påpeger, at Bachtins forhold til og diskussion af Saussure ikke udmærker sig ved sin grundighed, men tangerer ren overfladiskhed – hvor det samme kan siges om hans forhold til og diskussion af strukturalismen, uanset hvilken version han egentlig tænker på.

³ Den mest udfoldede diskussion af Bachtins ideologibegreb findes hos Gardiner (1992), hvor det installeres inden for en diskussion af den vestlige marxistiske tradition, og hvor det klart pointeres, at det ikke skal forstås som 'falsk bevissthed' eller lignende, men netop som et specifikt verdenssyn (jvf. Gardiner, 1992, s.65f).

⁴ Da denne tolkning af Bachtin indeholder en vis radikalitet, bør det nævnes, at Bachtin vanen tro modsiger sig selv. Efter det anførte citat skriver han nemlig, at hvis talegenrerne ikke eksisterede og vi frit og for første gang skulle konstruere enhver ytring, "da ville kommunikation være *næsten* umulig" (Bachtin, 1997, s.220; min kursivering) – hvor 'næsten' naturligvis implicerer, at talegenrerne ikke kan defineres som ytringernes mulighedsbetingelse. Jeg fastholder her den radikale linje hos og læsning af Bachtin, fordi den passer ind i den sammenhæng, jeg ser i hans forfatterskab.

⁵ Denne løsning er mig bekendt ikke tidligere gennemført inden for Bachtin-forskningen. Her er tendensen i stedet en reproduktion af Bachtins egen praksis, hvor fokus rettes mod et bestemt genredefinerende træk, f.eks. verdenssyn som hos Copley (1988), helhedsdannelse som hos Shaitanov (1997) eller kronotopen som hos Falconer (1997).

⁶ At jeg her anvender begrebet talesubjektposition – fremfor forfatter- eller fortællerposition – er en antcipering af min konklusion på dette kapitel og en konsekvens af, at jeg ikke ønsker at anvende Bachtins generaliserede forfatterbegreb (jvf. 'Indledning: Betydningens betingelser', s.8). Jeg indrømmer, at begrebet er en mærkværdig og tung konstruktion, ligesom andre begreber i denne opgave, men håbet er, at det skaber en præcision og tydeliggør nogle forbindelseslinjer som ellers ikke ville komme frem. I forbindelse med begrebet 'talesubjektposition' skulle dette gerne vise sig – ud over i dette kapitels konklusion – i det senere kapitel om Bachtins subjektteori.

⁷ Bachtins begreb om kronotopen får en lidt stedmoderlig behandling i nærværende opgave, da jeg har valgt at prioritere andre områder, men da kronotopbegrebet i høj grad er 'in', ikke mindst inden for dansk Bachtin-forskning, kan jeg henvise til følgende glimrende diskussioner: Bredsdorff (1999), Liet (1997 og 1999), Tygstrup (2001) og Gemzøe (2002), hvor Gemzøes artikel ikke kun omhandler kronotopen, men en opsporing af tid- og rumforestillingerne i hele Bachtins forfatterskab.

⁸ Jeg skal i næste kapitel vende tilbage til det monologiske og dialogiske, men der set ud fra Bachtins metalingvistik, og selvom det er min opfattelse, at den monologiske og dialogiske sprogopfattelse er konstitueret af og konstituerende for de monologiske og dialogiske genrer og de to områder således er tæt sammenknyttet, kan jeg ikke her gå ind i en mere konkret fremstilling af de monologiske og dialogiske genrer. I stedet vil jeg tillade mig blot at påpege, at de mest interessante diskussioner af de monologiske genrer, ifølge min opfattelse, er dem som udfordrer Bachtins entydighed på den ene eller anden måde, jvf. f.eks. Falconer (1995) og Littlewood (2001) omkring eposet; Gade (2002) omkring dramaet og Henriksen (2002) omkring poesien, mens de mest interessante diskussioner omkring den dialogiske romangenre, herunder dens monologiske, dialogiske mv. subgenrer, findes hos Liet (1997), Gemzøe (1997), Lock (2001), Poole (2001a) og Bruhn (2001). Ved siden af disse fremstillinger, som alle primært ser karnevalet hhv. eposet som forudsætningen for den dialogiske hhv. den monologiske roman, er der en ny og spændende tendens til at sætte fokus på retorikken som en del af Bachtins romanteori, jvf. f.eks. Dentith (1997), Ping Huang (2001) og Linneberg (2001) – en mulighed som Bachtin selv åbner for i *Dostojevskijs poetik*, men som hidtil har været underbetonet.

⁹ Jeg har i denne opgave fravalgt at gå ind i en længere præsentation af forholdet mellem Bachtin og den russiske formalisme, selvom der er en række interessante ligheder og forskelle som følge af deres samtidighed og dermed fælles historisk-epokale baggrund. Begrundelsen er dels at deres forhold er særligt interessant i forbindelse med litteraturteoretiske problemstillinger – som jeg som nævnt ikke behandler – dels at forholdet er meget veldokumenteret i Bachtin-forskningen generelt, jvf. f.eks. Perchey (1986), Bernard-Donals (1994), Dentith (1995) og Bruhn (2001) samt Shaitanov (1997), som specifikt går ind i genrespørgsmålet.

¹⁰ Det er oprindeligt fra Bruhn, at jeg har fået ideen til en sammenligning mellem Bachtins genreteori og Wittgensteins familielighedsbegreb, men i forhold til den fremstilling som findes hos Bruhn (2001) og Bruhn & Lundquist (2001a) har jeg her valgt at fortolke Wittgenstein mere løst, fordi jeg mener, at dette giver en mere korrekt forståelse af Bachtins genrebegreb.

Noter til 'Kapitel 3: Metalingvistik'

¹ Der er naturligvis andre som har bemærket, at Bachtins fremstilling af hans sprogfilosofi skifter karakter fra – kort sagt – en historisk til en videnskabelig tilgang, f.eks. bemærker Andersen skiftet i sin afhandling, da hun karakteriserer 'Problemet tal egenrer' som Bachtins 'reneste sprogvidenskabelige arbejde' (Andersen, 1999, s.112), og Hirshkop taler emfaseret om en "videnskabelig vending" (Hirshkop, 1999, s.187). Men ingen af dem – eller andre, så vidt jeg altså ved – drager sprogfilosofiske konsekvenser af denne vending.

² Dette er – som så mange andre af de udsagn, jeg kommer med – diskuterbart, men efter min opfattelse er det bemærkelsesværdigt, at når Bachtin diskuterer talegenrer, især i 'Problemet talegenrer', så spiller hans sprogfilosofi en minimal rolle, mens når han diskuterer sprog, ikke mindst i 'Teksten som problem', så spiller hans begreb om talegenrer en minimal rolle. Derfor mener jeg ikke at man hos Bachtin finder en egentlig gennemtænkning af forholdet mellem sprog og genre, og jeg tror at det skyldes, at den sprogopfattelse man finder hos den sene Bachtin står i modsætning til hans samtidigt udviklede begreb om talegenrer. Når jeg her taler om et spændingsforhold skyldes det imidlertid, at en nærlæsning af hans tekster afslører en bevidsthed om problemet.

³ Kun tendentielt, fordi der er en tendens til at søge de faste regler – grammatiske, syntaktiske mv. – inden for lingvistikken, og illegitimt fordi der trods alt er stor forskel på de forskellige lingvistikker i deres normative (græsk antik), religiøse (middelalder og frem), naturalistiske (oplysningstiden) osv. udgaver (jvf. f.eks. Diderichsen, 1966). Samme forhold gør sig i øvrigt gældende i forhold til sprogfilosofien, både hvad angår Bachtins reduktion af forskellen mellem de mangfoldige sprogfilosofier og det 'tendentielt illegitime' ved denne reduktion, jvf. f.eks. Collin & Guldman (1998), som viser hvorledes tænkningen af sproglig betyd-

ning i al væsentlighed har været hængt op på bestemmelsen af et givent udsagns sandhedsbetingelser samt hvor forskellig denne tænkning er set i et sprogfilosofisk stræk fra Platon til Putnam.

⁴ Med Egebak kunne man sige, at Bachtin her slår om til en metafysisk forståelse af lingvistikens objekt, således som Egebak selv påviser det i forbindelse med Saussure (jvf. Egebak, 1972, s.36f). Men da jeg som nævnt mener, at man kan lokalisere et spændingsforhold hos Bachtin i hans udlægning, vil jeg ikke gå så langt her. Det samme gælder i øvrigt hos Saussure, som Egebak også påpeger samme sted.

⁵ I Bachtins selvforståelse er det sidste forhold, altså at fokus ligger på ytringen, en *pointe*, han ofte henviser til, når han skal profilere sin teori, men det er klart, at Bachtin ikke overskrider f.eks. Saussures teori blot ved at lægge vægt på den modsatte pol af Saussure. Modsætningen er den samme. Derfor er Bachtins tidlige metalingvistik langt mere interessant. Men det kan i denne sammenhæng nævnes, at Bachtins vægning af ytringen har givet anledning til mange sammenligninger mellem hans teori og det man bredt kan kalde en 'pragmatisk' eller sprogbrugsorienteret teori – f.eks. er Bachtin blevet sammenlignet med Peirce, Austin, Searle, sociolingvistikken mv. (jvf. f.eks. Andersen, 1999 og 2002, Hansen, 2002, og Stewart, 1983).

⁶ Det kan her bemærkes, at i de engelske oversættelser bliver de tre første begreber stort set slået sammen til 'heteroglossia', mens enhedssprog kaldes 'monoglossia' og mangesprog kaldes polyglossia. Dette er en for - stælig forsimpning, og den er også udtryk for, at Bachtin ikke arbejder konsekvent med sine begreber, og at han laver en lang række afledninger af begreberne, f.eks. forskelligtalehed, forskelligtaleligt mv., som er mærkværdige og uskønne på ethvert sprog. Jeg fastholder her Bachtins adskillelse mellem forskelligstemmer, -tale og -sprog, da jeg mener, at det giver en ellers usynlig sammenhæng i Bachtins værk – og samtidig er det også denne praksis den tyske og den kommende danske oversættelse følger.

⁷ Der er naturligvis tale om en fortolkning. I "Ordet i romanen" udgør den genre-mæssige differentiering kun en blandt flere udgaver af forskelligtale – ved siden af professionsmæssige, generationsmæssige, epokale osv. Men da Bachtin netop senere inddrager disse områder under sin genreteori, finder jeg det rimeligt at lave denne tolkning. Sammenlign f.eks. Bachtin, 1979a, s.180f med Bachtin, 1997, s.203f. Desuden bør det nævnes, at både Todorov og Larsen laver en lignende fortolkning (jvf. Todorov, 1984, s.56 og Larsen, 2001).

⁸ To bemærkninger. For det første anvender Bachtin begrebet 'det litterære sprog' både som 'det korrekte sprog' og som den sprogopfattelse der ligger til grund for eller nærmere kommer til udtryk i litteraturens sprog – og her bruger jeg det i den sidste betydning. For det andet er det i høj grad vanskeligt at give præcise henvisninger til denne forskelligartede brug af 'forskelligsprog' – end ikke den glimrende tyske oversættelse er her 'trofast' mod Bachtin – men i manuskriptet til den danske oversættelse kan denne forskelligartede brug spores. Desuden bør det bemærkes, at den tolkning jeg laver her er antydning hos Andersen, selvom hun ikke drager samme konklusioner som jeg (jvf. Andersen, 1999, s.105), og at jeg (igen) læser Bachtin lidt mod hårene: i "Ordet i romanen" sætter han bl.a. hverdags-sprog og videnskabs-sprog i en kategori over for litteraturens sprog, og dermed hævder han, at videnskabs-sproget ikke indoptager forskelligsprog – i modsætning til hans påstand i "Problemet talegenrer" (jvf. Bachtin, 1979a, s.176 hhv. Bachtin, 1997, s.204).

⁹ Bachtin taler ikke om en dialogisering af disse genrer, han kalder det en "romangørelse", men selvom jeg ikke kan påvise det her, vil jeg hævde at det er rimeligt at lave denne 'oversættelse' (jvf. Bachtin, 1991e, s.168).

¹⁰ Den russiske ækvivalent til det danske 'ord' er 'slovo' og det har en bredere betydning, idet det udover 'ord' kan betyde sprog, tale, samtale mv. (jvf. Andersen, 1999, s.110f), men jeg har valgt at fastholde 'ordet', selvom det kunne være udmærket at bruge 'sprog', men ikke tale eller samtale, da der ifølge min tolkning gælder en sprogopfattelse og ikke i den forstand en tale eller samtale, selvom sprogopfattelsen naturligvis manifesterer sig således.

¹¹ Disse aspekter af Bachtins teori er diskuteret utallige steder, men blandt de mest omfattende forsøg på såvel begrebslig afklaring og praktisk udfoldelse bør Nina Møller Andersens arbejder fremhæves (jvf. f.eks. Andersen, 1998, 1999 og 2002); mens Locks mere spekulative diskussioner af fri indirekte tale også skal nævnes, da de i teoretisk orientering ligger tættere på nærværende opgave (jvf. Lock, 1998 og 2001). Bachtin selv diskuterer især det fremmede ord i "Ordet i romanen" (jvf. f.eks. Bachtin, 1979a, s.169ff) og det to - og flerstemmige ord i *Dostojevskijs poetik* (jvf. Bachtin, 1991a, s.193ff). Det skal også bemærkes, at det er Bachtins forståelse af det dialogiske som hos Kristeva gav anledning til ideen om intertekstualitet (jvf. Kristeva, 1969) – og i forhold til Bachtin er tanken om intertekstualitet blevet udfoldet interessant hos Gemzøe (1997), Agger (1999) og Haastrup (1999), mens man hos Olsson & Vincent (1984) finder en god præsentation af begrebet fra Bachtins inspiration hos Buber frem til dets anvendelse hos Derrida.

¹² Når det ikke er helt uberettiget skyldes det, at sprogvidenskaben ifølge Diderichsen helt op i det 19. århundrede stadig anvendte dette billede, nogen tilmed med tiltro til dets sandhed, og at det under alle omstændigheder har været en udbredt forståelse (jvf. Diderichsen, 1966, s.278f).

Noter til "Kapitel 4: Subjektteori"

¹ Det sker i et interview i *Le Monde*, der er optrykt i Habermas' *Die Neue Unübersichtlichkeit* (1985), men jeg har hentet citatet fra Schanz & Thomsen (1986, s.43).

² Reelt taler Morson & Emerson også om 'det polyfone selv' og 'billedet af mennesket' som selv, men selvom det giver et par ekstra nuancer er der ingen principielle forskelle som ikke indfanges af det de kalder 'det romanagtige selv'.

³ Det er ikke muligt at redegøre for Morson & Emersons udlægning af det dialogiske, da den er utroligt omfangs- og perspektivrig, så jeg må her holde mig til en meget løs omgang med begrebet; men for en ordens skyld kan det nævnes, at deres forståelse adskiller sig fra min – således som jeg fremstillede den dialogiske sprogopfattelse i sidste kapitel – hvilket ikke kun skyldes min beskedne og underbetonende omgang med begrebet, men præcist også de subjektfilosofiske forskelle i vores respektive udlægninger af Bachtin.

⁴ Man kan sige, at selve humanisme-udlægningen trods store indbyrdes forskelle også findes hos Clark & Holquist (1984), Holquist (1990), Gemzøe (1997), Brandist (2001), Bruhn (2001, 2002) m.fl., og at der desuden findes utallige diskussioner af Bachtins subjektopfattelse, især i den tidlige version, i sammenligning med andre teoretikere, f.eks. har Bender (1998) sammenlignet Bachtin og Mead, Fryszman (2002) har sammenlignet Bachtin og Kierkegaard, Hansen (2002) Bachtin og Peirce osv.

⁵ Kristeva har skrevet to tekster direkte om Bachtin, "Le mot, le dialogue et le roman" (1969) og "Une poétique ruineuse" (1970), og jeg holder mig her primært til den anden, da den mest direkte behandler spørgsmålet om subjektet, mens den første mest af alt er et forsøg på at fremlæse en 'revolutionær poetik' hos Bachtin. Ved siden af Kristeva kan desuden nævnes f.eks. Erdinast-Vulcan (1995), Lock (2001) og Hirschkop (1999), som i en eller anden udstrækning placerer Bachtin inden for en anti-humanistisk position.

⁶ Dette gælder naturligvis kun inden for de repræsentanter, jeg diskuterer her – den tidlige Bachtin er fremstillet en lang række steder – og det skal ikke forstås som en kritik af de andre: Kristeva diskuterer ikke andre værker end Dostojevskij - og Rabelais-bogen af den simple grund, at det var det eneste udgivne af Bachtin på det tidspunkt, og Gardiner diskuterer ikke den tidlige Bachtin, da disse værker ikke var oversat til engelsk, da hans bog udkom – og modsat Morson & Emerson behersker han ikke russisk.

⁷ Retfærdigvis skal det nævnes, at Gardiner ønsker at fremstille Bachtin-kredsens opfattelse – altså Volosjnovs, Medvedevs og Bachtins opfattelse – og selvom han tillægger Bachtin denne holdning, ved han at den kommer fra Volosjnov (jvf. Gardiner, 1992, s.74).

⁸ Jeg har i en anden sammenhæng givet en mere uddybende kritik af Morson & Emersons udlægning af Bachtins karnevalsopfattelse (jvf. Lundquist, 1998, s.146ff) og i endnu en anden sammenhæng forsøgt at spørge om det faktisk er muligt at finde belæg for disse ansvarlige -etiske konstruktioner hos Bachtin (jvf. Lundquist, 2001). Det er i øvrigt tydeligt, således som Lock har gjort opmærksom på, at når det ansvarlige subjekt rykker i front sker det med et problematisk forhold til Rabelais-bogen tilfølgende (jvf. Lock, 1998, s.87), enten som her hos Morson & Emerson der eksplicit kritiserer karnevalsteorien, eller som hos f.eks. Holquist (1990), hvor karnevalsteorien rykker radikalt i baggrunden.

⁹ En tak til Nina Møller Andersen som har gjort mig opmærksom på dette.

LITTERATURLISTE

Agger, Gunhild (1999): "Intertextuality Revisited: Dialogues and Negotiations in Media Studies" i *Sekvens*, Årbog for Film- og Medievidenskab, Institut for Film- og Medievidenskab, København.

Andersen, Nina Møller (2002): "Kan du nå saltet?" Om Bachtin som sprogbrugsteoretiker" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Andersen, Nina Møller (1999): *I en verden af fremmede ord. Sprogbrugsteoretikeren Bachtins 'fremmede ord' og dets anvendelighed*, ph.d.-afhandling, Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet, København.

Andersen, Nina Møller (1998): "Det fremmede ord og dets anvendelighed" i *Kultur & Klasse 86*, Medusa, Holte.

Andersen, Nina Møller & Lundquist, Jan (2002): "Fra marxisme til pragmatisme – grundrids af den danske Bachtin-reception" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Apulejus (1942): *Det gyldne æsel*, Athenæum, København.

Bakhtin, Mikhail (2001): *Karneval og latterkultur* (uddrag af Rabelais-bogen, opr. 1965), Det lille Forlag, København.

Bachtin, Michail (2000): *Författaren och hjälten i den estetiska verksamheten* (opr.1920-29), Anthropos, Gråbo.

Bachtin, Michail (1998a): "Kunst og ansvarlighed" (opr. 1919) i *Kultur & Klasse 86*, Medusa, Holte.

Bachtin, Michail (1998b): "Retorikkens løgnagtighed" (opr. 1943) i *Kultur & Klasse 86*, Medusa, Holte.

Bachtin, Michail (1997): "Frågan om talgenrer" (opr. 1952 -53) i *Genre teori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Bachtin, Michail (1995): "Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber. Forsøg på en filosofisk analyse" (opr. 1959 -61) i *Kultur & Klasse 79*, Medusa, Holte.

Bakhtin, Mikhail (1994a): "The *Bildungsroman* and Its Significance in the History of Realisme" (opr. 1936-38) i *Speech Genres & Other Late Essays*, Texas University Press, Austin.

Bakhtin, Mikhail (1994b): "From Notes Made in 1970 -71" (opr. 1970-71) i *Speech Genres & Other Late Essays*, Texas University Press, Austin.

Bakhtin, Mikhail (1994c): "Toward a Methodology for the Human Sciences (opr.1930 -40, revideret i 1974) i *Speech Genres & Other Late Essays*, Texas University Press, Austin.

- Bakhtin, Mikhail (1994d): "Toward a Reworking of the Dostojevsky Book" (opr. 1961) i *Problems of Dostojevsky's Poetics*, University of Minnesota Press.
- Bakhtin, Mikhail (1994e): "Three Fragments from the 1929 Edition *Problems of Dostojevsky's Art*" (opr. 1929) i *Problems of Dostojevsky's Poetics*, University of Minnesota Press.
- Bakhtin, Mikhail (1993): *Toward a Philosophy of the Act* (opr. 1919-21), University of Texas Press, Austin.
- Bachtin, Michail (1991a): *Dostojevskijs poetik* (opr. 1929, revideret udgave 1963), Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1991b): *Rabelais och skrattets historia* (opr. 1940, revideret udgave 1965), Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1991c): "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik" (opr. 1937-38) i *Det dialogiska ordet*, Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1991d): "Svar på en fråga från 'Novyj Mir'" (opr. 1970) i *Det dialogiska ordet*, Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1991e): "Epos och roman" (opr. 1941) i *Det dialogiska ordet*, Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1991f): "Innehållets, materialets och formens problem i det litterära konstverket" (opr. 1924) i *Det dialogiska ordet*, Anthropos, Gråbo.
- Bachtin, Michail (1979a): "Das Wort im Roman" (opr. 1934 -35) i *Die Ästhetik des Wortes*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Bachtin, Michail (1979b): "Aus der Vorgeschichte des Romanwortes" (opr. 1940) i *Die Ästhetik des Wortes*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Bakhtin, Mikhail (1974): "Ordkunst og folkelig latterkultur hos Rabelais og Gogol" (opr. en del af bogen om Rabelais fra 1940, revideret i 1970) i *Marxistisk litteraturanalyse. En antologi* (red. L. Andersen), Rhodos, København.
- Bender, Courtney (1998): "Bakhtinian Perspectives on 'Everday Life' Sociology" i *Bakhtin and the Human Sciences* (red. M.M. Bell & M. Gardiner), Sage, London.
- Bernard-Donals, Michael (1994): *Mikhail Bakhtin between phenomenology and Marxism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brandist, Craig (2001): "Neo-Kantianism in cultural theory. Bakhtin, Derrida and Foucault" i *Radical Philosophy 102*.
- Brandist, Craig (2000): "Bakhtin, Marxism and Russian Populisme" i *Materializing Bakhtin* (red. G. Brandist & G. Tihanov), Macmillian Press, London.

- Brandist, Craig (1996): "Bakhtin, Cassirer and symbolic forms" i *Radical Philosophy* 85.
- Bredsdorff, Thomas (1999): "The Metaphoric Imagination. A Note on the Bakhtinian Chronotope" i *Etudes de linguistique et de littérature dédiées à Morten Nøjgaard* (red. G. Boysen & J. Moestrup), Odense University Press, Odense.
- Bruhn, Jørgen (2002): "Stilens værk – mellem genredeterminisme og geniæstetik" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).
- Bruhn, Jørgen (2001): *Romanens tænker. Kritisk-konstruktive læsninger i M.M. Bachtins forfatterskab*, ph.d.-afhandling, Institut for Litteraturvidenskab, Københavns Universitet, København.
- Bruhn, Jørgen (1999): "Bachtin, Cassirer og latterens funktioner – nye perspektiver i Bachtinlitteraturen", publiceret på *Bachtinselskabet i Danmarks hjemmeside*.
- Bruhn, Jørgen & Lundquist, Jan (2001a): "Introduction: A Novelness of Bakhtin?" i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.
- Bruhn, Jørgen & Lundquist, Jan (2001b): "Forord" i Mikhail Bakhtin: *Karneval og latterkultur*, Det lille Forlag, København.
- Bruhn, Jørgen & Lundquist, Jan (1998): "Arkitektoniske momenter. Ethiske og æstetiske refleksioner hos den tidlige Bachtin" i *Kultur & Klasse* 86, Medusa, Holte.
- Cassirer, Ernst (1998): *Om kulturvidenskabernes logik*, Hans Reitzels forlag, København.
- Coates, Ruth (1998): *Christianity in Bakhtin: God and the Exiled Author*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Cobley, Evelyn (1988): "Mikhail Bakhtin's Place in Genre Theory" i *Genre XXI*, The University of Oklahoma, Oklahoma.
- Collin, Finn & Guldman, Finn (1998): *Sprogfilosofi. En introduktion*, Gyldendal, København.
- Côté, Jean-François (2000): "Bakhtin's Dialogism Reconsidered through Hegel's 'Monologism': the Dialectical Foundation of Aesthetics and Ideology in Contemporary Human Sciences" i *Materializing Bakhtin* (red. G. Brandist & G. Tihanov), Macmillian Press, London.
- Clark, Katerina & Holquist, Michael (1984): *Mikhail Bakhtin*, Harvard University Press, Cambridge & London.
- Clausen, H.P. (1963): *Hvad er historie?*, Berlingske Forlag, København.
- Dahl, Ottar (1986): *Problemer i historiens teori*, Universitetsforlaget, Oslo.

- Darrieussecq, Marie (1996): *Truismes*, Gallimard, Paris.
- De Man, Poul (1989): "Dialogue and Dialogism" i *Rethinking Bakhtin. Extensions and Challenges* (red. G.S. Morson & C. Emerson), Northwestern University Press, Illinois.
- Dentith, Simon (1997): "Bakhtin versus Rhetoric?" i *Face to Face. Bakhtin in Russia and the West* (red. C. Adlam et al.), Sheffield Academic Press, Sheffield.
- Dentith, Simon (1995): "Introduction" i *Bakhtinian thought. An introductory reader* (red. S. Dentith), Routledge, London & New York.
- Derrida, Jacques (1980): "La Loi du genre/The Law of Genre" i *Glyph – textual studies*, The John Hopkins University Press, Baltimore & London.
- Diderichsen, Paul (1966): "Udvikling og struktur i sprogvidenskaben" i *Helhed og struktur*, Gad, København.
- Doctor, Jens Aage (1994): *Shakespeares karneval*, Århus Universitetsforlag, Århus.
- Egebak, Niels (1972): *Fra tegnfunktion til tekstfunktion*, Berlingske forlag, København.
- Emerson, Caryl (1997): *The First Hundred Years of Bakhtin*, Princeton University Press, Princeton.
- Erdinast-Vulcan, Daohna (1995): "On the Edge of the Subject: The Heterobiography of Joseph K. Conrad" i *Genre XXVIII*, University of Oklahoma, Oklahoma.
- Falconer, Rachel (1997): "Bakhtin and the Epic Chronotope" i *Face to Face. Bakhtin in Russia and the West* (red. C. Adlam et al.), Sheffield Academic Press, Sheffield.
- Fiske, John (1989): *Understanding Popular Culture*, Unwin Hyman, London.
- Fowler, Alastair (1997): "Genrebegrepp" i *Genreteori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.
- Frye, Northrop (1957): *Anatomy of Criticism*, Penguin, London.
- Fryszman, Alex (1996): "Kierkegaard and Dostoyevsky Seen Through Bakhtin's Prism" i *Kierkegaardiana 18* (red. J. Garff m.fl.), København.
- Fryszman, Alex (2002): "Den andens stemme. Michail Bachtin og Søren Kierkegaard med særlig henblik på subjektivitetens problem" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).
- Gade, Solveig (2002): "Parodiseringen af dramaet – dramatiseringen af parodien – om Bachtin, Holberg og dramaet" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Gardiner, Michael (1992): *The Dialogics of Critique. M.M. Bakhtin the Theory of Ideology*, Routledge, London & New York.

Gemzøe, Anker (2002): "Tid og rum i Bachtins værker" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Gemzøe, Anker (1997): *Metamorfoser i Mellemtiden. Studier i Svend Aage Madsens forfatterskab 1962-1986*, Medusa, Holte.

Gemzøe, Anker (1971): "Dialogen og den tragiske farce – Michail Bachtins teoretiske arbejde" i *Poetik*, årg. 4, nr. 1, Munksgaard, København.

Genette, Gérard (1997): "Introduktion till arketexten" i *Genre teori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Haastrup, Helle Kannik (1999): "Scream – an Intertextual Tale" i *Sekvens*, Årbog for Film- og Medievidenskab, Institut for Film- og Medievidenskab, København.

Hansen, Hans Lauge: "Erfaringsbearbejdning som dialogisk proces i litteratur" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Hass, Jørgen (1977): *De humanistiske videnskaber*, Århus Universitet.

Hempfer, Klaus (1997): "Genre teoretisk problematik" i *Genre teori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Henriksen, Line (2002): "På sporet af poesien: Bachtin og genre teori" i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Hirschkop, Ken (1999): *Mikhail Bakhtin. An Aesthetic for Democracy*, Oxford University Press, Oxford.

Hirschkop, Ken (1990): "On Value and Responsibility" i *Critical Studies*, vol.2, nr.1/2.

Hirschkop, Ken (1989): "Introduction: Bakhtin and cultural theory" i *Bakhtin and Cultural Theory* (red. K. Hirschkop & D. Sheppard), Manchester University Press, Manchester.

Holquist, Michael (2001): "Why Is God's Name a Pun? Bakhtin's Theory of the Novel in the Light of Theophilology" i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Holquist, Michael (1998): "The Joys and Rigors of Copulation: "Art" and "Science" in *The Philosophy of Symbolic Forms*" (foredragsmanuskript).

Holquist, Michael (1995): "Introduction" i Mikhail Bakhtin: *Art and Answerability*, University of Texas Press, Austin.

Holquist, Michael (1993): "Foreword" i Mikhail Bakhtin: *Toward a Philosophy of the Act*, University of Texas Press, Austin.

Holquist, Michael (1990): *Dialogism. Bakhtin and his World*, Routledge, London & New York.

Huang, Marianne Ping (2001): "Gestures of the Unheard – on Style, Rhetoric, and Articulation in Novelistic Prose after Bakhtin: Two Novels of the Danish Author Peer Hultberg" i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Hylgaard, Kirsten (1991): "Antihumanismen hos Heidegger og Lacan" i *At læse Heidegger* (red. S. G. Olsen), Modtryk, Århus.

Jauss, Hans Robert (1997): "Teori om medeltidens genrer och litteratur" i *Genreteori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Jensen, Bernard Eric (1995): "Historisme", i *Humanistisk videnskabsteori* (red. F. Collin & S. Køppe), Danmarks Radios Forlag, København.

Jolles, André (1997): "Indledning till enkla former" i *Genreteori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Kristeva, Julia (1970): "Une poétique ruineuse" i Mikhail Bakhtine: *La poétique de Dostoievski*, Seuil, Paris.

Kristeva, Julia (1969): "Le mot, le dialogue et le roman" i *Séméiotike*, Seuil, Paris.

Larsen, Gorm (2001): "Diskurs og dialogicitet – eller Bachtin som semiotiker" (foredragsmanuskript).

Lee, Scott & Thomson, Clive (red.) (1996): *The Bakhtin Newsletter no. 5*, Mistengo Press, London, Ontario.

Lichacev, Dmitrij (1973): "Historismens princip i studiet af det skønlitterære værks form og indhold" i *Marxistisk litteraturteori* (red. L. Andersen), Rhodos, København.

Liet, Henk van der (1999): "'Haven't You Heard...': Speech and Chronotope in Peer Hultberg's Novel *Byen og verden*" i *Scandinavian Studies*, vol. 71, nr.2, Brigham Young University, Provo.

Liet, Henk van der (1997): *Kontrapunkter. En studie i Paul Vads forfatterskab*, Odense Universitetsforlag, Odense

Linneberg, Arild (2001): "Lovens lange arm – The Long Arm of the Law. The Hidden Discourse of the Law in Bakhtin's Theory of the Novel" i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Littlewood, Derek (2001): 'Epic and Novel in Magic Realism: from Bakhtin to *Midnight's Children*' i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Lock, Charles (2001): 'Double Voicing, Sharing Words: Bakhtin's Dialogism and the History of the Theory of Free Indirect Discourse' i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Lock, Charles (1998): 'Den dialogiske stemme og den dialogiske krop' i *Kultur & Klasse 86* Medusa, Holte.

Lodge, David (1990): *After Bakhtin. Essays on fiction and criticism*, Routledge, London & New York.

Lundquist, Jan (2002): 'Express Yourself, Don't Repress Yourself' – mod en genreoretisk læsning af Madonnas *Sex*' i *Smuthuller – perspektiver i den danske Bachtin-forskning* (red. N.M. Andersen & J. Lundquist), Politisk Revy, København (under udgivelse).

Lundquist, Jan (2001): 'Etik og sprog – mod en problematisering af 'den dialogiske etik', *Bachtinselskabets skriftserie*, nr.1 (red. J. Lundquist), Bachtinselskabet i Danmark, København.

Lundquist, Jan (1998): 'Latterens logik i Madonnas maskerade – mod en genlæsning af Bachtin's teori om den folkelige latterkultur' i *Kultur & Klasse 86*, Medusa, København.

Lübcke, Poul (1988): *Vor tids filosofi: Engagement og forståelse*, Politikens forlag, København.

Madsen, Peter (1971): *Semiotik og dialektik*, Munksgaard, København.

Matejka, Ladislav (1996): 'Deconstructing Bakhtin' i *Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology, and Poetics* (red C-A. Mihailescu & W. Hamarneh), University of Toronto Press, Toronto.

Meyer, Bente (1998): 'Et portræt af den dialogiske kunstner. Om Bakhtin, Joyce og litteraturkritikken' i *Kultur & Klasse 86*, Medusa, Holte.

Morson, Gary Saul & Emerson, Caryl (1990): *Mikhail Bakhtin. Creation of a Prosaics*, Stanford University Press, Stanford.

Nielsen, Greg (1998): 'The Norms of Answerability: Bakhtin and the Fourth Postulate' i *Bakhtin and the Human Sciences* (red. M.M. Bell & M. Gardiner), Sage, London.

Nøjgaard, Morten (1975): *Litteraturens univers. Indføring i tekstanalyse*, Odense Universitetsforlag, Odense.

Olsen, Jens Henrik (1979): *Historiens fortolkere*, Gad, København.

Olsson, Anders & Vincent, Monica (1984): "Intertextualitet – möten mellan texter" i *Meddelanden från Institutionen för slaviska och baltiska språk*, Institutionen för slaviska och baltiska språk, Stockholm.

Pechey, Graham (1987): "On The Borders of Bakhtin: Dialogization, Drama, Decolonization" i *Oxford Literary Review*, vol. 9, nr.1-2, University of Durham, Durham.

Pechey, Graham (1986): "Bakhtin, Marxism and Post-structuralism" i *Literature, Politics and Theory: Papers from the Essex Conference 1976-84* (red. F. Barker et al.), Methuen, London.

Pedersen, Vibeke (1996): "Karneval, kvindelighed og kommercialitet" i *Øjeblikket*, nr. 30.

Pedersen, Vibeke (1998): "Karnevalistiske og naivistiske kroppe: Parodiske tv-værter i senhalvfemserne" i *Kroppe – Billeder – Medier* (red. C.L. Christensen m.fl.), Borgen, København.

Poole, Brian (2001a): "Objective Narrative Theory – The influence of Spielhagen's 'Aristotelian' Theory of 'Narrative Objectivity' on Bakhtin's Study of Dostoevsky" i *The Novelness of Bakhtin* (red. J. Bruhn & J. Lundquist), Museum Tusulanum Press, København.

Poole, Brian (2001b): "From Phenomenology to Dialogue. Max Scheler's Phenomenological tradition and Mikhail Bakhtin's Development from *Toward a Philosophy of the Act* to his study of Dostoevsky" i *Bakhtin and Cultural Theory* (red. K. Hirschkop & D. Sheppard), Manchester University Press, Manchester.

Poole, Brian (1998): "Bakhtin and Cassirer: The Philosophical Origins of Bakhtin's Carnival Messianism", i *Bakhtin/Bakhtin: Studies in the Archive and Beyond*, special issue of *South Atlantic Quarterly*, (red. P. Hitchcock), vol. 97, nr. 3/4, Duke University Press.

Schaeffer, Jean-Marie (1997): "Från text till genre. Anteckningar om genreproblematiken" i *Genreteori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Schanz, Hans-Jørgen (1996): *Det historiske. Refleksioner over historie og metafysik*, Modtryk, Århus.

Schanz, Hans-Jørgen & Thomsen, Hans Jørgen (1986): "Det modernes diskurs" i *Slagmark*, nr.6, Århus.

Scholes, Robert (1997): "Fiktionsberättelsens modus" i *Genreteori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Shaitanov, Igor': "The Concept of the Generic Word: Bakhtin and the Russian Formalists" i *Face to Face. Bakhtin in Russia and the West* (red. C. Adlam et al.), Sheffield Academic Press, Sheffield.

Simmel, Georg (1998): "Kulturbegrebet og kulturens tragedie" i *Hvordan er samfundet muligt?*, Gyldendal, København.

Skirbekk, G & Gilje, N (1987): *Filosofihistorie*, 2 bind, Universitetsforlaget, Oslo.

Stallybrass, Peter & White, Allon (1986): *The Politics & Poetics of Transgression*, Methuen, London

Stam, Robert: *Subversive Pleasures. Bakhtin, Cultural Criticism, and Film*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London.

Stewart, Susan (1983): "Shouts on the Street: Bakhtin's Anti -linguistics" i *Critical Inquiry* 10, University of Chicago.

Tihanov, Galin (2000): "Culture, Form, Life: the Early Lukács and the Early Bakhtin" i *Materializing Bakhtin* (red. G. Brandist & G. Tihanov), Macmillian Press, London.

Todorov, Tzvetan (1989): *Den fantastiske litteratur – en indføring*, Klim, Århus.

Todorov, Tzvetan (1984): *Mikhail Bakhtin. The Dialogical Principle*, Manchester University Press, Manchester.

Tygstrup, Frederik (2001): "Byens kronotop" i *Den litterære opfindelse af byen* (red. M. Barlyng & F. Tygstrup), Forlaget Spring, København.

Viëtor, Karl (1997): "Den litterære genrehistoriens problem" i *Genre teori* (red. E.H. Aurelius & T. Götselius), Studentlitteratur, Lund.

Wellek, René & Warren, Austin (1966): *Theory of Literature*, Jonathan Cape, London.

Wittgenstein, Ludwig (1975): *Philosophische Untersuchungen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Zima, Peter (1989): "Bakhtin's Young Hegelian Aesthetics" i *Critical Studies*, vol. 1, nr.2, Rodopi B.V., Amsterdam.